

Conjunt monumental d'Olèrdola

Rovira Port, J. - Sanmartí Grego, E.- Cebria Escuer, A.

Avis legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObresDerivades 2.5 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi el titular dels drets i no se'n faci un ús comercial. No es pot alterar, modificar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/es/legalcode.ca>.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

INTRODUCCIO

Aquest Informe-Memòria està basat en un esborrany de l'Informe Anual preceptiu; és la seva transcripció parcial, amplificada en les conclusions de cada fase. Com era un document intern de discussió entre la Direcció de l'excavació tenia forces correccions i un caràcter provisional. Per tant moltes de les afirmacions i la pròpia terminologia haurien d'interpretar-se com un document de treball que requereix més estàncies al camp i posteriors reelaboracions, enfrontant-se amb aquesta documentació. Per la meua part no he deixat d'oferir facilitats i garanties de continuïtat de cara a assolir aquesta tasca i la derivada de l'inventari i siglat (i per tant la reconversió de la terminologia estratigràfica provisional en un sistema alfanumèric), que hauran de fer els actuals becaris del Museu Arqueològic. La meua actitud ha estat contestada amb un mutisme oficial per part dels estaments de la Diputació, sense donar-me unes garanties mínimes d'accés al material i de participació en la Memòria Final. També havia d'ésser enriquit amb els dibuixos del material seleccionat (més de 50 peces representatives de totes les fases d'ocupació), una planta general a 1:100 - això no està al meu abast - els dibuixos de les seccions estratigràfiques i material fotogràfic. No havent-me sigut

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

concedida la beca per un nou període, part dels materials últimament mencionats no em són accessibles . Per això, de cara a complir la legislació vigent de concessió de permisos d'excavació, elevo a les instàncies pertinents aquest text basat en l'entregat al Dtor. del Museu Arqueològic de Barcelona el 30 de gener, amb les còpies del material disponible en aquesta data (bàsicament còpies de fotografies i de les estratigrafies, que encara necessitaven certs retocs). També adjunto el Diari d'excavació mecanografiat de cara a aclarir dubtes en la lectura de l'Informe-Memòria en la terminologia o qualsevol altre aspecte i mostrant que la campanya de 1986 va ser una excavació amb uns mínims metodològics, si més no. Els criteris que se m'hagin pogut aplicar en la no concessió de la beca són estrictament discrecionals del Tribunal, i la opinió sobre el funcionament de la beca en els camps científic i laboral (si són contractes encoberts, de qui depenem, honoraris, etc.) i condicions de treball per part dels becaris de l'any passat ja ha estat elevada al Cap de la secció de Museus de la Excm. Diputació de Barcelona, Roger Marcet. No és per tant l'objecte d'aquest treball polemitzar sobre qüestions internes d'una Administració, sinó resoldre una situació administrativa personal enfront d'una co-direcció atorgada com a becari tècnic-superior del Museu Arqueològic.

En no tenir continuïtat aquesta doble situació de becari-arqueòleg i subordinat del Dtor. del Museu, n'hi ha ara una de nova en la que sóc un element forani al que no s'ha

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

assegurat de cap manera una continuïtat en el treball de la Memòria. En espera de que pugui resoldre's aquesta situació, i manifestant que no renuncio de cap manera a participar en la Memòria final si s'em permetès, faig entrega d'aquests documents. Finalment crec que cal manifestar el meu recolzament envers els actuals becaris del Museu i la millora de condicions científiques, que estic segur seran capaços d'assolir. L'elaboració de l'inventari de les més de 200 caixes normalitzades (quedant encara per rentar una cinquantena llarga de bosses grans plenes de materials, quasi tot superficial, això sí), i els seus corresponents centenars de milers de fragments de material arqueològic, és un procés encara en marxa i depenent ara només del Museu i el seu personal actual.

Voldria acabar agraïnt a Josep Mestres i Josep Gracia de Vilafranca del Penedès la seva desinteressada ajuda arqueològica sobre el terreny, així com a la Família Villanueva d'Olerdola per la seva amabilitat en deixar-nos invadir la seva intimitat familiar i als becaris estudiants (Mònica Blasco, Silvia I. Boquer, Jordi Merino, Nuri Miró, Genís Ribé i Loli Vicente) per la seva col·laboració en tasques més enllà de l'estricta compliment.

ANTECEDENTS HISTORIOGRAFICS

Dintre dels treballs de la Memòria s'ha fet una seriosa tasca de valoració i recerca historiogràfica, ja que no és massa conegut que les runes d'Olerdola van ser un dels punts de Catalunya, i àdhuc d'Europa, on primer va despertar l'interès històric-arqueològic-erudit. De l'anàlisi bibliogràfica proposem una periodització en el desenvolupament de la recerca històrica-arqueològica d'Olerdola :

- Fase Erudita (1545-1789).Treball sobre Fonts Clàssiques. Aquesta fase s'obre amb una mala traducció de les fonts clàssiques - PTOLOMEU, DIODOR SICUL I PLINI - que condicionà fortament la recerca posterior, interpretant que *Carthago Vetus* era al N. de l'Ebre. *Καρχηδὸν Παλαιά* és una ciutat mencionada a l'Illercavònia per PTOLOMEU en la seva Γεωγραφικὴ Ἑστῆς, II; PLINI en la seva Natural Historiae basant-se en la mencionada obra de PTOLOMEU i parlant de les dues Cartagos va ser mal traduït, i aleshores es van identificar la *Carthago Poenorum* de Plini amb la *Carthago Vetus* de Ptolomeu . Així, emmarcat en el Renaixement, el Bisbe de Girona JOAN DE MARGARIT al 1545, ja endegà l'àmplia bibliografia sobre la problemàtica d'aquesta *ciutat perduda* entorn les runes de la

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

"vella" Olèrdola, situant-la a Vilafranca del Penedès - nom que derivaria de *Poenorum* segons aquesta hipòtesi -. La base d'aquests raonaments és fer encaixar els textos clàssics amb la Història d'aquí i amb la comprensió del paisatge de l'època, dins d'un ambient de gran credulitat de les fonts literàries tant com model historiogràfic com per ser fonts entorn el "fet bíblic" (encara poc qüestionat , desenvolupant-se una crítica textual a partir de la Reforma amb els seus Evangelis Protestants). Seguí essent un tema de discussió dins dels corrents erudit-crítics , però sempre basat en les fonts. Alguns autors proposaven que *Carthago Vetus* era a Vilafranca (DIAGO, 1603; PUJADES, 1609; CORBERA, 1678; FELIU DE LA PEÑA, 1709; FLOREZ, 1769), altres per la Il·lercavonia (FLORIAN DE CAMPO, 1543; ESTEBAN DE GARIBAY , 1571 ; JUAN MARIANA, 1601; PIERRE DE MARCA, 1688; HARDUIN, 1741; BRUZEN LA MARTINIERE, 1768).

Però el primer en identificar clara i explícitament les runes d'Olèrdola amb una ciutat de l'Antiguitat Clàssica - *ciuitat d'Hercúles*, mantenint encara la hipòtesi de què *Carthago Vetus* era Vilafranca - va ser Angel VIDAL (1669-1671) amb el seu manuscrit inèdit- publicat a trossos, com CARBONELL (1961) -, i conegut a través de J. PASQUAL (1789) . Aquest a la seva vegada no va ser publicat fins molt més tard (1877). El manuscrit de VIDAL va endegar posteriorment tota una discussió encara latent en els cercles d'aficionats locals sobre si aquesta *Acròpolis*, que VIDAL creia de fundació cartaginesa, tenia

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

per port a les antecedents de les actuals viles de Vilanova (PAPIOL DE PADRO, 1788) o de Sitges. Jaume PASQUAL basant-se en aquests antecedents i amb l'afany de rebatre el discurs fet per J. PELFORT a Tortosa, en el que reivindicava per a la seva ciutat el tenir com antecessora a Carthago Vetus, desenvolupà fins a l'extrem la manera d'enfocar el problema de J. MARGARIT (1545). Convençut de que les runes d'Olerdola eren més velles que no pas les de Vilafranca situada enllà Carthago Vetus, establint així l'estat del coneixement acceptat fins MILA I FONTANALS i A. BOFARULL.

A cavall entre aquest període i el posterior està l'aportació d'un viatger-il·lustrat-romàntic - i esbia a favor de Napoleó - com LABORDE (1811, pp.118-119 i làms. XLI i XLII del vol. I) que li dedica dues pàgines i dues làmines de dibuixos . Això és molt en una obra tan densa, el que confirma la importància que es donava a aquestes runes en aquell moment, així com es reconeix la seva estratègia. Una aportació fonamental d'aquesta obra de cara al futur, és que inicia amb la seva il·lustració de les tombes retallades a la roca del *Pla dels Albats* la polèmica sobre la interpretació cronològica de les *sepultures olerdolanes* (prehistòriques o no ?). La representació que ell fa de les tombes, dona peu a un malentès que durarà molts anys, en representar el pla del sòl on són excavades les tombes de forma vertical i no horitzontal, com és en realitat.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

- Antecedents Romàntics. Valoració i Difusió. Es una fase de crítica històrica - CORTES Y LOPEZ (1836) o la rectificada posició de P. MADDOZ, ben continuista en 1832 però crític en 1849 - i de perduració en erudits locals de la polèmica. També es formulen els primers intents per portar a terme excavacions (PUIG Y LUCA, 1830 i P. BOFARULL) a través de les *Comisiones Provinciales de Antigüedades*. Dins de l'ambient romàntic es comença a valorar el passat medieval de Catalunya i conseqüentment d'Olerdola (P. BOFARULL 1836). Però si hi ha quelcom destacable de la munió d'iniciatives disperses que no cristalitzen, és que ja des de PASQUAL (1789) es treballa sobre la contrastació de per una banda saber a ciència certa que hi han unes " runes antigues ", i per l'altra, una Història documental; bé que aquesta està basada en grans personatges - comtes, vescomtes i reis - i en grans esdeveniments com la Reconquesta, la construcció d'una Catalunya Cristiana enfront unes terres usurpades pels musulmans.

- Revisió crítica. Primers estudis de conjunt.
Coneixements científico-positivistes. Intervencions desestructurades. Amb les aportacions de MILA I FONTANALS (1856 i 1869) i A. BOFARULL (1876) la mala interpretació de *Κραρχηδὺν Παλαιά* quedarà fora de l'àmbit de recerca primària, i relegat de forma secundària a discussions localistes (MASACHS, 1977). Demostren la difusió i èxit de les noves interpretacions

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

treballs com els de P. ALAGRET (1872, 1896 i 1903) i Victor BALAGUER (1885). Les discussions locals també es van centrar molt sobre el possible *port* de la *ciutat vella* d'Olerdola, disputant-se en enceses discussions la paternitat Sitges (COROLEU , 1878) i Vilanova (BARI, 1860 ; LLOPIS, 1891).

Des d'aleshores, es va escriure bastant sobre la identificació del poble constructor de la muralla, estant molt influenciades les opinions per l'orientalisme de moda del final de segle - **megalítics** i **fenicis** (HERNANDEZ SANAHUJA, 1863), algun poble **semitic** no massa ben determinat (SAMPERE Y MIQUEL en les anotacions de MARTORELL I PEÑA, 1879), **pelàsgics** (MILA I FONTANALS, 1869; MARTORELL I PEÑA, 1879), **tirrènics** segons Fidel FITA , **cartaginesos** (VIDAL, 1670). Altres opinaven que eren els **ibèrics** (PUJOL Y CAMPS, 1885 ; LLOPIS BOFILL, 1891) i/o **romans** (LLANAS, 1882-188; CREUS, 1895) identificant alguns en les runes a Subur (CORTES Y LOPEZ, 1836, MAYORA, 1837; SAAVEDRA, 1894; BOSCH GIMPERA, 1925) -.

També és ara quan queden fixades les postures en el problema de l'atribució cronològica de les tombes antropomorfes retallades a la roca, anomenades *olerdolanes* - encara sense distingir una tipologia dins d'elles -, amb la posició de la datació pre-protohistòrica (MARTORELL I PEÑA , 1879) i la que les veu medievals (BOTET I SISO, 1889)

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Durant aquest període, l'últim terç del XIX, de reivindicació del passat català i sense institucions pròpies que assumeixin les demandes culturals i polítiques, es desenvolupa - dins el Marc General de la Renaixença - el molt peculiar fenomen de l'excursionisme científic (MARTÍ I HENNEBERG, J. ,1986; J. IGLESIES, 1975 i AINAUD, 1975). En el seu marc es fan una munió d'articles sobre excursions a Olèrdola (TORRAS , 1876 ; CASTELLANOS 1890 i 1892).

Encara és en gran part una propietat agrícola lligada al Mas (del que parlarem en l'apartat A) NIVELLS MODERNS, pp. 18-20) amb una ermita al cim, tancada com un recinte sagrat per una valla amb una reixa de porxada (veure la p. 96 de COCA, 1984) ja que durant la segona meitat del XIX hi havia un cementiri del que queda constància en ANONIM (1927-1931, pp. 190-191) explicant les reformes fetes per la Mancomunitat.

La primera intervenció de caire arqueològic continuat - essent probable altres intervencions anteriors - és la d'un grup d'aficionats dirigits pel Rector de les Escoles Pies de Vilanova el Pare E. LLANAS (1882-1883) que fa una "ampla" (?) - segons A. FERRER (1949) - campanya d'investigacions a Olèrdola, que serà també recollida en el treball de T. CREUS (1895). Al començar el segle XX Olèrdola és un conjunt conegut i valorat, però encara sense protegir .

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

- Primeres Intervencions Científiques

Institucionals . La Mancomunitat i l' I.C.E. La Mancomunitat va intervenir a través del seu Servei de Catalogació i Conservació en la Restauració de l'església de St. Miquel - en treballs de neteja i consolidació del sostre dirigits per Jeroni Martorell - en 1926 i 1928, però que continuaren ens anys 30 per penúries econòmiques (MASACHS, 1972c). Sintonitzava així amb la valoració de l'anomenat aleshores *art mossàrab* (GOMEZ MORENO, 1919) - , i avui reconegut com Pre-romànic (BARRAL, 1980 i 1981) - i de tot el Romànic en general , sobretot a partir de la obra de PUIG I CADAFALECH (1908-1918). Aquest procés portarà a la declaració de Monument Nacional de l'església de St. Miquel en 1931.

Els treballs arqueològics de caire científic no són endegats fins 1921 per Maties Pallarés (PALLARES, 1921a, 1921b, 1921c) avalat en "missió científica" per l'Institut d'Estudis Catalans, però passen prou desapercibuts pel resumit de la seva publicació, essent potser el seu ressò més important els dos articles de LAMMERER (1923 i 1930) , el de COLOMINAS (1921a) i la petita menció que fa BOSCH (1932, p. 390). Havia de fer-se una més àmplia publicació, però la sobtada mort del seu autor ho impedí. Queda un Diari d'excavacions dipositat al Museu Arqueològic de Barcelona - i que no hem pogut més que entreveure -. De tota manera s'acceptà en els ambients científics que Olèrdola era un poblat

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

fortificat, probablement cessetà, sobre el III a.n.e.

Uns treballs de caire molt més local són els que va fer en M. Grivé S. J. (GRIVE, 1930) entorn els habitatges troglodítics de la " Font de l'Ametlló ", excavant unes sitjes properes en 1930 (MASACHS, 1972a). En els anys posteriors seguirien altres treballs en la *Cova de la Plana Rodona* (GRIVE, 1934; MASACHS 1972c), i en el *Pla dels Albats* (PUIG, 1935; MASACHS, 1972d). M. Grivé va ser un peoner en fer síntesis sobre el poblament ibèric del Penedès (GRIVE 1931, 1934 i 1935) molt basades en l'estat de les recerques d'Olerdola .

- **Postguerra. Primera Síntesi Arqueològica Publicada.** Desgraciadament no va tenir continuïtat la recerca d'una comprensió arqueològica global. Durant els últims anys, molts dels aficionats de Catalunya han fet la seva " prospecció " o " exploració ", sense fer troballes objectivament importants o espectaculars, que se sabés. La " *Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas*" no va poder canviar aquella dinàmica malgrat haver fet alguna intervenció de caràcter molt puntual. Malgrat tot Albert Ferrer en base a les seves dades d'excavació de 1946 i les que va poder recollir de Maties Pallarés, va fer la primera síntesi clau d'Olerdola (FERRER SOLER, 1949a i 1949b). Arribava a unes conclusions cronològiques semblants a les de Maties Pallarés, però després de fer el millor estudi realitzat fins ara de la muralla, i segons l'estat del coneixement del moment

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

FERRER creia més en la hipòtesis d'un campament romà construït en els primers moments de la Segona Guerra Púnica per tal d'asegurar les estratègiques comunicacions entre la base del N, Emporiae, i el campament principal que esdevindrà la futura Tarraco. Després serviria per a controlar els indígenes dels territoris adquirits, i que de quan en quan donaven problemes com la insurrecció que va venir a aplacar Cató el 197 a.n.e., perdent sentit amb les reorganitzacions de finals del segle I a.n.e.

L'excursionisme i l'erudició local continuaran desenvolupant-se i tornaran a omplir el buit cultural que les Institucions poc democràtiques i centralistes no cobrien. Pere Giró era l'aficionat amb més empena en aquest moment. Després d'excavar sense resultats massa positius una cova a Segarrullis, descobrí en 1957 les pintures esquemàtiques, atribuïdes segons E. Ripoll a l'Edat del Bronze (RIPOLL, 1960-61). L'Església de St. Miquel continuà essent restaurada pel Servei de Conservació de Monuments de la Diputació durant els anys 53 i 54, sota les directrius d'A. Ferrer.

- Adquisició i Adequació del Conjunt Monumental per part de la Diputació de Barcelona. Van ser un grup d'estudiosos del Penedès, encapçalats per Pere Giró, els que engrescaren la Diputació de Barcelona a adquirir el Conjunt Monumental. L'any 1963 es declarà tot el recinte d'Olerdola "Conjunto Histórico-Artístico", decidint la Diputació de Barcelona

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

la seva adquisició el juny d'aquell any. En 1971 es va aconseguir inaugurar amb un nou Museu Monogràfic, en el lloc on era l'antic Mas , que va ser enderrocat pràcticament en la seva totalitat, amb una instal·lació provisional - que encara perdura -, assegurant així la seva titularitat pública, i l'accés a tothom, però sense planificar la investigació per a aprofundir en el seu coneixement, ni tampoc treballar la vessant museística. L'estat del coneixement era la Guia Itinerària del Conjunt Monumental (E. RIPOLL, 1971), en la que bàsicament es perpetuaven els articles de Maties PALLARÉS i d'Albert FERRER SOLER amb modernes aportacions de la Història i Arqueologia Medieval.

Les intervencions fetes al cantó de l'església per a la instal·lació d'un parallamps als anys 70 i una cisterna construïda pel Museu l'any 1981 - on va sortir el dinar d'or d'època d'Hixem II, finals del s. X, que és al catàleg del 50^è Aniversari del Museu Arqueològic (V.V.A.A. 1986, p.103, ilustr. nº 5) - no deixaven de confirmar la poca potència estratigràfica, i que tot estava bàsicament remenat. El projecte de convertir el conjunt Monumental en el cor d'un Parc Natural - que està en el moment d'escriure aquestes línies en fase d'avantprojecte - que englobés la muntanya del castell, les seves cavitats i la vall adjacent, va fer tornar a replantejar el problema de l'exhauriment real de les possibilitats del jaciment. La seva intel·ligibilitat i pedagogia per al visitant era ben minsa : una muralla amb trams i tipus d'obra de diferent època, una església pre-romànica amb múltiples

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

refetes, una església romànica (Sta Maria) molt malmesa rodejada de tombes excavades a la roca (Pla dels Albats), una cisterna d'atribució bastant incerta (veure p. 42 d'aquest Informe-Memòria) i una torre-atalaia en estat ruïnós al cim, en la part Sud del turó. Així, per primera vegada des de la intervenció de l'I.E.C. als anys 20, s'emprén , en 1983 una comprensió global del jaciment i no intervencions lligades a reformes arquitectòniques que no tenen més mires que cert esperit de documentació.

Els resultats de 1983 i 1984 van ser sorprenents, mostrant una successió d'ocupacions:

a) del Bronze final, amb traces de materials més antics, com un vas campaniforme (S. FONDEVILA, 1983). Com a estructura d'aquesta fase destaca el mur de tancament - muralla? - fet amb grans blocs irregulars, sense escairar i pràcticament en sec . El material que surt sembla ubicar-se perfectament dintre un BF III amb acanalats i vores bisellades, presència majoritària de brunyits (Veure l'apartat D) FASE DEL BRONZE FINAL, p. 100).

b) restes de poblament ibero-romà, amb una majoria de materials que abarquen des de finals del II a.n.e. - amb materials solts i sovint reaprofitats de finals del segle IV a.n.e. - fins just una mica abans de començar l'època augustea (Veure

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

l'apartat C) FASES IBERO-ROMANES, especialment el punt *Materials* a la p. 68). La gran muralla de carreus escairats, i alguns d'ells amb encoixinat encara visible, per les dades avui disponibles està feta una mica abans d'entrar en el segle I a.n.e. (Veure l'apartat E) TREBALLS ARRAN DE MURALLA, p. 105). En algunes zones del jaciment com la torre de guaita dibuixada a principis del segle passat per en LABORDE (1811, fig. XLII) i avui conservada bastant més deteriorada - i excavada també per Maties Pallarés en els anys 20 ? - sembla que el poblament, bé que ocasional, perdura fins ben entrat el segle I n.e.

c) Les ocupacions medievals lligades a l'anomenat *castellum* - o *castrum?* *oppida?* *civitates?* (per aquesta problemàtica cal veure el punt *EMMARCAMENT REFERENCIAL HISTORIC*, p. 35) - d'*Olerdulae* o *Molerdulae*, segons de la font de què es tracti: el *Cartulari de St. Cugat* (RIUS SERRA, 1947) i documents de transmissió hereditària de la Casa Comtal de Barcelona (estan tots enumerats entre CATALA ROCA, 1971, vol.III; LLORACH, 1983 i COCA, 1984). Sabem per la Història documental que van des de principis del X (la primera restauració la va fer el comte de Barcelona Sunyer en 929) fins principis del XII (carta de franquícia de Ramon Berenguer III al 1108), amb la formació en bell mig de la *Plana* de Vilafranca del Penedès entorn la *Torre Dela* (RIPOLL, 71, p. 50) - ja documentada en el XI ? -, després de la presa i repoblament de Tarragona en 1131 i aprofitant les franqueses otorgades per Ramon Berenguer III

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

per a repoblar la zona després de la devastació almoràvit (ALEGRET,1887; MASACHS,1979). La datació pels materials d'excavació encara està per fer i serà molt difícil de calibrar bé, doncs les datacions medievals són encara poc precises per la manca actual de coneixement dels materials medievals. El seu moment de màxim esplendor (1041-1058) va il·ligat al famós personatge Mir Geribert, autoanomenat *princep d'Olerdula* i el seu intent secessionista de fer un comtat del Penedès independent (Veure p. 43- 48 d'aquest Informe en el punt *Emmarcament Referencial Històric*) del de Barcelona - Girona - Osona (SOBREQUES,1963; PLANES, 1970). A partir de la segona meitat del XII el poblament a Olèrdola s'anirà enfeblint i distribuïnt per la Vall i la pròpia Plana del Penedès.

d) Un mas situat en l'actual Museu-Residència, és la última ocupació permanent d'importància registrada - apart d'espordàdiques sobretot en èpoques de conflicte bèlic -. Per les dades que sabem avui en dia aquesta fase abarca des del XVIII fins mitjans del XX (veure l'apartat A) NIVELLS MODERNS I SUPERFICIALS, p. 20). La zona excavada actualment seria el seu hort i el " *mur modern* " que separa la cala 5 i 6, entrant en la part meridional de la 3, podria ser un mur d'acumulació de pedres enmig del camp, típic en aquesta zona del Penedès.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

VISIO GENERAL DELS TREBALLS FETS

L'ANY 1986

Dins del projecte de recerques de les runes d'Olerdola, s'ha fet una nova campanya d'excavacions ampliant les fetes els anys anteriors en el sector anomenat " *Porta Principal*". Els treballs han tingut tres etapes: 1) del 8 de juliol al 14 d'agost, 2) del 15 al 23 de setembre i 3) de 10 al 17 de desembre.

En la primera etapa es van obrir tres noves cales (4, 5, i 6) a continuació de les ja obertes en 1983 (3B) i 1984 (1, 2, 3A, 3C i 3D), alineades paral·lelament a la muralla del recinte (veure plànol general 1:100, el croquis de la primera plana del " Diari d'Excavacions" i la **làmina de fotografies I**), i deixant testimonis entre elles (sistema Wheeler), per a comprovacions i correlacions estratigràfiques a fer en propers anys. Treballar amb el sistema Wheeler ens va semblar el més adient tant perquè són unes excavacions fetes amb un cert nombre d'obers - una relació promig de 9 obrers diaris i 2 arqueòlegs permanentment en el camp, Ramon Álvarez i el sotassignant - com per permetre fer posteriorment comprovacions, i lligar l'excavació de 1986 amb la de 1984, en variar substancialment l'equip excavador.

Per altra banda, en l'excavació de setembre es va fer

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

servir el sistema de registre Harris , donada la diferent composició de l'equip d'excavació - els 3 becaris-arqueòlegs del Museu Arqueològic de Barcelona i 3 becaris estudiants - i el diferent objectiu amb que naixia : contrastar la datació de la muralla feta en la campanya de desembre de 1983 - i que va donar finals del segle II a.n.e. (Veure l'apartat E) TREBALLS ARRAN DE MURALLA especialment les pp. 108 a 111) excavant el *Testimon. interior* de la cala 3, el que separa 3A de 3B (veure planta general i seccions en l'Apèndix 1, també s'aprecia en la fotografia **2**).

Dins del procés d'excavació es va donar un especial èmfasi als treballs de topografia fets pel Sr. Jordi Costas del Servei d'Obres Públiques de la Diputació de Barcelona, que tenen una importància especial a nivell general per a poder estudiar bé el recinte emmurallat, i a nivell particular problemes concrets com les superposicions d'estructures, les fondàries i potències estratigràfiques - uns 3 mts. a la banda occidental , com es veu a la secció N de la cala 4 - i els pendents i afloraments rocosos que compliquen notablement la comprensió global (per a tota aquesta temàtica dels pendents i les potències va bé l'explicació final de cada Secció en l'Apèndix I).

VISIO DETALLADA DE LES TROBALLES DE LA CAMPANYA

A) NIVELLS MODERNS I SUPERFICIALS

L'excavació ha mostrat en totes les cales un potent estrat superficial i, en alguns casos, també un sub-superficial, definit per un nivell de graves (en la cala 4 i en el tall W de la cala 5) i per cert canvi de textura i color que arrenca de la base del "Mur Modern" a la cala 6 (és el nivell Ib del tall N de la cala 6).

Aquest anomenat " *Mur Modern* " (veure **làmina de fotografies II**), alineat perpendicularment a la muralla, té actualment una altura de 30-40 cms, però per testimonis fotogràfics - una foto aèria de fa uns 25 anys, exposada a la sala II del Museu Monogràfic - es veu que havia tingut una altura de 1'5 -2 mts. Durant les reformes d'adequació del Museu Residència es va reaprofitar la pedra per a fer la feixa-mur de l'entrada actual. En aquests moments les nostres hipòtesis es mouen en dues direccions:

a) -és un mur d'acumulació de les pedres

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

que afloraven en els treballs agrícoles, ja que la zona de les cales es correspon a una de les moltes terrasses de conreu que hi ha per tota la muntanya on és el jaciment.

b)-és part d'una estructura, molt malmesa, de cobert o tancat de ramat.

La cronologia del mur la lliguem a la del Mas, que com ja hem dit , ara molt remodelat és el Museu Monogràfic (en les fotos **3** i **4** s'aprecia la poca distància entre ambdòs). No sabem la seva data d'instal·lació segura, però per la importància, estructures i materials moderns trobats podem afirmar que, durant el s. XVIII ja funcionava aquest Mas, essent probablement d'implantació anterior.

Altres restes surten abans d'entrar en els estrats medievals,segeïllats per un gran nivell d'enderroc, bé que són de difícil interpretació:

μ-Una sitja de petit tamany, més aviat forat-emmagatzament,que va sortir a la cala 4 amb restes carbonitzades de granes,Element 5, i que a falta de més estudi semblen una mena de bledes salvatges o garrofes.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Ω- Uns murs d'una filada sense cap mena d'argamassa, molt malmesos , apareguts prop de la paret S de la cala 5, podent-se relacionar amb la troballa d'una moneda medieval -en restauració- i una clau d'arcó.

π- Només circumscribit a la meitat W de la cala 4 i cobrint un nivell paral·lelitzable amb l'enderroc medieval-nivell 3, tall N, cala 4-, trobem un nivell de terra cuïta taronjosa, amb nombroses escòries metal·lúrgiques , algunes amb de coure, i de ceràmica. Estan relacionades amb una estructura que hem interpretat com un forn però que en quedar sota la paret W de la cala 4, resta pendent d'estudi.

B) FASES MEDIEVALS

En el procés de treball de camp vàrem elaborar algunes hipòtesis de treball sobre les fases que veiem en les ocupacions medievals. Posteriorment analitzant les plantes i les seccions hem vist més clares algunes coses i hem matitzat d'altres. En el moment actual creiem que cal considerar tres fases

FASE III

A les cales 5 i 6 surt sota els superficials un nivell bastant clar de pedres, blocs de mitjà i gran tamany en la seva majoria, barrejades amb terra cendrosa, alguns carbons i bastant material arqueològic, és el que diem ***nivell d'enderroc general*** (*nivell 2* dels talls W i N de la cala 5 i 6 i possiblement els *nivells 3 i 7* del tall N de la 4, extenent-se inclús a la cala 3D). Donada la forta presència de carbons i cendres deduíem que *l'enderroc general* es va produir per un incendi de proporcions bastant notables afectant a vàries unitats i estructures - descrites quan parlem de l'aixecament de l'enderroc - en les cales 3, 5, 6 i segurament també a la 4. La mala qualitat de la tècnica constructiva d'aquestes estructures mostrada en els

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

fonaments que hem pogut trobar, no ha permès una tasca de reconstrucció d'alçats axonomètrics en derruir-se les parets i el sostre de forma ràpida, remenant-se tot. A més és molt probable que es furgués entre les runes al poc temps per tal de buscar material reaprofitable. Potser això ens explicaria perquè apareixen amb certa freqüència teules, del tipus anomenat actualment "*àrab*" - de tipologia força semblant a l'imbrex romà i potser derivant tipològicament d'aquesta encara que el procés de fabricació sigui probablement diferent -, en la part més superficial d'aquest enderroc. Considerem però aquest nivell com a segellador de les fases medievals (data *ante-quem*), fet força remarcable de cara a poder calibrar més fi el material arqueològic medieval, ja de per si poc datador (veure làmines del material medieval dibuixat).

Aquest moment de l'enderroc per un incendi correspondria a la III^a Fase Medieval i les estructures relacionades serien:

a) Dues Pilastres quadrangulars fetes amb blocs irregulars i units amb un morter de bona qualitat amb aparent predomini de la calç. Entre elles tenen un muret d'una filada de pedres ben trabades (Veure làmines III i IV , especialment les fotos 7 i 10). A aquest muret s'adossa un paviment fet de calç amb sorra gruixuda. Per la banda W es perd a mig metre, extenent-se cap al S fins cobrir directament

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

els afloraments rocosos d'aquesta banda, quedant en " l'exterior " de l'*habitació 1* i del *Passadís 1*, en una zona que abarca pràcticament tot l'angle SE.

b) L'habitació 1 de la cala 5, feta amb una tècnica constructiva de doble filada bastant barroera (Veure fotos **18** i **19**) i que continua sota el *mur modern*. Aquesta habitació està en part coberta pel testimoni deixat sota el *Mur Modern* en no haver-lo desmuntat, i sembla que tornem a trobar-la en el NW de la cala 6.

c) La zona que anomenem "Passadís-1" que és la que està entre les dues *Pilastres* i el mur de l'*habitació 1*, des de la paret N de la cala fins a l'altura de l'angle SW de l'*habitació-1* - on hi ha un parell de blocs en els angles que hem interpretat com a bases o muntants d'un possible tancament de la zona (veure foto **13**) - . En aquest àmbit trobem sota el nivell 2 d'enderroc (veure **làmina V**) un potent nivell d'incendi amb molts carbons i alguna resta de vigam (veure foto **11**) , com el de l'anomenat *testimoni-Pal cremat*. En aquest Testimoni va sortir per sota el nivell d'incendi (estrat 3 de la Secció N de la cala 5) una llar adossada al mur de l'*hab.-1* (veure **làmina VI**) - situació idèntica a la de la llar del *Pati central* de la cala 4 - que tenia per base un paviment de terra ben difícil de delimitar. També trobem un paviment d'aquestes característiques en les

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

habitacions 3D i 3E, cobrint la calada, estrat 10 que es veu en la secció N de la cala 4. Les sitges de les que parlarem més endavant sembla que tenen el seu període de funcionament associades a aquest paviment de terra, però en el que respecta al seu moment d'amortització no està tan clara la cronologia, esperem que l'estudi del material extret del farciment ens aclari dubtes. L'alineació d'aquestes sitges en el *Passadís-1* (sitges nº 2, 4 i 5, Veure croquis numerant les sitges de la cala 5 en la p. 44 del "Diari d'Excavacions" i **làmina VIII**) i les ja mencionades *pedres-muntants* reforçaria la hipòtesi de que el *Passadís-1* seria una zona de cobert fet amb fustes i brancatge - un *chamizo* en castellà -, per emmagatzemar, de la que formarien part com a cimentacions les *Pilastres*, formant un conjunt d'activitats artesanals - una ferreria ?, uns estables ?- encara mal definit. Això ens ajudaria a explicar que l'incendi no va ésser necessàriament per raons bèliques i de violència, doncs un foc fortuit en una estructura com aquesta provocaria un incendi de notables proporcions.

d) **El Mur 2 de la cala 5**, que és un possible mur alineat amb les *Pilastres* a 1,5-2 mts. de distància, al seu W (aniria força bé consultar la Planta 1: 100 si poguéssim disposar d'ella). La seva estranya obra combinant blocs irregulars heteromètrics amb diferents pendents i orientacions i el fet de que estava immers en *l'enderroc general* ens feia temer que l'haguéssim pogut " fabricar " en el procés d'excavació. Així els

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

últims dies de la campanya d'estiu decidirem aixecar un tram després d'haver-lo documentat confirmant-se que estaven trabats els blocs - en sec - i que la nostre opinió no estava del tot desencertada. Hem denominat *Passadis-2 Interior* a l'espai delimitat entre el Mur-2 i les Pilastres, situades aproximadament al centre de la cala , i *Passadis-2 exterior*, a la zona entre el Mur-2 i la paret W de la cala 5.

e) L'angle d'una habitació que surt sota el nivell d'enderroc general a la cala 3D (Veure croquis de la primera plana del "Diari d'Excavacions"). Aquesta estructura reaprofitava l'alineació i s'asenta en part sobre el *mur perimetra. del Bronze* (Veure en la p. 88 de l'apartat *Treballs arran de muralla* de la Campanya de setembre), contribuint a emmascarar-lo.

f) En el tall W de la cala 5, podem observar en el seu extrem N. indicis de filades de blocs ben trabats (Veure Secció W de la cala 5, estrat 5) que fan pensar en un mur. Hipotèticament aquest mur lligaria amb el mur-1 de la cala 4, d'alineació i factura aparentment coherents. No es podrà confirmar plenament fins excavar aquest testimoni entre les cales 4 i 5 (Testimoni 2 segons el croquis general de la p.1 del "Diari d'Excavacions").

g) Mur 2 de la cala 4. Aquest Mur té diferents

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

fases i afegits, i tots de bona qualitat. Està alineat amb el *mur-1* de la cala 4 (Veure Planta). A la seva banda W delimita dues habitacions (Veure fotos **24**, **25** i **26**). Considerem que l'enderroc del mur (nivell 7 de la secció N de la cala 4) es fa cap a l'interior, a l'W de la cala. El paviment d'aquest moment a l'*habitació 3* (*D i E*) és de terra trepitjada (estrat 9 de la Secció N de la cala 4; també veure **làmina fotografies XI**) sobre una preparació de calç amb un substrat de còdols (estrat 10 de la Secció N de la cala 4) . A l'*habitació 2* (**làmina X**) hi ha un paviment de terra vermellosa - rubificada? - , amb una possible preparació de ceràmica.

h) Una sèrie de reaprofitaments i afegits de molt difícil interpretació les fases ara en estudi del tancament entre els murs 1 i 2 de la cala 4, però el fet cert és que en la **fase III** sembla ser la entrada a una zona interior al SW de la cala, ja desapareguda desgraciadament per haver estat arrasada en fer la feixa que delimita l'actual entrada al Mas i molts més anys enrera en obrir una sèrie de dependències i accesos al Mas. Just a l'angle que toca el *mur 2* amb aquestes estructures que tanquen, hi ha una mena de plataforma enfront del que considerem la porta d'entrada a aquest àmbit interior (Veure Planta cala 4 i Planta 1 : 100 i foto **25**).

i) L'anomenada "zona-1" del "Patí interior"

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de la cala 4. Es l'area enfront d'aquesta zona interior que es posa sota el testimoni B (a la part S de la cala; Veure per a la ubicació de les nomenclatures donades als Testimonis i les cales el croquis de la p. 1 del "Diari d'Excavacions"), i delimitada : al N per la possible plataforma, entrada a "l'àmbit sud", i estructures de tancament entre els *murs 1 i 2* ; a l'E pel mur 1 ; a l'W pel *mur 2* i pel S el retall a la roca nº4 (es veu molt bé la seva extensió i situació en la foto **25**). La interpretació que aquesta *zona-1* sigui un pati interior la fem en base a la seva posició respecte altres estructures com les dues portes que s'obren a ell -la porta de la *habitació-1* de la cala 5, que inutilitza la sitja retallada a la roca **E.25** fent servir de dintell un bloc de la muralla (veure **làmina IX**), la ja mencionada porta en les estructures que tanquen el S. de la cala -, i els dos murs en sentit N-S que el delimiten pels dos cantons. A més el fet que trobem abundant fauna , en molt bon estat de conservació i prou sencera, que interpretem com " restes domèstiques " i sabent de les condicions higièniques dels nuclis poblats altmedievals, mancats generalment de sistemes d'evacuació de les restes orgàniques domèstiques fins ben entrat el segle XII (AJUNTAMENT DE BARCELONA , 1986, p. 8), reforça la primera interpretació feta en base a les estructures. El sòl del pati en aquesta fase seria l'estrat 4 de la Secció N. de la cala 4.

j) **Mur 1 de la cala 4**, que delimita entre ell i la

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

paret E de la cala 4, l'*habitació-1* posant-se aquesta sota el *testimoni-1* - el que separa les cales 4 i 5 -. Aquest mur és el que amortitza a la sitja retallada a la roca E. 25, fent servir un bloc de la muralla amb la funció de dintell de porta, com ja hem explicat en el punt anterior . En el seu interior de seguida aflorà la roca que segueix el pendent de la cala 5 sense mostrar indicis clars ni de sòls ni de preparacions (es veu molt bé en la foto 23).

Podria haver-hi una fase intermitja entre la **fase III** i la **fase II**, però que en aquests moments no es pot afirmar taxativament. Només després de nombroses superposicions de plantes i observacions de camp podrem dir quelcom. Però hi ha una sèrie d'evidències, com per exemple el muret que uneix les dos pilastres i el paviment de calç que se li adossa, que semblen lleugerament posteriors a les Pilastres. Ara bé, això no vol dir necessàriament que siguin de diferents fases, és un problema de simultaneïtat.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

FASE II

Anterior a la fase d'incendi que és el final de la **fase III** tenim tres sitges alineades en el *Passadís-2 interior* (són la **7**, que de fet és el fons de dues, i la **6**, tal com es veu en el croquis de la p.44 del "Diari d'Excavacions" en la foto **42**), essent probablement també d'aquest moment l'origen de les tres alineades en el *Passadís-1* (que són les nº **2, 4 i 5** i de les que ja hem parlat en l'apartat **Passadís-1** de la fase anterior), així com d'una de les dues de l'*habitació 1 de la sala 5* (la nº **1**, i la **3?** , segons consta també en el ja referit croquis) però colmatant-se més tard. L'anterioritat de l'abandó de les tres sitges del *Passadís- 2 int.* queda ben clar en la superposició de la *Pilastra 2* sobre la sitja nº **6** , que en tenir tan mala base - el farciment de la sitja - s'ensorrà en el seu angle NE (Veure **làmina fotografies nº IV**).

També poden pertànyer a aquest moment certes remodelacions fetes en el *mur 2* de la sala 4, potser alguna de les tabicacions internes de l'*habitació 3* i alguna reestructuració en el *mur sud* que tanca el *Pati interior*. També correspondrien a aquest moment els estrats 11a i 11b de la Secció N de la sala 4, que es correspondrien al moment de la *llar 2* i el *forat de pal* que tenia associat (Veure **làmina XII**).

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

FASE I

La fase medieval més antiga trobada fins ara guarda unes característiques molt comunes:

- són estrats situats en la terrassa més fonda i cap a l'W, per tant en la zona de la cala 4 i *Passadís-2 Ext.* de la 5.

- tenen una coloració molt negrosa - amb molta composició orgànica ?- i textura lílimosa sense blocs i amb molt poca presència de grava. Estan molt humitejats per ser molt pròxims a la roca, i cobrint-la directament en alguns llocs, com es veu en l'estrat 6 de la Secció W de la cala 5 (Veure Apèndix 1).

- Normalment cobreixen directament la roca mare o la "terra rossa" - que és el sòl edàfic natural procedent de l'alteració química i mecànica del substrat calcari - o quan n'hi ha ,

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

els retalls farcits de sediment i material ibèric (Veure croquis de la distribució i numeració dels retalls en la p. 49 del "Diari d'Excavacions") o paquets de sediment ibèric preservats i conservats dintre de murs, com en el cas del mur 5 de la Secció N de la cala 5.

Destaquen com estructures:

-El *mur 4* del tall W de la cala 4, que és d'un tipus d'obra que recorda *l'opus spicatum* , però això és molt difícil d'afirmar taxativament perquè només es conserva la filada de baix (Veure la Secció W de la cala 5).

-els murs subjacents a *1* i *2* en el *Pat. interior* de la cala 4 , que segueixen alineacions diferents, a vegades inclús perpendicular (en la foto **28** es veu un mur dins l'*hab 2* i en la foto **25** com aquest passa per sota, essent parcialment arrasat pel *mur 2*) i de

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

factura constructiva no tan bona com els posteriors.

-En el *Patí interior* apareix una llar adossada al mur perpendicular subjacent, i una gran taca de cendres (que fa pensar que pogués ser un sòl, bé que molt prim) que s'estén per tota la part delimitada entre els murs i dins de l' *habitació 2* de la sala 4.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

EMMARCAMENT REFERENCIAL - HISTORIC

Les excavacions fetes aquests anys donen una dimensió nova al coneixement de l'Alta Edad Mitja en la Frontera dels comtats catalans, en concret la Marca Sud del Comtat i Bisbat de Barcelona, que abarca les actuals comarques del Penedès i part de l'Anoia - la part més al W i N de l'actual comarca de l'Anoia estava en la Marca d'Osona (IGLESIES, 1963) -. Però es clar que cal insertar aquestes dades arqueològiques en un marc referencial històric, socio-econòmic de l'època, integrant-se amb les dades documentals en estudis com els realitzats per J. SALRACH (1978, 1981, 1987 a i b), J. BOLOS (1982 i 1984) i P. BERTRAN (1984) en les fronteres dels Comtats del Pallars, Urgell-Manresa i en part d'Osona, però potser massa mancats de contrastacions materials - que són les que hauria de donar l'Arqueologia - .

a) *FORMACIO DE LA MARCA HISPANICA*. Aquests estudis venen a demostrar la voluntat i l'estrategia amb que es va conformar una xarxa defensiva als comtats de la Marca Hispànica. Des de les restauracions de velles fortificacions que en 798 manà fer Lluís el Pietòs , just ultrapassats els Pirineus i consolidats els nous territoris amb la presa de la plaça forta de Girona (785). Aquests indrets són anomenats *oppida* i servien tant a fins militars com de refugi de la població civil .

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

El punt més dèbil de la frontera a finals del segle VIII era la zona central, entre els nous comtats d'Urgell-Cerdanya i el de Barcelona-Girona, poc controlada i de poblament polèmicament incert (ORDEIG, 1981; OLLICH, 1984), per això s'escolliren per a fortificar tres punts tan vitals com **Cardona**, **Casserres** i **Ausona** mateixa (Vic).

b) *LA MARCA SUD DELS COMTATS*. Ja en el segle X consolidat el límit del Llobregat-Cardener-Gaià, la preocupació fronterera del Comtat de Barcelona era la Depressió Pre-litoral, en particular, i tota la Marca S, en general. Pel que sabem avui en dia cal pensar en una autèntica xarxa de *turres* que recollirien la població dispersa en els *pagi*, tal com ho demostren les disposicions documentades (SALRACH, 1987a), i que a la seva vegada, serien l'inici de *fortedas* més properes a la idea actual de castell - el tant extès model del XI -.

En el segle X, existeix en la frontera S una sèrie de punts clau - que destacarien enmig de la esmentada xarxa de *turres* -refugis de població dispersa en els *pagi* -, i punts secundaris de reforç - en principi aquest seria el cas dels castells de Gelida i St. Martí de Sarroca respecte Olèrdola (Veure el mapa de la p. 29 de RIPOLL, 1971) -. Aquests punts clau serien segons l'estat actual de la investigació (i tal com ho reflexa BOLOS, 1984 p.158 i notes 2 i 4): a) **Olèrdola**, en el Penedès; b) **Llimiana** o **Mur**-bé que la seva existència en el X està encara

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

per probar en les excavacions que s'han fet - en el Pallars ; c) **Ollana i Castell-Ilebre** (topònim derivat de Castell Vedre o vell?) en el Comtat d'Urgell, destacant altres punts com Ausona, Manresa, Castellví de la Marca, Cal remarcar que Olèrdola i Llimiana són qualificats de vegades com a *civitates* en la línia dels *oppida* carolingis. I és que Olèrdola era objectivament un punt de poblament i defensa de primer ordre com ho demostra el Testament de Berenguer Ramon I (fet en 1032) en que lega al seu fill petit Sanç, i menor d'edat, la part del Comtat de Barcelona de *l'altre cantó del Llobregat*, tenint per capital Olèrdola.

S. SOBREQUES (1975) estudia a un nivell més concret ho que ell anomena defenses exteriors de Barcelona destacant una serie de punts claus ja fortificats en la segona meitat del X : el portell del Besòs era defès pel míticament inexpugnable **castell de Montcada** - del que no resta res avui -; **Castell del Port** a la vessant septentrional de Montjuïc per a protegir d'atacs marítims la zona portuària de l'època - cal assenyalar el menyspreu i desconeixença dels estudiosos actuals del poderiu naval Islàmic a l'Alta Edat Mitjana (GUICHARD, 1983) -; la zona de la confluència del Llobregat i l'Anoia , dos camins de penetració a l'interior, amb varies *turres* com les de Gimnells, del Clos i del Pairet, tenint com a clar centre el **Castell vell de Rosanes** ; el **castell de Cervelló** controlava la ruta de l'Ordal; mentre que els **castells d'Eramprunyà i Castellum de Felix** guardaven la ruta de la costa que bordejava o travesava el Garraf fins entrar

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLÈRDOLA

pel S al Plà de Barcelona. Mes enllà de la línia Martorell-Castellví Rosanes - Cervelló- Castelldefels era la frontera, la Marca del Penedès que tenia com a seu indiscutible per la seva grandesa a **Olèrdola**.

Desconeixem per ara quin pot ser el moment de la primera fortificació d'Olèrdola, però hem de descartar per manca absolutament de base la suposició de que hi podia haver una petita guarnició de tropes àrabs a Olèrdola durant l'època de sobirania àrab (LLORACH, 1983). Les primeres notícies cal insertar-les en aquest ambient de la formació de la Marca S. Sabem d'un document del 911 que ja parla d'una *urbs olerdulae* en una venda de terres de Ermengarda a favor de Manfred , donant a entendre la existència d'una capella. A aquesta primera capella s'atribueix l'àbsis amb l'arc triomfal de ferradura i l'arranc de nau (BARRAL,1980; COCA, 1984). Però fins el 917 no és clarament mencionada aquesta primera capella en una donació a l'església de St. Miquel (COCA, 1984).

En 929 el comte de Barcelona Sunyer I aprofitant la època de pau signada amb el vasallatge a Abderraman III, edifica un castell en la muntanya d'Olèrdola - aixecant-lo sobre el basament romà de la talaia ? (RIPOLL, 1971, p.) -, restaurant les muralles, i probablement completant-les amb obra de blocs, donat que sembla, a falta d'estudis més aprofundits, que estava inacabada en l'època ibero-romana, o completada amb

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

empalissades i talussos - el *vallum*, element molt comú en els campaments i fortificacions militars romanes (Veure l'apartat *Olèrdola dins el poblament Ibèric del Penedès*, pp. 81-83) -

També és probable que remodelès l'antiga església donant-li l'advocació de l'arcàngel St. Miquel i l'apòstol St. Pere amb que va ser consagrada pel Bisbe de Barcelona Theuderich en 935, concedint-li terres, delmes, inclús subordinant altres capelles disperses pel territori. En aquests moments és una clara església castral (ja que no podem afirmar l'existència d'un castell abans del 929), i les restes que semblen conservar-se d'aquesta fase semblen ser les de la meitat inferior de la testera de l'església romànica del XII, tal com es veu pels carreus del seu interior (FERRER 1951, RIPOLL 1971 p. 64, fig. 8). Aquesta capella era de capçalera quadrada i nau única adossada longitudinalment a la capella anterior (Veure fig. 8 de RIPOLL, 1971) podent-se comunicar ambdues.

Diferents documents de 950, 951, 956 , 958 i 978, 975, 979 mostren una rica vida urbana - com el document de 978 que mostra al menys l'existència de cases dins el recinte murat - amb transaccions comercials, testaments, donacions. RIPOLL (1971, p. 34) afirma que entorn l'any mil era una de les *deu úniques ciutats catalanes* que citen les fonts de l'època (Barcelona, Girona, Elna, La Seu d'Urgell, Auso-Vic,), però el problema del poc desenvolupament de l'arqueologia de les ciutats

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

alt-medievals en les nostres contrades ens impedeix treballar amb un marc referencial d'aquesta mena.

c) *LA CRISI DE FINAL SEGLE X*. Arribem, així a la molt tòpica data de 985 amb l'aceifa d'Al-Mansur al Comtat de Barcelona, la seva vint-i-tresena campanya segons el que ens ha arribat de Ibn Hayyan. Aquesta aceifa no deixava de ser una entre una sèrie d'incursions abans i després de la *pau dels 60 anys*: ja en el **815** l'emir Al-Hakam I intentà reconquerir Barcelona (SALRACH, 1981); seguí el frustrat assalt de la revolta d'Aïssó en **826-827**, més o menys reforçats pels musulmans, contra Barcelona i Girona (SALRACH, 1978); en **850-851** ó **852** un exèrcit cordovès aprofitant disputes internes arrassà reiteradament els voltants de Barcelona i inclús sembla que van arribar a saquejar la ciutat; en el **856** prenen el castell de Terrassa (LEWIS, 1968); **897** Lupo ben Muhammad senyor de Lleida derrota a Guifré el Pilòs, matant-lo, i despoblà el Vallès i segurament Barcelona (SALRACH, 1981); **912**, Al-Tawil senyor d'Osca ataca Barcelona derrotant al Comte Sunyer (LEWIS, 1968) **965** Al-Hakam II envia el governador de Saragossa contra Barcelona, que resistí (J. SOBREQUES i G. FELIU, 1975).

Aquesta anomenada *Pau dels 60 anys* (LEWIS, 1968) es va anar mantenint més o menys des d'Abderraman III fins Al-Mansur, període en el que es va formar la Marca de Barcelona i Manresa, i dins d'ella la restauració d'Olerdola. Inclús segons

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Al-Hudri i l'autor anònim del *Dikr* (MOLINA, 1981 i 1982 ; SANCHEZ 1985), la campanya de juny-juliol de 985 va anar precedida d'altres dues de tempteig del terreny en 982 i 984. El paper d'Olerdola en aquest conflicte no ha quedat reflexat en la documentació, per això s'han fet un munt de suposicions, però el més probable és que fos saquejada. A això li donen suport una sèrie d'indícis com la refeta de la església de Sant Miquel - segons MILA I FONTANALS (1869) destruïda en la presa de la fortalesa per les tropes d'Al-Mansur; avui en dia també es té en compte que pot ésser una remodelació amb uns orígens menys bèl·lics - , i les destruccions bastant comprovades dels Castells de Cabra i Selmella en la línia defensiva del Gaià (CATALA ROCA, 1984). Hi ha quasi unanimitat en afirmar que l'exèrcit omeia va seguir la Depressió Pre-litoral per assaltar Barcelona, documentant-se el seu pas per la destrucció i incendi del Monestir de St. Cugat i l'entrada al Pla de Barcelona pel Coll de Montcada (CATALA ROCA, 84 ; SALRACH, 1985).

Cal reconèixer les importants conseqüències de la desfeta provocada per aquesta acció: d'ordre **militar** - s'havia d'ajustar millor el sistema defensiu de Barcelona assegurant la Depressió Pre-litoral i el pas de Montcada, i de fet aquest sistema va funcionar molt bé a partir d'aleshores, excepte en la última incursió musulmana que va arribar a Barcelona, en 1114-1115 que va ser l'invasió almoràvit aconseguint assetjar-la, en part perquè Ramon Berenguer III estava en una expedició

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

contra la pirateria que havia en les Illes- ; **política** - la Corona Carolíngia no havia passat d'un suport bastant nominal, augmentant el sentit d'independència respecte els reis francs i fent rebutjar la possibilitat d'una entesa amb Córdova - ; **socio-econòmica** - per un període curt, però intens, hi va haver una forta ruïna dels petits propietaris, especialment els alodials de la Marca, accelerant el procés de feudalització als comtats catalans (FELIU , 1985) - , inclús en l'aspecte **jurídic** - donada la gran destrucció de documents feta en els saquejos de dos centres administratius de primer ordre com Barcelona i el Monestir de St. Cugat (ZIMMERMANN, 1985) - . Però també hem de tenir en compte l'exaltació nacionalista amb que sempre s'ha enfocat aquest fet històric, ressaltant-lo com a punt de partida per a una consciència nacional i una política militar contra els regnes musulmans del S i l'W , ja des de l'Edat Mitja mateixa (ZIMMERMANN, 1985) amb la redacció a Ripoll de la *Gesta Comitatum barcinonensium* (redactat entre 1162 i 1184).

El leu Suniefredus és pels documents que ens han arribat un personatge-clau en aquesta Olèrdola de finals del X . Mencionat en els documents de 978 i 979 ven a altres particulars propietats dins i entorn Olèrdola, fa donacions al Monestir de St. Cugat - de gran vinculació durant tota l'Alta Edat Mitja amb Olèrdola com ja anirem veient -. Una d'aquestes donacions és la que data "ante-quem" segons RIPOLL (1971 , pp. 33 i 60-61) la gran cisterna amb filtre - si es que es refereix precisament a

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLÈRDOLA

aquesta, la més coneguda - al mencionar unes sitges i unes cases *iusta ipsa cisterna*. En 986 testamenta concedint a l'església de St. Miquel, (...) *que és dins del castrum d'Olèrdola* (...) els seus llibres litúrgics. L'any 991 Sunifred dona uns terrenys al Monestir de St. Cugat, i torna a aparèixer en l'acta de la consagració feta pel Bisbe Vivas de 991 com patrocinador de la remodelació, o reedificació de l'església de St. Miquel. Aquesta tercera església tenia la nau més gran que l'anterior - com es veu en el tipus d'obra de la part inferior de la nau actual -, amb l'entrada amb un arc semicircular - avui tapiada - en el terç meridional, aprofitant la capçalera de les dues anteriors.

d) *CONSOLIDACIO I CREIXEMENT FEUDALISME : MIR GERIBERT*. A partir d'aquest moment sembla créixer i assentar-se el poblament en tota la Marca del Penedès. A Olèrdola és molt probable que correspongui a aquest moment la formació d'un raval, que tindria com a parròquia a Santa Maria del Plà dels Albats (LLORACH, 1983). Un símptoma de la importància del poblament pot deduir-se de la carta de privilegis i franquícia que otorga Berenguer Ramon I en 1.025 - a un nivell bastant paral·lelitzable a la que tenia Barcelona -, bé que també pot venir millor explicada en el context de les lluites dels senyors feudals amb el comte de Barcelona. Un personatge paradigmàtic d'aquesta situació és Mir Geribert, del que mostrarem alguns trets. També queda assentat el paper administratiu d'Olèrdola com un districte - *castell termenat* - que tenia límits en 992 amb el

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Castell de Cervelló i en 1.023 amb Castellivell de la Marca. Bé que resulta força difícil esbrinar-ho amb seguretat en el cas dels Castells de Ribes, St. Martí Sarroca àdhuc Calafell, en altres casos sembla ben factible aquesta dependència . Així estarien dins del *terme* els petits castells de Viladellops (CATALA ROCA , CARBONELL I BLASO, 1971, p. 757) el pràcticament inèdit Castellot de Barquera (CATALA ROCA ET ALII 1971, p. 758), la torre circular del XI de Moja, i la desapareguda torre fortificada coneguda com Torrota o Castell de Ferran, que tenia probablement per fonaments una torre de guaita romana (RIPOLL,1971, p.25; CATALA ROCA , CARBONELL I BLASO , 1971 , p. 760).

Si féssim una *Història de Fets i Persones importants* hauriem de remarcar com a *personatge clau* del moment més esplendorós d'Olerdola, a Mir Geribert (? finals del segle X - 1060 a Tortosa). Net del Comte Borrell de Barcelona per part de Mare, Ermengarda, i hereu de la majoria de les terres i fortaleses de la Marca del Penedès per part del Pare, Geribert d'Olerdola, va enriquir encara més el seu patrimoni amb dos matrimonis i amb compres i donacions, fins arribar a ser el senyor feudal més important de principis del segle XI. Els plets i les lluites, inclús armades, foren corrents en la seva vida . Des de 1011 fins 1032 sostingué un plet que acabà perdent, amb el Monestir de St Cugat per la possessió dels estanys i terres de Calders (RIPOLL, 1971, p. 35 ; LLORACH,1983, p. 301; PLANES, 1970, pp.17-29) basant-se en la suposada aprissió del seu besavi Galí, enfront els arguments

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de l'abat Guitart basats en drets de legislació carolíngia, segons coneixem per la transcripció de les actes del judici (BALARI, 1899). La sentència feta d'acord amb el *Forum iudicum* ja seria de per sí mereixedora d'un bon estudi, però a nosaltres només ens interessa saber que en la última audiència Mir Geribert deixà plantat al tribunal després de desacalificar-lo en veure que el judici no anava com ell desitjava. I aquest caràcter plè d'orgull de nissaga i tan explosiu es mostrarà diverses vegades amb conflictes posteriors.

A la mort de Berenguer Ramon I en 1035, cobrà vigència el ja mencionat testament del 1032 - amb la sobirania de Sanç sobre les terres al S. del Llobregat, però sota la tutela del seu germà gran -. Va esdevenir un moment de forta crisi del poder comtal amb la minoria d'edat de Ramon Berenguer I i la seva enemistat amb la seva àvia-tutora Ermessenda. Mir Geribert preparà tota una trama d'aliances amb altres senyors de la seva família com el vescomte Guislabert i amb els senyors taifes musulmans, i sembla que va trampejar les enemistats de la casa comtal jurant fidelitat segons li convenia (ROVIRA VIRGILI, 1924 ; SOBREQUES, 1961). Fins que en 1041, en rebre la sobirania de les possessions del Vallès de la dot de la seva segona dona Guisla, es senti prou fort com per començar a intitular-se *princeps Olerdulae*. Alguns associen aquest fet a revoltes dins Barcelona (PLANES, 1970, p. 44), basant-se en certes acusacions del judici de 1059, i fent deduccions sobre la titulació de

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

que feia ostentació, però es ben difícil d'esbrinar si el que volia era fundar un comtat nou, un tractament d'igual al comte de Barcelona, saltar-se l'autoritat intermitja de Sanç -un menor d'edat no ho oblidem- entre el comte de Barcelona i ell mateix, o preparar a la llarga una usurpació. La interpretació que li dona RIPOLL (1971, p. 36) dient que no cal donar-li a *princep* el significat que li donem avui en dia, o la que li dona PLANES (1970, pp. 43-47) són diametralment oposades. El fet cert és que:

- En el mateix 1041 (...) " amb la seva muller Guisla fallà un plet en el seu castell de Çavid (Lavit) actuant en cort sobirana. Ja feia actes de senyor lliure (....) " (PLANES, 1970, p. 44).

- En la Fundació del Monestir de St Sebastià dels Gorgs , s'autointitulà *senyor i protector* del monestir, i ratificant-lo amb els pactes de Sant Víctor de Marsella (en 1052 i 1059), en els que a més especificava que només ell i els seus descendents podien rebre aquesta titulació (LLORACH, 1983).

-També sembla provat la venda de les franquícies dels habitants d'Olerdola i d'algunes possessions seves del Vallès , que per la seva natura reial no podien deixar els sobirans de Barcelona de banda .

-A això se li sumen una sèrie de ràtzias contra terres del comte de Barcelona - com Eramprunyà -, dirigides pel seu fill Bernat, que van tenir per resposta de Ramon

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Berenguer I un atac i asedi a Olèrdola, encara que Mir Geribert probablement era a Lavit o St. Martí Sarroca (PLANES, 1970).

-les seves gestions amb els regnes taifes per a que no paguessin les pàries a Ramon Berenguer I, segons es despren de les acusacions fetes per ell en l'intent de reconciliació propiciat per l'abat Oliva en Vic en 1044, i en el judici de 1052.

Aquesta reconciliació reeixí amb el vescomte Guislabert i Uadaland II, però no amb Mir Geribert, que va persistir en continuar tot sol la rebel. Tornà a rebutjar una altra sentència emesa en 1052 per un tribunal compostat pels Bisbes de Barcelona, Girona i Vic, en el que se'l sancionava durament.

La renúncia en 1049 de la sobirania de la marca meridional , feta per Sanç a favor del seu germà Ramon Berenguer I, potser caldria entendre-la com diu PLANES (1970) com un (...) "gest polític en busca de la pau " (...), clarificant i concentrant més les sobiranies.

Segons alguns autors (SOBREQUES, 1961 i PLANES, 1970) s'ha de deduir algun conflicte armat prolongat entre el 1052 i el 1059, que fes refugiar-se a Mir Geribert a Tortosa - recentment unificada amb la taifa de Saragossa per Muqtàdir i

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

enemiga oberta del comte de Barcelona -. Però convençut per uns emisaris torna , i , ara sí , acata la sentència d'un judici en el que se l'acusava de *bausia* (traïció), el que mostra realment la seva posició delicada en aquells moments. Cedeix la majoria de les seves possessions extra-penedesenques al comte de Barcelona - sobretot el castell del Port de Montjuïc - i en certa manera perd el control directe d'Eramprunyà i Olèrdola al passar a la seva dona Guisla. A partir d'ara ja no faran ús del títol d'Olèrdola ni ell ni els seus hereus , sinó el de Senyor de Sant Martí.

Aquest episodi típic de l'enfrontament entre el creixent poder reial i els barons feudals finalitza amb la fallida expedició per a conquerir Mora d'Ebre. Aquest és un episodi controvertit, hi ha tota mena d'interpretacions des de qui diu que això no potser més que una actual mala interpretació de l'objectiu de l'expedició, donada la seva posició tan endins territori musulmà (IGLESIES, 1963), passant pels motius de tan forassenyada expedició - un intent de mostrar fidelitat i guanyar-se el favor de Ramon Berenguer ? (SOBREQUES, 1961); una ordre del comte de Barcelona, i si es així com és que tan sols hi van anar Mir Geribert i els seus? - , fins qui insinua una pseudo-condemna a mort enviant a Mir, dos dels seus fills i les seves hosts a una conquesta impossible i segurament amb l'enemic avisat com a còmplice de la traïció (LLORACH, 1983). En el que gairabé tothom està d'acord és que presoner la major part d'aquest mini-exèrcit, és executat en Tortosa a 1060.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

e) *ASSIMILACIO DE LA NOBLESA I ESTRUCTURACIO DEL TERRITORI : ELS SANTMARTI*. El seu hereu Arnau Mir de Sanmartí segons el testament fet en 1054 , ja serà un noble cortesà fidel a la casa comtal, quedant molt nebulós el seu paper a Olèrdola, que torna a dependre directament del comte de Barcelona a través del castlà o senyor de la seva confiança, fent un jurament de fidelitat formal al senyor de Sant Martí ?. El castell de Sanmartí de Ça Roca és la residència dels Senyors de Santmartí, encara que potser només nominalment conserven la castellanía (SOBREQUES,1961). Aquesta hipotètica dependència directa amb el comte de Barcelona tornarà a posar-se en evidència amb la carta de noves llibertats i franquícies del 1108, i inclús amb la protecció reial a la població en certa manera *hereva* d'Olèrdola, Vilafranca.

Si la caiguda i destrucció d'Olèrdola per l'*aceifa* d'Al-Mansur de 985 és una suposició més o menys deduida de la trajectòria, alguns punts segurs d'arrassament, i una interpretació del text que explica l'atac almoràvit (CATALA ROCA 1971) , mentre que l'*algazua* de 1108, en plena onada " reconqueridora " almoràvide, és segura per la documentació de la ja mencionada carta de repoblament otorgada per Ramon Berenguer III- en el que a més es menciona encara una altra devastació anterior , potser en 1107 -, i en documents en que s'agraeix al Monestir de St. Cugat l'ajut proporcionat en la reconstrucció amb donacions, o inclús fonts àrabs com

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Abenalcadabús.

L'església de St. Miquel també segurament devastada, es va refer prolongant-se l'altura dels murs de la nau, i reforçant-los amb *arcs formers* (RIPOLL, 1971, p. 66), cobrint la nau amb una volta d'obra - abans el més probable és que fos un sostre encavallat de fusta a dos vertents - i fent el cimborri octogonal. L'entrada es reorientà a Ponent, amb una portalada dins el romànic avançat que li correspon, i obrint-se en el centre una finestra d'*arcades bessones* dividida per una columna adornada amb collars amb capitell llunyanament derivat de l'estil corinti, tot d'una sola peça. Molt s'ha escrit sobre ella, però FERRER SOLER (1951), RIPOLL (1971) i BARRAL (1981) coincideixen en datar-lo com una peça pre-romànica del IX-X reaprofitada, i no com un gust popular i rústic dins del Romànic com insinua l'anònim autor de la nota a l'Anuari de l'institut d'Estudis Catalans - Jeroni Martorell? - (1926).

La documentació posterior és ben pobre. Sabem que Jordà de Sanmartí, entre 1112 i 1131 jura fidelitat al comte de Barcelona pels seus castells - entre ells Olèrdola - i que el 1189 Guerau de Sanmartí testamenta sobre Olèrdola (LLORACH, 1983). Ocupada Tarragona a partir de 1117-1118 el poblament s'anà desplaçant cap a l'entorn de la Torre Dela formant-se una Vila franca i dispersant-se la població abans concentrada en l'entorn la fortalesa. No només Vilafranca va tenir auge, com ja hem dit

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Sant Martí Sarroca va adquirir importància com a seu dels Senyors, també el castell de Ribes va tenir una notable relevància tenint per subfeudataris els castells de Miralpeix en mans dels Miralpeix; el de Sitges en mans dels Fenollar i el de La Geltrú en mans dels Manresa, - aquest últim a principis del XIV tindrà un gran desenvolupament - (COLL, 1959 i 1961).

En el fogatge de 1365-1370 la població del castell, ja no arribava al centenar d'habitants (RIPOLL, 1971, p. 50). Però en 1462 la Diputació intenta convèncer als jurats de Vilafranca de que el castell " es fort e defenedor de quina gent se vulle ", ho que demostra que deuria estar en bastant bon estat la fortalesa.

Com podem veure la documentació està feta en funció de que quedi constància escrita dels afers jurídics, de propietat i els successos i esdeveniments que concernien a les principals institucions de l'època : el braç eclesiàstic i la noblesa. Per tant és una història-crònica ja sesgada socialment, que a més no ens pot aportar més que documentació indirecta del castell. El fet de que al menys ha tingut tres destruccions i pillatges segurs, o si més no altament probables, sense que puguem dir ben bé els seus límits reals - donada la propensió a exagerar i deformar la realitat d'aquestes fonts, com ja hem assenyalat abans per al cas de l'aceifa d'Al-Mansur -, fa que sigui força improbable que algun dia es pugui enriquir aquesta documentació amb referències més

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

directes , i per tant que puguem tenir una bona contrastació documental amb el treball arqueològic. No pòdem doncs avançar de cap de les maneres cap esquema de l'estructura evolució de la fortalesa i el poblament urbà o semi-urbà del seu interior, però es que a nivell general s'en pot dir quelcom en aquest tema ?

(1) *ALGUNES QUESTIONS DE CASTELLOLOGIA*. Avui en dia en el nostre àmbit notem molt a faltar estudis de l'evolució estructural dels castells des del punt de vista de l'arquitectura militar, com a posició de caire defensiu, i de l'arquitectura civil, com a residència del senyor feudal o del seu delegat - el *castela* o *castlà* - . En aquest sentit els estudis a tot l'Estat estan molt endarrerits respecte altres zones amb un Patrimoni semblant i que compten amb centres especialitzats com els de França - el Centre d'Investigacions Arqueològiques de la Universitat de Caen o el Centre d'Estudis de les Bastides -, estudis de síntesi com a les Illes Britàniques (CATHCART, 1983) o organitzen Congressos en l'avantguarda de la recerca com Itàlia (V.V.A.A., 1981). A Catalunya tenim desenvolupats alguns aspectes de la recerca com l'estudi sobre l'aparició del castell medieval que està basat, fins avui en dia , únicament en l'aportació de M. RIU (1962 i 1985), i centrant-se molt la discussió sobre si el seu origen de les *turres* és la planta quadrada o la rodona . L'esquema que proposa M. RIU té quatre fases : 1) **les torres carolíngies de fusta** , de planta circular i de 4 a 8 metres de diàmetre, amb altures de 4 a 5 metres, datables des del segle VIII

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

fins el darrer terç del IX ; 2) **Torres cúbiques i prismàtiques**, de plantes quadrades o rectangulars i de parets de pedra, durant el IX -X ; 3) **Torres cilíndriques o troncocòniques**, de planta rodona, de pedra durant els segles X-XII i 4) **el castell** , típic des del XI.

D'estudis concrets sobre castells se n'estan fent a la Península Ibèrica - desenvolupant-se com una nova disciplina : la castellologia - . A Catalunya les compilacions fetes s'han desenvolupat dins del marc de l'excursionisme científic i de l'erudició, com ALMERICH (1947), MONREAL i Riquer (1955-1965), CATALA ROCA (1967-1979) i de l'àmbit local, com per exemple per als castells del Penedès CARBONELL (1981), però si bé sempre donen alguna dada d'interès no són del tot exhaustives, estan ja una mica desfasades i el seu enfoc metodològic es força allunyat del que pretenem . D'entre més dels 800 castells documentats a Catalunya, ben pocs han sigut excavats amb garanties mínimes , en concret en el Penedès hi han dos estudis, combinant arqueologia amb dades històriques i Monumentals, fets fa poc - el de Calafell de SANTACANA (1986) i el de Gellda per CARAFI i MAURI (1985) - bé que de nivell científic una mica desigual l'un respecte l'altre. Així també disposem dels anys 80 d'una sèrie d'estudis monogràfics i basats en *turres* en la Marca S dels Comtats atribuïbles al X-XI : PAGES (1980 i 1981), ADELL i RIU (1982), BENET (1982 i 1983), BOLOS (1982), BOLOS i PAGES (1987) i especialment l'intent

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de síntesi per la Catalunya Occidental de FITE (1984a i 1984b). Però encara ningú no ha proposat cap model general que revisi la ja força antiga proposta de classificació de V. LAMPEREZ I ROMEA (1922). N. DALMASES i A. J. PITARCH (1986) es basen en aquest autor per classificar Olèrdola com a un castell de **disposició en planta irregular dispersa** del que és model epònim el castell de Marmellar (s.XI) i al que pertanyerien també els castells de Gelida, Mediona, St. Martí de Sarroca i Calafell.

Hem de tenir en compte però les mancances actuals en els estudis altmedievals del Penedès ja manifestades pel mateix SALRACH (1987 a i b) i l'interès que tindria engegar aquests estudis integrats aprofitant els treballs en curs que porta el Museu Arqueològic a Olèrdola i el corrent de recerca integrat que s'està desenvolupant al món universitari entre els departaments d'Història Medieval. Síntoma d'aquestes inquietuds són les dues **Jornades d'Arqueologia Medieval** (V.V.A.A. 1985 i 1987) organitzades per la UB i que queden reflexades en les actes corresponents .

De cara a la publicació global de les excavacions fetes els últims anys ha estat la nostra intenció - ja a un altre nivell d'estudi respecte del que parlàvem abans - globalitzar la comprensió del jaciment " aixecant la vista de les cales arqueològiques " i transcendint l'estudi " catxarrologíc i

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

estructurista" - sempre necessari com el seriós treball de recull de dades en el que s'ha de basar tot procés de coneixement per tal de poder elevar teories i hipòtesis -. Així emmarcat el castell d'Olèrdola en un contexte històric s'explicaria per què va nèixer, amb quina estratègia es va fer, i com va anar desenvolupant-se lligat a la evolució de la societat mateixa. Aquesta va estar ordenada en un principi per unes relacions socials basades per una banda en la necessitat d'ordenació administrativa d'un poblament en districtes que tenien per cap un castell - **castells termenats** SALRACH (1987a) i RIU (1982) -, i per l'altra, en una defensa enfront el pillatge i la inseguretat. Això evolucionà a unes relacions en que es mantingué una filosofia basada en els valors aristocràtics i d'arrel militar (DUBY, 1973) - en la visió modelica de la societat feudal hi havia tres estaments: *bellatores, oratores i laboratores* - per justificar una estratificació socioeconòmica que es mostra de manera frapant en el règim de possessió de la terra i els *mals usos* dels *serfs de la gleba* (OLLICH, 1984). S'establien sobre aquesta base una sèrie de lligams de diversa forma i gradació coneguts com vasallatge. Aquest sistema social conegut com **feudalisme** es va anar consolidant a Catalunya segons BONNASSIE (1979) en la segona meitat del segle XI aprofitant l'afebliment, per dues minories i una regència, de la Casa Comtal de Barcelona.

Així, en el castell no hem de veure només unes

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

estructures arquitectòniques i materials sinó a més l'espai a on es donaven tota una sèrie de relacions socials i les seves contradiccions, evolucionant el seu sentit des d'una estratègia quasi merament militar - entenent-la tant en el sentit de defensa d'uns nuclis poblats al rerapaís, com una manera d'assegurar un poblament - a una socio-econòmica clara, doncs és la residència del senyor feudal. Quan decaigui i entri en crisi a Olèrdola aquest sistema de relacions socials i de poblament els habitants fundaran diversos nuclis en el Plà - a partir del segon terç del segle XII, una vegada assegurada i repoblada Tarragona - com Vilafranca amparant-se en les avantatges del creixent poder reial sobre el feudal. En aquest context caldria veure el poblat troglodític del cantó de la Font de l'Ametlló, en les immediacions de l'actual Masia de *Can Ximet*, en el fons de *La Vall de la Seguera* ja descrit per J. VIRELLA (1980), i començat a estudiar per el Pare GRIVE als anys 30 a on va identificar dos molins fariners de vent i una possible farga (MASACHS, 1972).

A mode d'hipòtesi creiem que el seu període de vida s'allarga fins entrada l'Era Moderna redistribuint-se gran part dels seus habitants entre els masos dispersos de Plana Rodona, Sant Pere Molanta, Ferran i Moja (tots dins de l'actual terme Municipal). Aquesta dualitat Olèrdola-Plana Rodona, ara Municipi d'Olèrdola, s'ha mantingut fins el segle passat (MADÓZ , 1849) i principis d'aquest. No és que es despobli, és que canvia el patró d'ocupació del territori. Hem de defugir per tant de visions

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

bèl·liques i esdeveniments sagnants que expliquin l'abandó del poblament en castell que hi havia hagut fins el moment - les problemàtiques conseqüències de la destrucció per part dels mohabites, almoràvits del 1108 -. Cal tenir-los en compte però lligats a la evolució social .

C) FASES IBERO-ROMANES

DESCRIPCIO ESTRUCTURES

Les restes estratigràfiques i estructures atribuïbles a moments ibero-romans apareixen aïllades unes de les altres en funció de les remocions i aterracaments medievals que les malmeten molt. Les restes ibèriques apareixen de forma relictual, testimoniant a la vegada antics aterracaments ibèrics que adaptaven la topografia original a les necessitats del moment. Durant les fases medievals alguns nivells afloraven per l'erosió o per les noves remodelacions, reaprofitant-se com a base de noves construccions - cas de *l'habitació 1* de la *cala 5* o del *mur 5* del Tall N - o cobrint-se directament - com el paviment de calç que segella el *retall nº2* anomenat sobre el camp *Falsa Pilastra-4* - Els aterracaments successius formen una estratigrafia no només horitzontal, la més normal en arqueologia, sinó també en sentit vertical. Es a dir que entre l'estructura més moderna que retallà a les anteriors i la paret de roca mare hi ha testimoniades sèries estratigràfiques, anteriors com en el *retall 3*.

El sediment és generalment taronjós o marronós clar,

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

depenent de la quantitat de tovot i tàpia desfeta que contingui. Pel trobat fins ara a nivell d'estructures d'època ibèrica cal treballar sobre la hipòtesi de cases rectangulars, amb un sòcol d'unes poques filades de blocs units amb quelcom de fang - com el *mur 5* del Tall N o els subjacents a la *habitació 1* de la *cala 5*-, pràcticament en sec, potser en un moment més tardà amb argamassa - com es veu en el retall nº 4 i la canalera del cantó -. Sobre aquest sòcol s'aixecarien les parets de tovot i/o tàpia, que és un dels tipus de construcció més freqüents en el món ibèric de la Laietania i el Penedès, com al jaciment de l'Alorda Park de Calafell (SANMARTI I SANTACANA, 1986) com exemple més significatiu entre les recents excavacions modernes de la zona, o el molt ben estudiat de Puig Castellet (LLORENS, 1985) ja en el límit septentrional de la Laietània, o a la veïna Ilercavonia en La Moleta del Remei (PALLARES, GRACIA i MUNILLA, 1986).

Hem trobat cinc zones-relictas amb sediment "in situ" i/o estructures:

- 1a) En estratigrafia a la *cala 4* no hi ha amb certa seguretat més que l'estrat 17, que cobreix directament el *retall a la roca nº 4* (que és el que es veu a la part inferior de la foto **25**) i al possible *retall 5* (farcit per l'estrat 18 i molt poc excavat encara), lligant amb els estrats

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

ibèrics de la cala 2 (excavats l'any 84). En aquest retall incrustat a la banda S, especialment en l'angle SE, trobem restes de morter amb ceràmica comuna ibèrica. Això més l'existència d'una canal paral·lela coberta per la fase I Medieval i ben propera a la sitja excavada a la roca (que es veu molt bé en la foto **25**) sembla apuntar a una datació ibèrica del *retall 4*.

1b) Encara dins de la cala 4, en el seu tall N, en l'angle inferior W veiem uns estrats per sota dels llims negrosos de la fase I medieval (Veure l'estrat nº18 del Tall N de la cala 4) que podríem datar en època ibèrica , si bé la mínima extensió treballada - mig metre de superfície i uns vint centímetres de fondària - no ens permet assegurar-ho. Esperem que nous treballs en el *Testimoni A* - que segons consta en el croquis de la p.1 del "Diari d'Excavacions" és el que separa les cales 4 i la 1 - aclareixin el lligam entre aquests estrats de la base i els de la cala 1 excavada l'any 84.

1c) Encara de més incerta datació seria la sitja excavada a la roca (**E.25** segons la terminologia

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

del " Diari d'Excavacions "; veure fotos **23** i **25**)
farcida de material medieval i coberta per sobre,
per la part del *mur-1* que es l'accès entre el *Pati*
Interior i l'interior de l'*habitació-1* . Trobem
paral·lels de sitges excavades a la roca dins i
fora del recinte emmurallat, al "Pla dels Albats",
al *Poblat Troglodític* de la *Vall de la Seguera*
(VIRELLA I BLODA, 1980) o a la vora del camí
medieval d'accès , entre el castell i el lloc
conegut per " Segarrullis". En la fase II Medieval ja
trobem la sitja farcida i passant-li pel mig el
mur 1 . El sistema d'inutilització es digne de
fer-se notar doncs com la boca és prou ample,
quasi un metre, es reutilitza un bloc solt de la
muralla ibero-romana i es posa de travessar
(Veure **làmina IX**).

- 2) A la cala 5 trobem un mur en sentit N-S (és el
mur que es veu en la part inferior de la foto
44) de factura diferent dels medievals que són o
molt sòlids - com els *murs 1 i 2* de la cala 4 - ,
o molt febles, normalment d'una filada - com el
de la *habitació 1* de la cala 5 -. S'assembla més
als murs ibèrics de la base de les habitacions
medievals de les cales 2 i 3. Del cantó del

Passadís 2 exterior té en el seu extrem S un arrancament perpendicular - en sentit E-W - i un retall a la roca - és el *retall nº 3* - en el mateix sentit E-W en el *Passadís 2 interior*. En el cantó E, el del *Passadís 2 interior* és on conserva potència sedimentària, quedant retallat el sediment pel cantó W per les sitges del *Passadís interior 2*, les nº 6 i 7 (com es veu en la foto **42**, on a l'esquerra del molí hi ha les bases de les sitges i a la dreta d'ell es veu el retall a la roca en sentit E-W i la filada interior del mur ibèric). El paquet sedimentari, clarament retallat en la Secció N de la cala 5 per estrats medievals - els estrats 4 i 5 - conté una potent taca de cendres d'uns 15-20 cm. de gruix (és el nivell 10 del tall N de la cala 5). Prop, però ja fora de la taca de cendres i dins del *retall a la roca nº 3*, va sortir la peça inferior d'un molí rotatori datable en època ibèrica (Veure làmina **XV**) fet amb pedra sorrenca - de Montjuïc ?, és una hipòtesi a corroborar doncs a l'Alorda Park ja no arriben mentres al Baix Llobregat encara sí -. La perforació transversal és per a posar un eix sobre el que giren les dues peces del molí, d'aquesta manera en la superfície de contacte de

es produeix l'acció de moldre. El paquet sedimentari ibèric s'adossa en la part S i W a l'estrat nº6 del Tall W de la cala 5 - que és el que pertanyia a la **fase I** Medieval, era llmòs-negrós i estava directament sobre la roca mare -. El nivell 12 del tall N de la cala 5 cobreix directament el terra edàfic natural : ***terra rossa***, o sigui que cal deduir que aquesta ocupació és la més antiga en aquest sector o bé n'arrassa altres d'anteriors documentades en diferents sectors (Vid. Ap. E) FASE DEL BRONZE FINAL, p.100-104).

- 3) En la part central i més al S de la cala 5, vàrem aixecar l'anomenada *Falsa Pilastra 4* (Veure Planta I: 100) que no era més que una petita superfície del nivell-2, ***Enderroc-Medieval*** i que durant un cert temps havíem interpretat com una possible Pilastra per l'alineació i l'aspecte dels seus blocs. La seqüència que surt per sota és el *nivell d'incendi* i el *paviment de terra* subseqüent, ja documentats en el *Passadís 1*, i un paviment de calç de la **fase III** medieval que lliga amb el que arranca del *muret inter-Pilastra* (Veure pp. 24 i 25, subapartat a), dins l'Ap. B) FASES MEDIEVALS). Aquest paviment

de calç cobreix directament el nivell de roca mare sortint enmig d'ella el *retall nº 2* (Veure planta 1: 100). El retall està farcit de sediment taronjós amb material del II-I a.n.e. abarçant una superfície d'uns 5 m² (veure foto **40** per a una visió de conjunt) , sense que se li apreciessin paviments. El material va sortir molt sencer, inclús reconstruïble (veure **làmina XIV**), pel que surt de la norma general en el jaciment. Es trobava el següent material : alguna gerra i àmfora ibèriques, una tapadora de dolia partida en dos trossos (veure especialment les fotos **39** i **41**), un vaset de parets fines, forma Mayet 10 - "fregant" ja l'era augustea -, i en la zona més a l'W - a on lateralment s'adossen els estrats ibèrics al 6 medieval de la fase I - dos objectes d'os fusiformes, essent un d'ells , a falta de més acurats anàlisis, d'ivorí. Aquesta zona-relicte és la que dona una cronologia més segura en ser un conjunt tancat entre la roca i el paviment de calç medieval. Com de moment no hem trobat materials que difereixin de la cronologia proposada per aquí, és realment per ara el conjunt-clau de la fase ibero-romana. Encara

es revisable estratigràficament en continuar la citada seriació estratigràfica sota la *Falsa Pilastra 3*, el que ens fa pensar que també és com la *Falsa Pilastra 4*, i que sota el paviment que es veu al tall quedi alguna superfície d'aquest conjunt descrit anteriorment. Més cap al N ja és segur que es perd sense que pugui lligar amb la zona-relicte 2.

- 4) En el *Passadís 1* quan es va acabar la campanya encara no s'havia entrat en els estrats clarament ibèrics - no descartem que el nivell 14 de la Secció N de la cala 5 també ho sigui - donat l'emascament que representa l'alineació de sitges ja descrita. Un altre problema per a la clara identificació dels estrats en aquest sector, és el pendent en sentit S-N i E-W, és a dir que cap al S i a l'E s'aprimen i desapareixen els estrats que es veuen clarament en les seccions fins aparèixer la roca mare (Veure l'Apèndix I sobretot en les explicacions dels pendents i les potències sedimentàries de les Seccions).

- 5a) Sota el mur d'una filada que conforma l' *habitació nº1* afloren una sèrie d'acumulacions de pedres

(veure fotos **17** i **18**) que emmascaren murs ibèrics de factura semblant al 5 del Tall N de la cala 5 o al subjacent a l'habitació medieval de la cala 2. Aquestes acumulacions no deixen de ser els murs amb el seu enderroc, que per raons de sustentació física de les estructures de la fase medieval no hem pogut de moment treballar. Dins de l'habitació tenim un nivell que passa per sota el testimoni entre 5 i 6 (*Testimoni 2*, que és el propi *Mur Modern* , veure p.1 del "Diari d'Excavacions"), continuant a la cala 6 en el seu angle NW (és l'estrat 15 de la Secció N de la cala 5 i 6). A la banda N apareix bastant clar un paviment i a la S una canalera feta amb lloses que va a parar a un forat de recepció, encara per excavar, que es posa sota el mur W de l'*habitació 1* (veure la foto **17**). Enmig de l'*habitació 1* i al costat del *Testimoni 2* hi havia una gran concentració de ceràmica comuna ibèrica en fragments bastant grans, a la que hem denominat *zona ceràmica habitació 1*, i de la que esperem que es pugui treure alguna forma prou sencera. Cap al centre de la base de la cala 6, en l'estrat 15 podem veure la filada d'un mur en sentit N-S - i per tant paral·lel al mur W de l'*habitació 1* -

1- que es relaciona lateralment amb el *retall* nº1, (per veure una visió general de les restes ibèriques que surten a la cala 6 veure **làmina XIII**). Aquest retall "incrustaria" a la roca un angle de la casa, de manera semblant a com ho farien els *retalls* nº2 i nº3. El *retall* nº4 es diferencia dels altres quatre, pel que sabem fins el moment , en ser més que l'encaix en el terreny d'un angle o cantó, veritablement és el fons d'una habitació. El *retall* nº1 té una canal de desaigüe en el seu cantó E, del mateix tipus que la del cantó N del *retall* nº4, per bé que la de la cala 4 es més complicada i està coberta en un tram per morter.

- 5b) El nivell ibèric de la cala 3C- *Cala Mestres* (n-2) i l'habitació que sortí en el *Testimoni interior -3* sota els nivells medievals (Veure en l'apartat **Treballs Arran de Muralla** la part en que es parla de la U.E. 8), els murs de la qual eren de factura molt semblant als subjacents de l'*habitació 1* i *mur 5* de la Secció N de la cala 5, semblen estar connectats amb aquesta "zona-relicte " de l'habitació- 1. .

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

MATERIAL ARQUEOLÓGIC

Respecte a l'estudi dels materials d'època ibèrica en l'excavació cal que distingim dos conjunts: els apareguts en estratigrafia fiable i els que no. Arribats a aquest punt cal que fem una observació de la **màxima importància** i és la que el jaciment **és obert per la base**, és a dir que les constants remocions i moviments de terra aporten una massa de restes arqueològiques amb els sediments remoguts, i així passen a vegades a ser la majoria del material arqueològic trobat en un estrat posterior. La datació cal fer-la aleshores per les restes que datin més recent (datació *post-quem*). Això suposa que en els estrats medievals hi han centenars de milers de fragments d'èpoques anteriors - per exemple els fragments de ceràmiques de figures rojes que han sortit sempre ha sigut en estrats medievals - que abarquen no només ceràmiques sinó també la fauna , els carbons i tota mena de restes com puguin ser monedes, objectes metàl·lics,... En el cas de les ceràmiques fetes a torn es pot esbrinar bastant la datació per l'estat del coneixement que tenim avui en dia, però en les fetes a mà i en les comunes a torn lent les dificultats són molt grans pel poc avançat de l'estudi d'aquest tipus de material en el món ibèric , i encara pitjor en el món altmedieval.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Les característiques cronològiques generals del material exhumat en el que hem anomenat "zones-relicte", és a dir amb un mínim de garanties, abarquen un ventall cronològic que va des de l'últim quart del segle II a.n.e. fins a un moment en que es passa de la meitat del I a.n.e., però no s'arriba a les primeres importacions de ceràmica de taula itàlica la *sigillata aretina* (tradicionalment es considera el -30 aprox. com la seva data d'arribada a la Península), donat que :

- Hi ha una presència significativa de *vasos de parets fines* que no apareixen abans de mitjans del II a.n.e.
- No apareix ni un sol fragment de *sigillata* en els estrats ibèrics excavats fins ara
- *Vernissos negres itàlics* , majoritàriament *Campanianes A i B* (a precisar més quan s'estudiï el material que ara s'esta inventariant i acabant de rentar).
- Presència de *Vernís Roig Pompeià* (Datat per les excavacions d'Ostia en época tardorepublicana).
- Ceràmica ibèrica de pasta *sandwich*.
- *Kalathoi* tardans (de parets rectes i motius florals).
- Motius tardans en la *ceràmica ibèrica pintada*.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Fora d'estratigrafia cal destacar la troballa d'algunes monedes , una d'elles una dracma datable en la segona meitat del II a.n.e. (CRAWFORD, 1974 , pl. XXXII, nº 13) amb una llegenda en la que es llegeix C. MAIANI. Va sortir a l'aixecar l'extrem N del *mur 2* de la cala 5 , en contacte amb estrats medievals. En el superficial del cantó *Mur Modern* també sortiren tres monedes de bronze de la seca de *KESSE*. Aquest material, així com l'altre metàl·lic ha estat restaurat en el Taller de Restauració del Museu Arqueològic, passant després a la caixa forta del Museu i restant pendent encara en aquests moments el seu estudi més acurat.

Durant tota l'excavació han aparegut materials solts que ens donen indicis d'una fase ibèrica anterior. Són molt abundants els peus de pàteres, plats i copes de precampanianes i campanianes antigues retallats i reaprofitats com a taps molt probablement. Estan retallats entorn l'anell perimetral i girant el peu respecte la posició original es pot fer servir de tap. També han sortit fragments informes de figures rojes, i unes estampilles del Taller de Roses (Identificació feta pel Dr. E. Sanmartí a qui agraïm la seva gentilesa i paciència) , i àtiques de vernís negre (Veure làmines de material dibuixat fetes pel Sr. Jordi de la Pinta i actualment en poder del Museu). El que ens porta a finals del IV^t a.n.e. i principis del III^{er} a.n.e.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

OLERDOLA DINS EL POBLAMENT IBERO-ROMA DEL PENEDES

La impressió general és que ens trobem amb un poblament estable ibero-romà en el Turó d'Olèrdola a partir del moment de la construcció de la muralla datada pels treballs de setembre a finals del II a.n.e., que enradereixen més d'un segle les datacions fetes per M. PALLARES , Albert FERRER , i E. RIPOLL i confirmen els treballs de J. ROVIRA i E. SANMARTI en el 83 . Les esporàdiques restes més antigues que han anat sortint o corresponen a un poblament esporàdic i feble, o a una altra zona del Turó d'Olèrdola amb hàbitat permanent i no localitzada fins ara , o són elements ocasionals i aliens introduïts en la zona del jaciment que coneixem, procedents d'altres nuclis ibèrics, com el que es probable que estigui en el cim d'enfront a l'altre cantó del barranc de *La Vall*.

Es del tot imprescindible augmentar el coneixement del Poblament ibèric en el Penedès per tal de valorar adequadament la seva jerarquització dins del poblament general en el N.E. , de forma semblant a la que s'està treballant en la costa d'aquesta zona - amb els treballs de SANMARTI, SANTACANA i SERRA (1983 i 1984) i MIRET, SANMARTI i SANTACANA (1984 i 1986) -, per tal de poder contrastar amb altres excavacions de nuclis també suposats d'importància com Darró (Vilanova i La Geltrú)

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

- LOPEZ i FERRER (1982a i 1982b) i LOPEZ, CAIXAL i CASTELLANO (1985) - . Darró o Adarró, a la vista dels treballs d'excavació i delimitació fets, no sembla tenir una muralia que l'envolti malgrat el possible mur o muralia i/o resclosa que detectà FERRER SOLER (1955, veure especialment la planta topogràfica general). MIRET, SANMARTI i SANTACANA (1984, p. 179 i especialment la figura 2) consideren Darró com un nucli jeràrquic de primer ordre basant-se en el model de gravitació comercial de Kolb y Brunner.

Aquest tipus de treball requereix molta prospecció - com la feta al Massís del Garraf per J. MIRET i M. MIRET (MIRET, 1979,1983 i 1984) i en la costa del Baix Penedès per SANMARTI, SANTACANA i SERRA - i més excavacions que les fetes fins ara, realment escasses per la importància del poblament pre i protohistòric del Penedès. Destacariem com a veritables excavacions de nuclis ibèrics : els de la ja citada zona costanera entorn Calafell, és a dir **l'Argllera** (SANMARTI, SANTACANA i SERRA, 1984), **Alorda Park** (SANMARTI i SANTACANA, 1986a i 1986b) i **Ca l'Artur** (Inèdit encara); en la costa , més al nord a uns dotze km. en línia recta d'Olerdola, trobem el ja citat **Darró**; en bell mig de la plana la **Vinya d'en Pau** en el terme de Vilafranca fregant el d'Olerdola (GIRO, 1947) i **Mas Castellà** a Monjos (GIRO, 1960-61), bé que són excavacions d'aficionats i força antigues; ja en la Serralada Interior el poblat de

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

El Castellar de la Llacuna (RAFEL, 1982 ; RAFEL i MESTRES, 1982) i també en les seves estribacions , a Fontrubi, el ja desgraciadament destruït poblat de l'**Alzinar de la Massana** (FERRER SOLER, 1947-1948 ; RIPOLL i BARBERA, 1968; GIRO, 1979). Apart hi ha un bon nombre d'excavacions de sitges (GUITART, 1975; MESTRES 1985), forns (RAFEL i MESTRES, 1984) i sobretot troballes aïllades com les publicades per A. FERRER i P. GIRO (1943) i J. ROVIRA, E. SANMARTI i J. GALLART (1983). Cal recordar que en trobar la mar el Corredor Pre-litoral i entrar al Camp de Tarragona, en el límit meridional del Penedès amb la zona Cessetana, tenim dos dels jaciments més importants de Catalunya, relacionables amb el món ibèric : el forn de **Fontscaldes** (COLOMINAS, 1915-1920) i la important necròpolis de **Can Canyís** (VILASECA, 1963)

D'aquesta manera es podria fer una valoració crono-espacial molt més objectiva, donat que les valoracions de la importància relativa d'Olerdola fetes fins ara estan molt distorsionades per la visió de la monumentalitat de la muralla. De moment, l'altre cas amb una possible muralla és el del poblat de **La Massana** bé que d'una cronologia anterior - segle IV a.n.e. - . Darró sense tenir muralla clara és considerat per l'extensió i importància de les restes del període del II - I a.n.e. com un gran nucli . Això porta a un nou problema ja que coincideix l'època del màxim auge de Darró amb la construcció i el moment de poblament

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

d'Olerdola, i molt probablement amb els inicis de la **Vila del Bosquet** (BOSCH i MIRET, 1984 i 1985), i també la del **Vilarenc** de Calafell (PUJOL Y CAMPS, 1885)- a falta de la publicació d'estudis que la revisin -. A la vista del panorama actual del coneixement del període ibèric d'aquestes contrades es comprendrà la superficialitat d'afirmacions com que en aquests moments " el Penedès era una àmplia i poblada comarca " RIPOLL (1971, p.25). Per a poder dir això, a part d'un coneixement més intens del que tenim, caldrà comparar amb les zones circumdants.

La qüestió de la definició geogràfica d'aquesta zona , anomenada actualment Penedès, està estudiada per BARBERA i DUPRE (1984) que la situa com la zona meridional interior laietana - reconeixent les possibilitats d'unes característiques mixtes - , i essent adoptada aquesta postura críticament per J. SANMARTI (1985; 1986) i SANTACANA (1985). El Penedès d'època ibèrica de finals del segle III a.n.e., que és el que arriben aconèixer els romans, té uns límits bastant clars al N. amb el grup dels Laietans . Per la costa, el Massís del Garraf representa una ruptura important en les planes costaneres i en la costa mateixa, però per la Depressió Pre-litoral és una incògnita si el Llobregat és una frontera de poblament i grups humans. Hi ha diverses opinions respecte al lligam del poblament d'ambdòs cantons, i en el sentit de l'eix fluvial , que és destacat per molts autors (CASASSAS, 1977; BIAJOT, GRANADOS et alii, 1984).

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

A l'W limita amb el poblament interior del país, potser els Auso-Lacetans i més al SW probablement els Ilergetes, i al S amb la regió Cossetana que tenia la capital probablement en el nucli precedent de Tarragona (BOSCH, 1932). Una altra qüestió es si el Penedès era Laietà com consideren BARBERA i DUPRE o una zona mixta lacetana-cossetana i laietana com diu BOSCH, o plenament cossetana com afirma clarament FERRER SOLER (1947-48) i deixen entreveure J. SANMARTI i J. SANTACANA.

La procedència ètnico-geogràfica dels pobladors és avui en dia força difícil d'esbrinar, però per la cronologia que hem donat i emmarcant Olèrdola en els problemes generals de la Romanització entraria ja en el tercer període de l'esquema proposat en les JORNADES INTERNACIONALS DE GRANOLLERS (1987). Aquest és el moment en que consolidada la conquesta i esgotat el model d'explotació del territori per l'exèrcit, es decideix colonitzar i ordenar el territori centuriant-lo per a la seva explotació a través de vil·les i fundacions urbanes de ciutadans romans i llatins, fetes per tal de donar sortida als problemes itàlics socio-demogràfics i de llicenciament de les tropes de Roma.

A la llum dels coneixements històrics que tenim actualment, sembla difícil poder entendre que es permetès a una

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

població de caire indígena fer una construcció militar, més o menys defensiva, com és la fortificació del turó d'Olèrdola . No oblidem que el pretexte principal per a començar les guerres celtibèriques va esser el no manteniment dels pactes atribuïts tòpicament al proconsulat en la Hispania Citerior de Cató (sobre el -195) , que prohibien refer i aixecar noves muralles a la població indígena . Però per altra banda el component itàlic a Olèrdola és poc clar a les estructures, materials i organització de l'espai que hem pogut veure fins el moment.

El fet que la muralla no estigui ben estudiada a la llum de l'estat actual del coneixement arqueològic fa de molt mal interpretar, i els trets definidors llançats per FERRER (1949b) amb paral·lels a Itàlia - la Toscana principalment - i Sicília haurien de revisar-se seriosament. Caldrien estudis de contrastació amb les tècniques constructives de muralles conegudes de cronologia similar i en les que fins ara no s'ha treballat exhaustivament. Serien els casos de Baetulo o de Burriac - encara prou inèdit, si bé per ho que hem vist personalment en el Pla de l'Atur-84, no té gaire semblança constructiva -. Altres intents de paral·lelisme dels que es va parlar durant anys - Gerunda i Tarraco - tenen una disimilitud provada. També està prou superada la comparació amb el tipus d'obra del sepulcre de Tora assenyalada per PUIG I CADAFAELCH (1934) i GARCIA Y BELLIDO (1954) defensors de tesis *iberistes*.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

L'opus constructiu d'Olèrdola no s'ajusta massa al *siliceum*, i si bé sembla cronològicament anterior a la introducció del *quadratum*, ja presenta en certs trams la tècnica de l'encoixinat. RIPOLL (1971, p. 16 i 25) i FERRER (1949) estirant la datació cap a principis del II s'atreveixen a fer un lligam hipotètic de la fortificació d'Olèrdola amb els grans conflictes bèlics de la Segona Guerra Púnica i la insurrecció indígena del -197 que donà peu a la Campanya de Cató. Després de les excavacions 1983-86 això ja no és pot mantenir, a menys que en excavar altres trams de muralla es vegi que la primera construcció i planificació és anterior, i el tram excavat sigui un afegit posterior, però aleshores, on són els nivells d'habitació corresponents ?.

Tampoc són gaire propensos a fer un raonament homòleg al que van fer PELLICER (1887) i BARBERA i PASCUAL (1979-1980) per Burriac (Cabrera de Mar), en la Laietània Nord, relacionant la fortificació d'un poblat indígena amb la invasió dels cimbris i teutons que mencionen les fonts en el canvi del segle II a l a.n.e. Aquest argument s'ha vist reforçat amb la sèrie de tresorers datats sobre el -100 : el de **Cànoves** (ESTRADA i VILLALONGA , 1967), **Balsareny** (VILLALONGA, 1961), **La Barroca** (ALMAGRO i OLIVA, 1960), **Segaró, Sant Llop i Cartellà** (GUADAN, 1955-56).

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

L'Estat Romà en el seu procés d'expansió militar, de conquesta i colonització (conformant progressivament una organització dels territoris en Províncies) es va veure en la necessitat de formar un sistema defensiu en les seves fronteres enfront els pobles i estats amb els que anava colisionant. Les fortaleses de caire militar i *castra* més estudiats són els de les fronteres fortificades integrats en xarxes de campaments de vigilància, conegudes com a *limes* (WHEELER, 1955 ; MANN, 1974), que es van començar a desenvolupar tal com les coneixem en època Augustea. La problemàtica dels *limes* trascendeix els aspectes més purament d'estrategia militar - és força interessant destacar el gran pes dels militars en els estudis que des de finals del XIX fins mitjans d'aquest segle s'han dedicat a aquests aspectes - té també un sentit socio-ideològic, amb certs paral·lels al sentit de la *frontera* de l'W norteamericà de l'era Moderna (SCHÖNBERGER, 1969).

Els limes de l'Estat Romà eren, ja en època plenament imperial, Antonino-Severa: el **Britànic** (WEBSTER, 1949 i 1984; WILSON, 1967 i 1984; HURST, 1975; HANSON, 1980; HOLDER, 1982), amb el **mur d'Adrià** (BREEZE i DOBSON, 1976) i el d'**Antoní** (ROBERTSON, 1960); el **limes del Rhin** (SCHÖNBERGER, 1969) en les seves parts: *Germania Inferior* (BLOEMERS, 1984); *Gallia Belga* (MERTENS, 1980 i 1984 ; REAPSAE, 1975), *Germania Superior* (TERNES i CHEVALLIER, 1976 ; PLANCK,

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

1975), **el limes del Danubi** (MOCSY, 1974; NICOLAE GUDEA, 1977; JOHNSON, 1983; PEREZ GONZALEZ i EGUIRAGAY, 1986; PEREZ GONZALEZ i ILLARREGUI, 1986); **el limes Pàrtic-Oriental**, amb les seves diferents regions : *Capadocia-Armenia* (MITTFORD, 1980); *Mesopotamia i Osroene* (STEIN, 1938; OATES, 1956; ANGELI, 1977); *Síria*, (POIDEBARD, 1931, 1934a i b, 1938; MOUTERDE i POIDEBARD, 1945). **L'Aràbic** (BRUNNOW i DOMASZEWSKI, 1904; SPEIDEL, 1977); i **el limes Libi-Mauritànic** (CAGNAT, 1913; BARADEZ, 1949, EUZENAT 1977a i b) dividit en les províncies de: *Cyrenaica* (GOODSCHILD, 1953), *Tripolitana* (GOODCHILD i WARD-PERKINS, 1949; GOODCHILD, 1949 i 1950; DI VITA, 1964; TROUSSET, 1974), *Núbia* (SPEIDEL, en premsa), *Mauritània Tingitana* (JODIN, 1970; REBUFFAT, 1982), *Mauritània Cesariana* (SALAMA, 1977; REBUFFAT, 1982). A més està el **limes Hispanicus** batejat així per GARCIA Y BELLIDO (1972), referint-se a la sèrie d'establiments per a contenir i controlat a càntabres i asturs, deduidament problemàtics a través d'aquest fet (BARBERO Y VIGIL, 1974; BARCELO, 1975; MONTENEGRO, 1978; ROLDAN, 1974).

Les estratègies que es van seguir en els diferents *limes* van ser molt variables i adaptades als diferents medis i problemàtiques, per ho que resulten força difícil de generalitzar. En el nostre cas no poden ser paral·lels ni cronològics, ni

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

morfològics per a Olèrdola , bé que formen part d'una mateixa problemàtica : el control militar d'uns territoris hostils conquerits. Havia tàctiques totalment estàtiques i amb la clara funció d'impermealitzar - com el mur d'Adrià o el d'Antoní - ; d'altres , sobretot en regions desèrtiques , eren força dinàmiques i es basaven en un sistema de patrulles i una bona xarxa de comunicacions, combinant amb una política de tractats i aliances amb pobles fronterers (REBUFFAT,1982). Inclús es va arribar a armar-los i establir-los en fortificacions, amb *castella* en els punts intermitjos entre elles i *castra* de tropes romanes en els punts principals (ANGELI, 1977). Els casos més coneguts són els del *Limes* del Rhin i el Danubi, - serien un sistema mixte entre els descrits abans - . Aprofitaven la barrera natural dels dos rius més cabdalosos d'Europa Occidental per a establir-se fortment en la banda dreta del riu, amb alguna posició avançada en l'altre ribera inclús amb intents de formar províncies a l'altre cantó com la Dalmàcia i en alguns moments certes parts de les Galia Inferior, ocupació temporal Països Baixos , i Superior. Però si bé són aquests els *castra* més estudiats, el fet de que molts evolucionaren cap a formes urbanes, i que es variès força d'emplacement (JOHNSON, 1983, caps. VI, VII i XI) lis dona uns trets molt específics i poc generalitzables.

Aquest sistema de *Limes* no és anterior a August, que és el moment en que Roma adquireix *a grosso modo* els trets

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

geopolítics de domini de tota la conca i riberes del Mediterrani que li seran constants durant tota la seva existència. Però és indubtable que en aquell primer moment imperial es van aplicar tota una sèrie d'experiències, tècniques i tàctiques que s'havien anat assimilant i creant dins l'exèrcit romà durant els quasi quatre segles d'expansió anteriors, coordinats amb la política d'August de pactes i aliances amb regnes i pobles fronterers. Aquesta política no serà sempre estable i obligarà als emperadors Flavis, i sobretot als Antonins, a anar assumint una més gran intervenció directa, per a reforçar les fronteres.

Es en aquests coneixements i tàctiques militars tardorrepublicanes a on tindriem que emmarcar i comprendre la fenomenologia i rerafons històric del possible *castrum hibernae*, per les estructures en pedra, - de tropes auxiliars, amb la seu legionaria estacionada a Tarraco ? - , que deduïm de la construcció inacabada d'Olerdola com ja assenyala A. FERRER (1949b) - potser acabada en els tres cantons més escarpats pel sistema de *vallum* (empalissades i terraplens) -. La seva magnitud descarta que sigui un castellum, fortí , com sovint se l'ha interpretat en relació a la Via Heraclea (ESTRADA, 1969; RIPOLL, 1971) - després Augusta - que passaria per la Plana de l'aleshores pantanós Penedès - com demostra la documentació medieval, i que el poblament sempre és en turons abans de les desecacions del XVIII -, seguint bastant aproximadament el

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

traçat de l'actual autopista (GIRO, 1950 ; ESTRADA, 1969; CASAS 1981; PALLI, 1984).

Aquestes tropes - l'estatus de les quals de moment ignorem completament - estarien a mig camí del principal campament del NE en època republicana , Tarraco, dels centres urbans costaners (Blandae, Iluro, Baetulo) i en la trajectòria que comunicava amb el encara principal port del NE , Emporiae. A la seva vegada, està a uns vint quilòmetres de distància de Castellvell de Rosanes a on hi ha una Torre-Fortí, més a prop de la via. L'interès per aquest camí, i el punt neuràlgic d'Ad Fines, queda palès per la construcció del Pont de Martorell en el canvi d'era, per mans dels propis legionaris (Legions III,VI i X) (FABRE, MAYER, RODA, 1981), - substituint un pont de fusta anterior ? - .

Es podien movilitzar amb rapidesa, però no estaven immediatament sobre la via : a peu, aproximadament a una hora de distància pels actuals camins, uns quinze minuts a cavall - seria un *ala* o una *turma* de cavalleria de tropes auxiliars indígenes? de les que es van formar amb les reformes de Mario en la última dècada del segle II a.n.e.? , i en les que tant d'èxit tingueren els hispanii ? - (ROLDAN ,1974, CAP. I). Es una distància que ens fa pensar que no era aquesta la seva funció principal, encara que sembla indubtable la seva mutua interrelació. Al igual que amb el

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

control del camí prehistòric que vé de la costa remuntant la Riera de Ribes i després el seu afluent de la Riera de Canyelles . Seria aquest lògicament el camí que portaria a Darró, relació de moment encara no està investigada, ni tan sols esbossada. La distància respecte del mar, uns 10 quilòmetres en línia recta, tampoc descarta totalment algun control sobre aquella zona, malgrat que Olèrdola no tingui massa panoràmica en aquesta direcció. A on si la té, i ben bona, és a la part meridional del Massís de Garraf - que com ja hem dit no té un patró de poblament agrupat - i la Depressió Pre-litoral - sense poblats ibèrics excepte La Massana i a on tampoc s'han documentat fins ara viles anteriors al II a.n.e. - .

Però per a ser un *castrum* - idea ja apuntada per A. FERRER (1949b, p. 71) - la seva planta és força irregular adaptant-se a la configuració del terreny - cas semblant al dels campaments de Renieblas (Soria), Vid. pp. 87-88 -, sense que tinguem cap dada per a identificar ni tan sols el *cardo* i el *decumano* del campament, i amb el ja conegut problema d'unes estructures ben poc definidores del caire de l'establiment . A més tenim series dubtes de que l'entrada sigués per l'actual porta , donat que la torre II és clarament medieval folrant o sobreposant-se a altres estructures , gens conegudes per ara, i que afloren per sota d'ella . També es veuen unes marques en forma d'arc semicircular en la cara lateral W de la torre III -

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

d'una escala d'accès a la pas de ronda ? o potser traces d'un arc d'entrada ? -. Una vegada més hem de vindicar un seriós i modern estudi de la muralla, esperant que la documentació elaborada l'estiu de 1985 per l'Institut Alemany de Madrid pogui aportar alguna llum.

L'estudi de l'exèrcit romà en Hispania ha estat enfocat entorn la problemàtica dels *auxilia*; els seus mecanismes de reclutament (per *foedus*, com a mercenaris, com a *subditi*,) (ROLDAN, 1974); la participació i carrera militar dels indígenes (GARCIA BELLIDO, 1963); el problema del el seu paper com a factor de romanització (BALIL, 1955 i 1956; BLAZQUEZ, 1974). Enmig d'una bona quantitat d'estudis sobre l'exèrcit tardorepublicà com els de BRUNT (1971), GABBA (1973) o HARMAND (1967), destaca l'intent de ROLDAN (1974) de donar una visió global del tema en la Península en totes les seves vessants (jurídiques, socioeconòmiques, de fonts epigràfiques i històriques). Però aquests estudis estan mancats d'una perspectiva que reflecteixi com es plasma espacialment això, excepte GARCIA Y BELLIDO (1972) que de forma molt resumida i quelcom dispersa - el seu article és una reimpressió d'un Apèndix a un llibre alemany - es planteja un enfoc que elevi conclusions de les restes arqueològiques, per a contrastar-ho amb el treball basat en fonts clàssiques i epigrafia . D'algunes qüestions tenim algunes nocions a través de les Fonts Històriques (Livi, Polibi, Plini,

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Apià, Bellum Civili,.....) . A on estaven els aquarteraments?, quins tipus de campaments hi havia ?, com es plantejaven el domini d'un territori ?, a través d'una red jeràrquica de nuclis intercomunicats per una xarxa de vies, camins i diferents tipus de senyals ?,..... Poques respostes i exemples concrets s'en poden donar , però el que hem pogut esbrinar l'exposem.

Els exemples que hem pogut documentar a la Citerior-Tarraconesa són els dels **7 campaments del siti de Numància** (SCHULTEN, 1914 i 1945, GARCIA Y BELLIDO, 1972); els del **limes Astur-Cantàbric** vigilant el *camí de l'or* (LUZON i SANCHEZ-PALENCIA, 1980; SANCHEZ-PALENCIA, 1986) o el *castra hiberna* original de la **Legio VII GEMINA**, l'actual Lleó (CARO BAROJA ET ALII, 1968) o els campaments de la Llanada alavesa (GIL, FILLOY i IRIARTE, 1987) de **Atxa** (GIL i FILLOY, 1987), **Arkiz/Iruña** (NIETO, 1958 ELORZA, 1972); algun punt estratègic en el moment de conquesta, com el **campament de Ses Salines** a Mallorca (BAUZA i PONÇ,1987); o *castella* per controlar vies terrestres i fluvials com el **Castelo da Lousa** (PACO i BAÇA O LEAL, 1966), en la Bètica, ben aprop de Lusitania.

SCHULTEN destaca 5 conjunts campamentals en la Península Ibèrica, corresponents a diferents conflictes bèl·lics, basant-se en un gran coneixement de les fonts i en sondeïjos arqueològics de rigor molt desigual - considerarem els del siti de

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Numància com un conjunt apart, destacant-ne individualment els de més interès -. Ordenats cronològicament serien :

- **217 a.n.e.. Campament dels Escipions a Almenara** (Castelló, a 9 km al N Sagunt), mencionat per Polibi en III 97, 6. Formava part de l'exèrcit que va prendre Sagunt. Té unes 9 Hs, amb unes distàncies màximes de 470x300 mts. De forma rectangular, està encerclat per una estructura encara per estudiar (muralla ? , *vallum* ?), conservant algunes torres rectangulars - sense descriure - i la *Porta Pretoria*. No sembla contenir estructures, d'ahi SCHULTEN dedueix que era un *castrum stativae*, fet amb *sub pellibus*, tendes de campanya

- **195 a.n.e.** Els quatre campaments de la Campanya Celtibèrica de Cató. Al I i II els situa a **Renieblas** i els demés a **Agullar** i **Alpansenque** (prop Sigüenza, Guadalajara).

- **153 a.n.e..** Els campaments de Nobilior a **Almazán**, que seria un *castrum stativae* - com **Navalcaballo** (GARCIA Y BELLIDO, 1972) -, mentres que Renieblas seria el *castrum hibernae*.

- **La Cava de Viriato** a Viseu (al N. de Portugal entre Coimbra i Oporto) amb l'extranya forma d'un octògon, en el que cada cantó medeix entre 240-270 mts, donant una

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

superfície d'unes 30 Hs. Té una fosa de 10 mts d'ample i un *vallum* de 6-8 mts de gruix. Alguns com SCHULTEN opinen que correspon a la campanya de 138-137 a.n.e. de Brutus Callaicus contra l'extrem NW Peninsular, altres que correspon a les campanyes de César del 60 a.n.e. contra els lusitans del *Mons Herminius* (actual Serra de l'Estrella). Les exploracions arqueològiques fetes no han sigut gens determinants (GARCIA Y BELLIDO, 1972)

-79. Castra Caecilia . El campament de Metelo prop de Norba - l'actual Càceres -, al principi de les " Guerres Sertorianes ". Es veu bastant bé en la fotografia aèrea de GARCIA Y BELLIDO (1972). Té una forma bastant rectangular : 670x330 mts; donant una superfície aproximada de 24 Hs. L'any 1927 SCHULTEN va fer excavacions de poca garantia. Per ho que va descriure conservava estructures interessants la Porta Praetoria, un Forum Castrense de 140 mts en quadre, detectant-se el *Praetorium* i el *Quaestorium*.

-75-74. En la lluita entre Pompeu i Sertori els IV i V de Renieblas.

Com ja hem anat veient, avui en dia Olèrdola no té paral·lels clars ni cronològics ni morfològics. L'homomorfisme més proper el té en el campament IV de la *circumvalatio* de Numància, en el cim rocòs conegut com *La Gran Atalaya de*

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Renieblas (Soria). Està en un cim rocós i a la vora d'un barranc, amb estructures retallades a la roca, amb l'existència d'una muralla feta amb pedra - d'un *opus* a mig camí del *siliceum* més típic i del inclasificat d'Olèrdola - i adaptant-se al relleu trencat les normes d'aquest tipus construcció. En aquest punt estratègic es superposen fins 5 campaments de les guerres amb els celtibers, responent a diferents funcions (GARCIA Y BELLIDO, 1972). Tres d'ells són de pedra , i per tant suposadament *castra hiberna* . En dos d'ells, els de la fase III i V, són en els que ens fixarem. L'atribuït a Nobilior, **Renieblas III**, medeix 810x740, tenint unes 45 Hs. Es va localitzar segons les excavacions de SCHULTEN el *Praetorium* en la part central, el *Quaestorium* al E., el *Foro castrense* amb *tabernae* i la *via principalis*.

El **campament Renieblas V**, és un quadrangle oblongue amb uns eixos que amiden 885x795 i 740x670, donant una superfície de 61 Hs. Segons GARCIA Y BELLIDO (1972) seria el campament més gran conegut en el món romà, per damunt dels castra del Rin - Oberaden 52 Hs, Vetera 59 Hs - i l'enorme campament d'Agricola a Escòcia - 60 Hs-. Tenia una muralla de pedra de 4 mts de gruix , feta amb 2 murs d'obra i farciment de còdols enmig, reforçada amb torres cap a dins . La *Via Principalis* tenia un ampla de 30 mts i les demés 15. Aquest important campament no ha estat massa ben datat per les excavacions de

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

SCHULTEN - que no van exhaurir el jaciment -, si bé sembla segur que és post-numantí. GARCIA Y BELLIDO (1972) s'inclina a creure, pels seus paral·lels amb Castra Caecilia, que és el *castra hiberna* de Tuturius (75-74 a.n.e.).

Altres probables *castra* com els del camí de l'or - normalment aquests són *castra stativa*- i del **limes Hispanicus** estan localitzats en prospecció però no excavats i publicats com el de **Rosinos de Vidriales** (BALIL, MARTIN VALLS I DELIBES, 1977). De tota manera, no el podem posar com exemple sense desplaçar-nos al terreny i estudiar-lo amb cura, doncs és ben conegut que avui en dia Schulten no es pot acceptar plenament, a l'haver confòs restes de diferents èpoques - com per exemple vil·les altimperials - i teoritzar excessivament sobre les fonts escrites. La revisió feta per ORTEGO (1968), d'aquest campament de Nobilior a Almazán matisa les afirmacions del discurs romàntic de SCHULTEN.

Un altre possible font de paralelismes podrien haver estat FORTEA i BERNIER (1970) si la seva publicació sobre recintes i fortificacions ibèriques en la Bètica hagués estat elaborada amb més garanties, i no només en plantes de mala qualitat tècnica fetes en base a les estructures vistes i sense recolzar-se en cap excavació. Sovint com s'ha comprovat després es citen construccions de la Baixa Antiguitat, inclús medievals.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

A Catalunya, dins la xarxa de control de punts estratègics del territori, tenim algun fortí i torres aïllades de probable funció de vigilància . Aquesta funció es considerada com " incerta i actualista " segons BALIL (1953 i 1976) que no acava de comprendre els medis de comunicació visual a distància de que disposaven els romans , com senyals de foc-fum, codi per reflexes solars en miralls - fem notar que un dels noms que rebien les estructures-atalaia era *speculae* - banderes o insignies, etc. GARCIA Y BELLIDO (1954) denomina a les torres-atalaia *Turres Hannibalis* perquè creu que són derivades de les que citen Plini i Livi en escriure sobre les campanyes hispanes de la Segona Guerra Púnica . Ens diuen que generalment les estructures-atalaia són de tapial fet amb motillos de fusta i després endurit al foc, tècnica constructiva que no descartem en la part superior de les *turres* que descrivim a continuació i entre les que caldria incloure també la torre-atalaia d'Olerdola pel seu possible basament quadrangular romà (RIPOLL, 1971, pp.67-68). Però aquests autors clàssics no aclaren massa si l'origen es indígena o cartaginés. Els exemples que ens mostra l'arqueologia en el període ibèric fins el moment (la torre del poblat de St. Antoni Calaceit, la del poblat de Coll del Moro de Gandesa o probablement la Torre de Lluçena del Cid sempre estan fetes d'obra de pedra i formen part d'estructures i no estan aïllades) no confirmen les dades anteriors. Per això creiem que la denominació és incorrecta. Així en el NE Peninsular trobem com a

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

construccions que pel seu caire militar poguin servir-nos per a contrastar algun aspecte amb el recinte d'Olèrdola :

- el fortí de **Tentellatge** a Navès, Solsonès. Redescobert recentment per TARRADELL (1978), està format per una torre de planta quadrada i un edifici anexe que ara és el basament d'un Mas.

- la construcció identificada com una probable *statione* al **Turó de Can Tacó** a Montmeló (BARBERA i PANYELLA, 1950), bé que el sondeig va ser molt parcial. Domina la confluència del camí d'Ausa pel Congost , i el camí principal de la Depressió Pre-litoral, la via Heraclea, després via Augusta, pel Mogent.

- la denominada fortalesa romana (PUIG I CADAFAALCH, 1934) de **Castellnou de Meca** a Ossor, l'Urgell, prop del riu Sió. Consisteix en una torre circular feta amb petits carreus - de tipus augusteu ? - amb un diàmetre exterior de 8,3 mts , i un gruix de murs de 2,8 mts. Té en el seu interior una petita habitació coberta amb cúpula - , podia tenir la part superior de tapial -. Està voltada d'una muralla semicircular feta amb grans carreus (*opus quadratum* ?) i té un gruix de 2,6 mts. La seva planta pot fer pensar en algun tipus de recinte medieval, però el tipus de factura i la gruixària dels murs

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

semblen corroborar les opinions de PUIG i CADAFALECH. De tota manera es fa imprescindible una revisió. Se li dona una sopesada funció de vigília dels poblats indígenes de la zona .

- la torre, i el recinte de "**Les Valls**" a St. Pol de Mar (SERRA RAFOLS , 1928 i 1929) que forma un conjunt amb 3 plataformes, i la torre a la part més alta. Al peu del turó que mira al mar, i rodejant-lo, passa el camí vell de Calella. El descobridor l'interpreta com un campament romà. BALIL (1953) opina que pot ser un recinte ibèric . Donada l'antiguitat del descobriment seria molt convenient fer treballs arqueològics.

- Un cas semblant al de St. Pol de Mar és el de la **Torre de Folos** (Lluçena , Castelló) , amb una sèrie de construccions radials encara mal estudiades i dominant estratègicament un camí de trashumància entre els *páramos* de Terol i la costa. Datada, en base a les excavacions modernes (GIL MASCARELL, 1978) entorn els segles VI i VII a.n.e., havia estat estudiada per SENENT i BOSCH GIMPERA (1915-20) i datada com ibèrica amb paral·lels constructius amb la Torre de St. Antoni de Calaceit, criteri que segueix també GARCIA Y BELLIDO (1954). Sembla que cal prendre amb certa prudència aquestes dades a l'espera d'estudis més extensos, sobretot en les construccions adossades, i per la molt peculiar planta

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

i cronologia que té l'edifici.

- **La Torre dels Moros** de Seròs, Segrià. Descoberta l'any 1927 (SERRA-RAFOLS 1927-31), és de planta quadrada feta amb grans carreus amb la tècnica de *soga i tizón* - els blocs transversals són dobles per a abarcar tot el gruix del mur -. Conservava 8 filades d'altura - 5,2 metres -. Té forma Trapezoidal , formant una banqueteta la primera filada de carreus. El terra estava a 2 mts de l'actual. Es a 2 quilòmetres de la estratègica confluència del Segre i el Cinca en la Plataforma que domina la zona i aquesta es creu que era la seva funció. SERRA RAFOLS (1927-1931) no s'atreveix a donar-li cronologia; PUIG I CADAFALECH (1934) la considera romana, mentre GARCIA Y BELLIDO (1954) la estudia com a Ibèrica. Ja fa més de 50 anys que no es reestudia sobre noves dades.

- **Pulg del Corral d'en Pl** (Platja de Riells-La Clota, L'Escal, Alt Empordà). Recentment s'ha reinterpretat el mur ciclopí de la Platja de Riells (NIETO I NOLLA, 1982, pp.76-77) com un recinte fortificat . Conegut desde M. OLIVA (1963) i excavat en 1968 (RIPOLL I LLONGUERAS , 1974) aquesta misteriosa construcció de caràcter ciclopí va ser interpretada com un embarcador - malgrat els seus 3 mts d'alçada sobre el nivell del mar -, per a transportar

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

material extret en aquesta zona al s. de Riells i per tant relaciontant-se amb la construcció de la muralla cesariana i el *malecón* d'Empúries. Està datat a finals del II a.n.e.

-La base de la **Torrassa del Moro** a Llinars (PELLICER i PAGES,1887; PUIG i CADAFAALCH, FALGUERA i GODAY, 1909 interessa especialment la figura 147; PUIG i CADAFAALCH, 1934, veure figura 55 ; BALIL, 1953; ESTRADA, 1955; ESTRADA i VILLARONGA, 1967;ARRIZABALAGA, PARDO i SADURNI,1984, veure especialment la fotografia de la p. 81) . Va ser la primera en ser descoberta. Es de planta circular i està rodejada d'un mur. Conserva 9 filades originals (4,3 mts) i un diàmetre exterior de 9,3 ; la seva gruixària es de 2 mts. El tipus d'obra són carreus encoixinats i molt ben escairats. Domina visualment la via Augustea-Heraclea, alguns poblats de les faltes del Montseny i nombrosos de la carena litoral (Turó del Vent, Burriac, Castellruf, Castellvell de Far,...) i el camí que passa pel Coll de Parpers cap a la Depressió Pre-litoral.Es possible que coetàneament o amb posterioritat tingués molt a prop una *vila*.

- la base de la Torre rodona del **Castell Vell de Rosanes** prop Martorell (BALIL, 1953 ; RIU, 1985), encara inèdita, en un puig que divisa la via principal de l'interior ,

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

després via Augusta. BALIL (1953, p.178, nota 12) cita una excavació feta per Isidre Clopas Batlle, conservador del Museu Municipal de Martorell, en la que va sortir material tardo-republicà i altimperial. Donada la seva estratègica posició serà reaprofitada com a un important castell a partir de s. X (SOBREQUES, 1975, p.204).(veure en aquest Informe-Memòria el punt *Emmarcament Referencial Històric* p. 37)

- la **Torrota de Mas Pujó**, dins el mateix terme municipal d'Olèrdola. Avui està destruïda (ja l'hem mencionat en la p. 44 d'aquest Informe-Memòria) i hem de ser força prudents a l'hora d'interpretar la seva funcionalitat en no haver estat documentada, encara que ESTRADA (1969) la classifiqui com una atalaia romana, criteri que comparteixen CATALA ROCA, CARBONELL i BRASO (1971, p.760) denominant-la *Castell de Ferran*, i el mateix RIPOLL (1971, p. 25) també accepta la romanitat de la suposta torre-atalaia. Mostra de la confusió d'interpretacions és el fet que ESTRADA (1969) també vegi com a torre de vigilància la de *Les Gunyoles*, ara identificada com un monument sepulcral torriforme (BALIL, 1976; J. SANMARTI 1982) o tota la polèmica sobre els suposats columbaris romans del Penedès - d'ús funerari - o medievals - essent torres de guaita de tapial segons RIPOLL (1971) i RIU (1985) o colomers segons RAFEL

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

(1980) -

- la torre de **Santa Cecília de Montserrat**, (BALIL 1953, p.178, nota 11) que roman inèdita i va ser excavada pel conservador del Museu Arqueològic de Barcelona J. Colominas Roca , apareixent sigillada. Caldria una revisió per tal de confirmar aquesta notícia i veure si el tipus de torre es realment de caire defensiu, i amb quina mena de via o altre punt estratègic podria estar relacionat.

- BALIL (1953) dóna com a possible torre de vigilància romana el **Santuari de Cabrera de Santa Maria de Corcó**, sense especificar si és una part , d'una construcció propera o qué , basant-se en una notícia del seu descobridor, Miquel Oliva. No hi ha cap altra confirmació d'aquesta notícia.

- la possible fortalesa romana probablement baiximperial, antecedent de la del **Castell de Vall Paradís** a Terrassa (RIU, 85) , encara que si no es fan excavacions de garanties serà difícil d'esbrinar

- les restes d'una fortalesa romana en l'estratègic **Puig de Sant Julià de Ramis** que és un punt topogràfic amb construccions de diverses èpoques (RODA, 1974) sempre

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

l·ligades al sistema defensiu de Girona per dominar la gorja que conforma el Ter al NE abans d'entrar a les terres planes i baixes de l'Empordà. Va ser estudiada a principi dels anys quaranta en un sondeig , que encara roman inèdit, per M. OLIVA (1967, p. 59) essent datat com a baiximperial.

- a l'Alt Empordà la **Clusa Alta** i el **Castell dels Moros** , segurament baiximperial aquest últim, identificats com a possibles *castra* romans (GRAU i GENDRE, 1984) que dominaven l'estratègic proper pas de Panissars. Malauradament no s'ha fet fins avui en dia el més mínim treball arqueològic.

- i possiblement alguna construcció d'aquesta mena descoberta recentment a la Cerdanya (PADRO, 1982 i 1986) com la **Torreta de Das**, la **Torre Castellars** que domina el camí històric de la *Strata Francisca* , amb un parament de base ciclòpia, la base quadrada de la torrecerdana **del Porter** ? - ara rodona - , o una possible construcció anterior al **castell de Llívia**.

Durant el procés de recerca de paral·lels, homomorfismes i proves de construccions de caire militar que servissin per asentar el control estratègic del territori, hem trobat alguns casos plenament dubtosos i que caldrien una revisió

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

sobre el terreny i estudis monogràfics tals com :

els mencionats per NOLLA i CASAS (1984) en la seva Carta de les Comarques Gironines - **Torre de Ginestà** (St. Miquel de Campmajor), construccions sota el **castell de Peratallada**, **Torre del Cruscat** (Olot), **Torre de Sant Miquel** (Vall de Bianya), **Torre del Monestir St. Feliu de Guíxols** - ;

les legendes sobre els antecedents romans del **Castell de Begur** (PERICOT, 1952 i 1962)

el que sembla demostrat com a campament visigòtic del **Puig Rom de Roses** (PALOL, 1952 i 1965)

o les construccions mencionades per PUIG i CADAFALECH (1934) del recinte d'**Ager** i **Castrum Octavianum** (St Cugat) (PERICAY, 1931) - mancades de revisions -

la Torre del castell de **Tona** , considerada per BALIL (1953) com plenament medieval , feta en morter.

No hem pogut consultar la única síntesi feta sobre aquest tema per a l'àmbit català, que es la comunicació de BALIL (1974) a un congrés de molt difícil accés a les nostres Biblioteques. Quedi constància de tota manera de la seva existència, junt amb un estudi anterior de GARCIA BELLIDO (1954) sobre les *Turres Hannibalis* a Catalunya i Baix Aragó - seguint molt a PUIG i CADAFALECH (1934) -, i un inventari força indefinit

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de tota mena de torres i recintes fortificats a la província de Girona (OLIVA, 1967).

Els *Praesidia* que sabem per fonts històriques que van existir i ser els primers campaments-base: Empúries (SANMARTI, NOLLA, AQUILUE, MAR, RUIZ ARBULO , BARBERA, 1984) i Tarraco (AQUILUE i DUPRE 1986) fets en l'ambient bèl·lic de la Segona Guerra Púnica, sobre el 218-217, encara són una incògnita arqueològicament parlant.

D) FASE DEL BRONZE FINAL

La gran troballa de la Primera Campanya del Museu Arqueològic i de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de l'any 1983 va ser el gran *mur perimetral* de blocs irregulars, i units en sec, que anava paral·lel dos metres per dintre de la muralla ibero-romana. Arrenca del límit E de la cala 3 adosant-se a la roca natural i pel destapat fins ara arriba fins prop d'un metre del límit W de la cala 2, tenint per tant un recorregut d'uns 12 mts (veure Planta 1: 100).

L'estudi acurat del testimoni entre la cala 2 i 3 (Veure Secció) va confirmar la datació de tal gran mur feta al 1983, en mostrar com aquest s'asentava damunt del sòl natural estèril de *terra rossa* i se li adossava una bossada de material del Bronze Final III, que queda retallada per la trinxera i l'*intervallum* de la muralla del II a.n.e.

Adelantant-nos una mica als resultats de la campanya de Setembre en el *Testimoni interior 3* es confirmà plenament l'existència d'aquest nivell del BF III adossat a la cara externa - la que dona a la muralla ibero-romana - del mur perimetral. (Veure fotos del Apartat E) TREBALLS ARRAN DE MURALLA). Malgrat això en la cara B del *Testimoni interior 3* no s'aprecia

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

clarament en ser emmascarat per dos blocs caiguts de la "*muralla del Bronze*" i estar en els intersticis d'aquests (Veure Secció de la Cara B del *Testimoni Interior 3*) i molt clarament uns 40 cm més endins (Veure fotos nº **53** i **61**)

A la cara interior del *mur perimetral* també hi ha l'enderroc d'aquest i un nivell molt prim del Bronze Final, quedant així plenament datat aquest mur. Ho confirmarem gràcies a un petit sondeig en 3-C que realitzarem els dies 7 i 8 d'agost amb la col.laboració de Josep Mestres i Josep Gracia de Vilafranca del Penedès - per això l'anomenem sovint "Sondeig-Mestres" -, on poguerem veure quatre nivells molt comprimits i irregulars per la poca potència sedimentària i l'enderroc ja mencionat (Veure la **làmina XVI**). Excavats amb tota cura van donar la següent estratigrafia de dalt a baix :

Nivell 1- A l'estar tant aprop de l'aflorament rocós el nivell medieval practicament no existia barrejant-se i estant arrasat pel superficial. De fet el considerem superficial.

Nivell 2- Es un nivell arqueològic format per una terra marró clara amb taques rogenques, segurament de tovots desfets, amb pedres de regular tamany que formen un mur en sentit N-S ;aquest sembla estar en relació amb les estructures de *l'habitació 1* que

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

surten a la cala 6 Veure Plantes croquis de la *Cala Mestres*. en el "Diari d'Excavacions").

Nivell 3 - Està compostat per blocs calguts - de mitjà tamany - i terra de color marró grisenc, d'escassa potència. Es l'enderroc del gran mur de blocs irregulars del Bronze Final; amb material de la primera ocupació d'Olèrdola: ceràmica a mà molt fragmentada amb acanalats i brunyits.

Nivell 4 - Es un nivell amb pedres de gros i petit tamany que cobreix tota la superfície de la cala 3 D.

Cal remarcar la gran importància d'aquesta troballa doncs és el cas més clar de mur-perimetral (podriem dir-li entre cometes "muralla") excavat en el Bronze Final del N.E. Peninsular. Fins ara teniem tres troballes de diferent grau demostratiu sobre la identificació i funcionalitat d'aquesta estructura :

- a) Carretelà (Aitona, Segrià) del grup de *Poblats de Segre-Cinca* segons la terminologia i classificació zonal del Bronze en el N.E. Peninsular de ROVIRA I SANTACANA (1982b) i MAYA (1986). Encara és en procés d'excavació, no està publicat i té alguns problemes d'interpretació per ara.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

- b) Las Valletas (Osa) , només detectat en prospecció però que necessitaria d'una excavació . Pertany al grup de *Poblats de Los Monegros* (MAYA, 1986) .

- c) L'únic cas excavat, estudiat i publicat és La Mussara (Serra de Prades , Baix Camp) (ROVIRA, SANTACANA, 1982a) que pertanyeria segons ROVIRA i SANTACANA (1982b) als *assentaments de muntanya de la Catalunya Meridional* . Consisteix en un mur de doble parament de grans blocs sense treballar amb un farciment intern de pedres de tamany variable. Aquesta tècnica constructiva és bastant semblant a la d'Olerdola, també en sec i amb una amplada mitja d'un metre i mig, però amb diferències en el que es refereix al tamany dels blocs del farciment, més grans en aquest últim cas.

Les característiques generals del material són formes llises amb un alt percentatge de brunyits, presència d'acanalats, vores bisellades i algú cordó. Destaca un possible didal d'arquer - *doigtier d'arquer* en terminologia francesa - de cronologia bastant incerta, però que pot anar des d'un Bronze Antic Català fins l'Edat del Ferro. (Veure dibuixos del material). A Catalunya

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

destaca com a paral·lel la troballa de la Cova de l'Arbonès (VILASECA, 1967).

La distribució del material del Bronze no sempre és en un context com el fins ara descrit, també surt fora d'estratigrafia en totes les cales, fet del que no ens havíem adonat fins rentar el material, bé que sovint dubtós per les semblances amb ceràmiques a mà ibèriques i medievals. De tota manera sembla clar que d'aparèixer algun material d'aquesta fase , sense context, ho fa especialment en la meitat septentrional de les cales obertes aquest any.

La nostra impressió general és que existia un nucli poblat del Bronze final, del que de moment només hem trobat una estructura clara i segura - *el mur perimetral*- i que estaria situat cap al Sud i l'Est d'aquesta. Ara per ara, sembla que les febles estructures d'hàbitat del BF III han estat força alterades amb les ocupacions posteriors, que fora de la cala 3, sempre cobreixen directament la roca mare o els sòls edífics naturals. Esperem que les pròximes campanyes puguin trobar algun estrat d'aquesta època que ens amplii la informació d'aquesta fase, de la que a puntes penes podem dir que hi és.

E) TREBALLS ARRAN DE MURALLA

Els treballs per a confirmar i contrastar la datació de la muralla i estructures que se li adossen ja van començar a finals de la campanya de Juliol-Agost, concretament els dos últims dies. De la campanya de 1984 va quedar per excavar un testimoni adossat a la muralla ibero-romana enmig de la cala 2. Era el sòl d'una llar amb un terra preparat i unes pedres-lloses laterals, que es corresponia al moment d'habitació de l'estructura medieval sobreposada a altres ibèriques (Veure **làmina fotogràfica XVIII**). En el seu procés d'excavació vàrem distingir quatre nivells :

-1) El nivell de la llar, ja excavat la campanya anterior, però de datació clarament medieval.

-2) Farciment de pedres heteromètriques amb terra sense consolidar de color marronós. Abundants restes de fauna i algunes ceràmiques grises medievals.

-3) Estrat de característiques semblants a 2 però amb restes arqueològiques i més terra. Els estrats 2 i 3 són força semblants i en principi els correlacionem amb els estrats de farciment del *Patí interior* de la cala 4.

-4) Estrat amb predomini de graves amb terra de tonalitat rogenca. Van sortir aquí restes medievals i un

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

fragment informe de sigil.lada. Cobreix directament una calada (Veure diapositiva **35** del *rodet 2* de la campanya 87).

La interpretació que fem d'aquests estrats és que són farciments d'amortització de la primera calada que trobem en la cala 2. Aquesta calada presenta la característica que té en la seva cara superior blocs petits incrustats en la calada, a modus "d'empedrat" , en la seva franja longitudinal E mentre que en la W - mirant-ho des de la muralla - presenta una superfície llisa, de calç. Pot ser una refeta o un desgast de la superfície fent aflorar el nivell de preparació explicarien aquest aspecte de la calada.

Així quan va començar la mini-campanya de Setembre sabiem que damunt de la primera calada trobariem una sèrie de farciments medievals, tenint la hipòtesi previa de que al menys la primera calada era medieval i sabent pels talls estudiats que apareixen 2 calades visibles (Veure talls *testimoni interior de la cala 3* , especialment la Secció de la Cara B).

L'excavació de Setembre es va haver d'iniciar per desmuntar la capçalera del "Mur Modern" (U.E. 1) que arribava just per damunt del *mur perimetral* del Bronze que preteniem deixar vist. Per sota va sortir el nivell sub-superficial detectat en el tall N de la cala 6, amb material rodat superficial i algunes

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

ceràmiques vidriades, és la U.E.2.

L'U.E.2 cobreix l'U.E.10 que és el nivell general d'enderroc - estrat en el que es trobava la cala 3D en el moment d'acabar la campanya de l'estiu -. Adossada a la *muralla* del Bronze i per sota de U.E.1 va quedar clara una habitació medieval feta amb mur de doble filada reaprofitant afloraments ibèrics (U.E.8), ja començada a veure en el seu cantó E per la cala 3 C en el "sondeig Mestres". L'estrat d'habitació de l'estructura medieval és la U.E.5, que semblava contenir una estructura de foc (U.E.4) que tenia la forma d'una taca taronja amb carbons i material arqueològic dins. En la seva banda W i just en el limit nord de 3D hi ha una bossada amb terra grisenca contenint material medieval (U.E.7) que es sobreposa amb terra de 8 i trenca el mur en la cara externa.

Entre la muralla ibero-romana i el mur de doble filada U.E. 8 medieval trobem, una vegada tretts els primers 30 cm de superfície, un estrat de farciment amb terra amb abundants graves i material ibèric i medieval (U.E. 3). Aquest farciment cobreix la calada que es correspon a la que vàrem trobar en la cala 2, és la U.E.9 que en la seva banda Sud s'adossa a U.E. 8 i en el Nord amb la muralla ibero-romana. Dintre de la calada hi ha material medieval, veient-se la part central més gastada. Per nosaltres és un clar paviment, tenint també l'aspecte de tenir

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

petits blocs incrustats en la seva franja longitudinal Nord. La preparació d'aquesta calada és la U.E.11. Per sota vé un altra farciment on va aparèixer esclafada i quasi sencera una gerra de gris medieval (Veure làmines de material dibuixat).

La gran sorpresa de l'excavació va ser trobar-se amb una segona calada, aquesta molt prima, medieval també, és la U.E. 13. Aquest paviment de calç - per la seva gruixària no pot ser altra cosa - no s'adosa directament a la muralla clàssica pel N, en tant que en el tall del *Testimoni Interior 3* per la cara B només es veu una calada medieval. Creiem que són pràcticament de la mateixa fase medieval però que una és una refacció de l'altra. La preparació de la calada-paviment 13 (U.E. 14) és de pedres petites i no sembla massa extesa. Un altre resta de preparació o potser un sot de 15 és l'U.E. 16.

Per sota trobem un estrat de farciment i desamortització extès per tot el *Testimoni Interior 3*, és a dir el testimoni que quedava adossat pel N a la muralla clàssica, al S a la del Bronze , a l'E limita amb la cala 3B i a l'W amb la cala 3A (Veure el croquis de situació de les cales "Diari d'Excavacions"). A falta de mirar més detingudament el material que ha sortit interpretem aquest estrat com el farciment amortització de la trinxera feta al construir la muralla del -II.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Cobert per 15 i adossat a la bossada de material del Bronze Final del cantó N del *mur perimetral* trobem un estrat ocre-argil·lós amb menys pedres que 15 i contenint material del Bronze Final (U.E. 17) - cosa lògica en ser la terra remoguda, la original d'aquest període - i ibèric. Aquest seria l'estrat més superior de la trinxera de fundació que té per paret S la següent seqüència estratigràfica : els estrats del Bronze 19 i 18, després la *terra rossa* natural U.E. 28 i la roca natural U.E. 29. Al retall en sí de la trinxera li hem donat l'U.E. 26 (que seria el que es veu en les fotog. nº **59** i **61**).

Dins la trinxera tenim així l'U.E. 17 que cobreix 23 que es argil·lós-orgànic, de color marró fosc i grava molt fina amb algun còdol i carbons petits. S'adossa lateralment a la seva part S a la banda més alta de la calada 24, que té forma de cubeta i "folra" la paret S de la trinxera. Adossat a 23 però en la seva franja N , o sigui que es recolza a la muralla pel N, hi ha un altra taca de terra també coberta per 17, de color marronós més clar, consistència tova/mitja, amb abundants carbons de tamany mitjà - principal criteri diferenciador entre 23 i 22 - i alguna petita resta de calç. Aquesta sèrie de farciments cobreixen la calada 24 que és la que es veu en totes les seccions de la cala 3 com la més fonda i gruixuda (uns 30-40 cms. de gruix màxim). Nosaltres la interpretem com un paviment de l'interval·lum (Veure **lám. XVIII** i foto nº **53**).

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Enfront d'aquesta interpretació part de la Direcció ha formulat la hipòtesi de que aquesta calada serveix per trabar la muralla en la seva base, confont en l'excavació la calada amb el substrat calcari triplicant el seu gruix. A falta d'estudis geològics seriosos per la nostra experiència en l'excavació hem vist que la roca calcària conté nombrosos fòssils i que la roca té unes vetes de material d'aspecte i consistència de marga que semblen ser d'origen orgànic (microorganismes del tipus foraminífer). En excavar les calades en les condicions de 1983 - al mes de desembre sota una gran pluja i faltats de llum, sota uns toldos - es delimità malament la base del substrat calcari en base a la seva consistència , i aleshores s'interpretà com calada fins la base del canvi de consistència, engruixint així la calada de base i conseqüentment la trinxera de fonamentació. Inclús acceptant aquesta hipòtesi caldria veure si es possible tècnicament calculant la capacitat de tensió de la calç, el pes de la muralla, i les seves tendències gravitatòries i punts de desplaçament. Ara bé cal assenyalar com a hipòtesi infirmativa de l'anterior que la calada 24 té per sota un estrat : U.E. 25, que és sobre el que ens hem basat a l'hora de datar amb seguretat la muralla (Veure la **làmina XIX** , fotos **55**, **56** i **58**) aquest al comprimir-se va fer l'efecte del buit i va ajudar a que el desgast central d'aquesta calada, en un pas com en tot *intervallum*. Així que els dos efectes sumats van fer que la calada es trenqués en varis sectors, especialment en la unió entre la "rebaba" i la

calada.

No hem diferenciat la preparació de la calada 24 com una UE apart perquè de fet no està diferenciada individualment de la calada, sinó més aviat forma la base d'aquesta amb blocs de petit tamany, més aviat grans còdols. Com ja hem dit l'UE clau és la 25 que és un conjunt tancat en la seva base per la roca mare U.E. 29, i per dalt està segellat per la calada U.E. 24. La terra és argilosa amb restes de calç i datat pel fragment de campaniana A arcaica amb ceràmica comuna ibèrica i abundant ceràmica del bronze fora de contexte.

Adossats al mur perimetral del Bronze trobem els ja mencionats estrats (Veure fotog. **51**, **53**, **54**, **56** a **59** i **61**):

- 19. Es l'enderroc de la muralla del BF per la cara externa - són els dos blocs que es veuen en el tall del *Testimoni Interior 3* per la cara B -. Aquest derrumbe està compost per pedres mitjanes irregulars i anguloses, apart dels dos grans blocs ja mencionats.
- 18. També adossat a 17, cobreix directament a 28 i està format per argilles contenint nombrosos materials del Bronze.

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

L'equivalència de 19 amb el nivell 3 de la Cala Mestres i 18 amb el 4 sembla ben palesa.

Canbiem així la datació inicial donada per Maties Pallarés(PALLARES,1921a, pp. 598-599) i que seguí confirmant Albert Ferrer (1949b, pp. 62-63) pels principis del II a.n.e. Aquesta datació està molt basada en la aparició de campanianes, ibèriques pintades i l'absència total de sigil·lades. Els treballs de 1986 confirmen nombrosos aspectes de la campanya de 1983 i de la complementaria de 1984, però plantejen algunes revisions : entre elles la no existència d'estrats "in situ " de la época campaniforme, encara que hagin restes materials corresponents a aquest període en posició secundària; i la confusió de substrate calcari amb vetes margoses, per calada artificial i rebaixant-les augmentant així la trinxera de fonamentació - aquest problema es solucionarà definitivament amb un treball Geològic seriós que falta encara - . Recentment en la primavera de 1987, en unes excavacions d'urgència s'han descobert restes campaniformes - possiblement dins sitges - en plana , en la zona limítrofe entre el terme d'Olerdola i el de Vilafranca (MESTRES, GRACIA Inèdit). Això sembla confirmar la importància de la zona entorn la montanya d'Olerdola en els primers temps de l'Edat del Bronze.

Queda en aquest moment pendent treballar el projecte a un nivell de Macro, comparant a nivell internacional tota la

INFORME-MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

problemàtica derivada de l'existència d'una muralla d'aquestes característiques en un lloc tan poc clarament romà (en el punt *Olèrdola dins el poblament del Penedès* pp. 71-99 de C) FASES IBERO-ROMANES, hem intentat documentar la qüestió i elaborar unes hipòtesis de treball). Els pròxims treballs de camp haurien de començar a aclarar el seu grau de romanitat, en un moment Republicà tardà, però encara anterior a les *Bellum Civili* que portaran a la constitució de l'Imperi; donar alguna dada que ens orienti sobre la seva possible funció i les seves estratègies, que com ja hem dit han estat sempre interpretades exclusivament en base a la seva proximitat a la Via Heràclea després Augusta . Però sobretot és estrictament necessari per a no divagar la delimitació de les formes constructives i dels trams de muralla fets - de forma semblant a l'estudi fet per a les muralles de Tarragona, per exemple(HAUSCHILD,1983; AQUILUE, X. i DUPRE , X. 1986) -, aixecant una documentació planimètrica detallada de tots els retalls i accidents no naturals del terreny.

L'esforç que hem fet per tal de contextualitzar i esbrinar els aconteixements que podien haver darrera unes restes materials - només començades a treballar -, esperem que doni peu a nous avenços en el camp del coneixement de l'expansió de l'Estat Romà enmig de les tribus ibèriques del N.E. Peninsular , que tan migrat i tendre s'ens ha mostrat en aquests moments.

BIBLIOGRAFIA CITADA

ADELL, J.A. i RIU, E. (1982) : " *La Torre de l'Alta Edat Mitjana de Ribes (Garraf)* ", A: " **Quaderns d'Estudis Medievals** ", nº 2, Barcelona, Artstudi Edicions, pp.155-159.

AINAUD, J.M^a i MORTA, A. (1975) : " *Assaig de Cronologia* ", A: *Nadal 1975 de la Fundació Carulla-Font. Cent Anys del Centre Excursionista de Catalunya. L'Excursionisme a Catalunya (1876-1976)*, Barcelona, pp. 61-92.

AJUNTAMENT DE BARCELONA (1986) : *Barcelona-Sub. E. clauveram de Barcelona*. (Catàleg de l'Exposició a l'Hivernacle del Parc de la Ciutadella 25/6-25/7 1986), Barcelona, Ajuntament de Barcelona-Focsa, 60 p.

AQUILUE, X. i DUPRE, X. (1986): " *Reflexions entorn de Tarraco en època tardo-republicana* ", A : " **FORUM. Temes d'Història i d'Arqueologia Tarragonines** ", nº1, 19 p.

ALAGRET Y VILARO, P. (1872) : *Vilafranca del Penedès antiga y moderna. Apuntes históricos sobre la fundación y ruina de Cartago la Vieja y sus sucesora Olérdola*, Vilafranca del Penedès.

ALAGRET Y VILARO, P. (1896) : *Breus consideracions sobre*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

l'origen de la vila de Vilafranca del Panadès, Vilafranca del Penedès , Imprenta de Pere Alagret i Vilaró, 28 p.

ALAGRET I VILARÓ , P. (1903) : *Monografia sobre l'antiquitat de las ruinas de St. Miquel d'Olerdula, ab un prólech del Rvnt. P. Bernard Montoliu, S. F. y una nova impressió de Breus Consideracions sobre l'origen de Vilafranca del Panadès* , Vilafranca del Penedés, Imprenta Pere Alagret y Vilaró, 67 p.

ALMAGRO, M.; SERRA RAFOLS, J. I COLOMINAS, J. (1945) : *Carta Arqueológica de España, II, Barcelona*, Madrid, CSIC.

ALMAGRO, M. I OLIVA, M. (1960) : " *El Tesorillo Monetari de La Barroca* " , A: " *Numario Hispánico* ", T.IX , pp.145-169

ANGELI BERTINELLI, M. G. (1977) : " *I Romani altre Eufrate nel II secolo d.C. (la provincia di Assiria, di Mesopotamia e di Osroene)* " , A : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt , II Principat . 9.1* , Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, pp. 3-45, especialment les 42-44.

ANONIM (1927-1931) : " *Restauraciones del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona i la Generalitat de Catalunya* " , A : " *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* " , Barcelona, 1936, pp.189-197.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

ARRIZABALAGA, A.; PARDO, J. i SADURNI, J. (1984): *Els orígens de Granollers i el Vallès Oriental*, Granollers, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Col·lecció Pobles de Catalunya, 108 p.

BALAGUER, Víctor (1885): *Historia de Cataluña*, vol. I., 2^a ed.

BALARI I JOVANY, J. (1899): *Orígenes Históricos de Catalunya*, Barcelona.

BALIL, A. (1953) : " Prospecciones en el Valle del Mogent: Torrasa dels Moros (Llinars del Vallès) ", A : " *Archivo Español de Arqueología* ", XXVI, pp.175-178, 1 fig.

BALIL, A. (1955) : " Algunos aspectos del Proceso de Romanización en Cataluña ", A : " *AMPURIAS* ", XVII-XVIII, Barcelona, Instituto Prehist. y Arqueologia, 1955-56, pp. 41-44.

BALIL, A. (1956) : " Un factor difusor de la Romanización : las tropas hispánicas al servicio de Roma (siglos III-I a.C.) ", A : " *Emerita* ", 24, pp.108-134.

BALIL, A. (1974) : " Las Torres de defensa romanas en Cataluña ", A : *Convegno sulle Comunità Alpine Antiche (Garda-Varese)*

INFORME MEMÒRIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

BALIL, A. (1976) : " *El Monumento Funerario de Les Guinyales* ",

A : " **ZEPHYRUS** ", XXVI-XXVII , pp.389-399, 9 figs..

BALIL,A.; MARTIN VALLS, R. I DELIBES, G. (1977) : *Los campamentos romanos de Rosinos de Vidriales. Campaña de 1977.*

Informe preliminar (inédit)

BARADEZ, J. (1949) : *Fossatum Africae. Recherches aériennes sur l'organisation des confins sahariens à l'époque romaine* ,

Paris, Arts et Métiers graphiques.

BARADEZ, J. (1967) : " *Complements inédits au Fossatum Africae* ", A : *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, (B. J. Beich,

19), Köln-Graz, pp. 200-210.

BARBERA, J. I PANYELLA, A. (1950) : " *Una estación ibero-romana en Montmeló* ", A : " **Estudios** ", nº1, Revista de la

F.E.M., pp. 4-5

BARBERA, J. I PASCUAL, R. (1979-80) : " *Burriac, un yacimiento de la costa catalana* ", A : " **AMPURIAS** ", 41-42,

Barcelona, I.P.A., pp. 203-242

BARBERA, J. I DUPRE,X. (1984) : " *Els laietans. Assaig de síntesi* ", A : " **Fonaments** ", 4, pp. 31-86.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

BARBERA, J. (1985) : " *La casa i el poblat ibèrics* ", A: " *La Sentiu* ", nº 9 , Museu de Gavà, pp. 27-37.

BARBERO i VIGIL (1974) : *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Barcelona, Ed. Ariel.

BARCELO, M. (1975) : " *La cuestion del "Limes Hispano" : Los datos numismáticos* ", A: " *Acta Numismática* ", V, pp. 31-45.

BARI SIUMELL, J.A. (1860) : *Descripción e Historia de la Villa de Villanueva y La Geltrú*.

BARRAL i ALTET, X. (1980) : *Les pintures murals romàniques d'Olerdola*, Barcelona , Artstudi, (Art Romànic nº 11), 146 p.

BARRAL, X. (1981) : *L'art prerromànic a Catalunya (segles IX-X)*, Barcelona , Ed. 62, 303 p.

BAUZA, H. i PONÇ, A. (1987) : " *Una fortificació Romana a Ses Salines* ", A: *Pre-Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana . De Les Estructures Indigenes a l'Organització Provincial Romana de la Hispania Citerior (5-8 Febrer de 1987)*, pp.168-175.

BENET, A. (1982) : " *Torre de Chinberga (Sallent)* ", A: *Les*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers 10 anys,

Barcelona, (Excavacions a Catalunya, nº1), p. 400

BENET, A. (1983) : " *La Torre de Chimberga (segles XI-XIV)* ",

A: " *L'Esparver* ", Sallent, IX, nº 48, pp. 5-6, 3 ilustr. i 1 pl.

BERTRAN, P. (1986) : " *Dos models d'Hàbitat Fortificat Sant*

Llorenç del Montsec i Oroners (La Noguera) " A: *Setmana*

d'Arqueologia Medieval (Resum de les conferències), Lleida,

Institut d'Estudis Catalans, pp. 105-128.

BIAJOT, M.; GRANADOS, O.; JULIA, M.; PUIG, F. i SOLIAS,

J.Mª (1984) : " *El Poblamiento de la zona sur de la Layetania*

Litoral en época ibérica y romana ", A : *Arqueología Espacial.*

2. Coloquio sobre Distribución y relaciones entre los

asentamientos (27-29 Sept. 1984), Teruel, Seminario de

Etnología y Arqueología Turoiense, Colegio Universitario de

Teruel, pp. 93-110.

BLAZQUEZ, J.Mª. (1974) : *La Romanización*, Madrid, Ediciones

Istmo, (Colecc. " Libro de Bolsillo ", nºs 42 i 43), 2 vols.

BLOEMERS, J.H.F. (1984) : " *La Strategie Romaine sur le Rhin*

Inférieur ", A : *Les Romains Arrivent (Les Dossiers de*

l'Histoire et de l'Archéologie, nº 86, juliol-agost 1984),

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

pp. 81-89.

BOFARULL Y MASCARO, Próspero de (1836) : Los Condes de Barcelona Vindicados, Barcelona , T. I : pp. 109 , 252-254, T. II : pp. 87-89, 93 i ss.

BOFARULL, Antonio de (1876) : Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña I , Barcelona , p. 40 i 162.

BOLOS, J. (1982) : " *La Torre rodona de pedra del veïnat del Fusteret, municipi de Súria, Bages*", A : " **Quaderns d'Estudis Medievals** " , Vol. I , nº 7, pp.434-444.

BOLOS, J. (1984) : " *Algunes Torres de Planta Circular de les Valls del Llobregat i del Cardener*", A : Setmana d'Arqueologia Medieval (Resums de les conferències), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1986, pp.157-172.

BOLOS, J. I PAGES, M. (1982) : " *Les sepultures excavades a la roca* ", A : " **Acta Mediaevalia** ", Annexe I. Necròpolis i sepultures medievals a Catalunya, pp. 59-103.

BOLOS, J. I PAGES, M. (1987) : " *La torre del Llor, a Sant Boi de Llobregat* ", A : " **Quaderns d'Estudis Medievals** "

(en premsa)

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

BONNASSIE, P. (1979): Catalunya Mil anys enrera (segles X - XI.)

Barcelona, Ed. 62, 2 vols.

BOSCH GIMPERA, P. (1925) : " Problemes d'Història i d'Arqueologia Tarragonina ", A : " **Butlletí Arqueològic Tarragona** ", nº 27, pp. 98-101.

BOSCH GIMPERA, P. (1932) : Etnologia de la Península Ibérica, Barcelona, Ed. Alpha.

BOSCH, J. i MIRET, J. (1984) : Memòria de l'excavació d'urgència de la vil·la romana " del Bosquet " (St. Pere de Ribes, Garraf) realitzada del 24 de febrer al 31 de Març de 1984.

Informe elevat al Servei d'Arqueologia (Inèdit)

BOSCH, J. i MIRET, J. (1985) : " La Vil·la romana del Bosquet ", A : " **OLERDULAE** ", nº 28, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca, Abril-Juny 1986, pp. 16 i 17.

BOTET I SISO, J. (1889) : " Estudio sobre la antigüedad de algunas sepulturas talladas a la roca ", A : " ~~Revista de Etnología~~ " XIII, pp. 236-247.

BREEZE, D. J. i DOBSON, B. (1976) : Hadrian's Wall, Penguin Books, 1976.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

BRUNNOW, R.E. i DOMASZEWSKI, A. von (1904): Die Provincia Arabia.

BRUZEN LA MARTINIERE (1768): Le Grand Dictionaire Géographique, historique et critique, Paris

CAGNAT, R. (1913): L'armée romaine d'Afrique, Paris , 2ª ed.

CARAFI, E. i MAURI, A. (1984): El Castell de Gelida. Síntesi Arquitectònica, Històrica i Literària per al seu millor coneixement, Gelida, Associació d'Amics dels Castells, 88 p.

CARBONELL i GENE, J. (1961) : Siete ensayos de Historia Suburenses, (Ediciones "EL ECO", especialment Cap. I "El enigma de Subur " pp. 19-39)

CARBONELL i VIRELLA, V. (1981) : " Els Castells del Penedès", A: " **Butlletí de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer** ", Vilanova i La Geltrú, pp. 69-75.

CARO BAROJA et alii (1968) : Legio VII Gemina, Lleó, Dip. Prov. de Lleó, 1970.

CASAS, J. (1981) : " *Vías Romanas en Cataluña* ", A: " **Revista de Arqueología** ", nº7, Madrid, pp.7-11

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

CASASSAS I SIMO, LI. (1977) : Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació de l'ordenament de Catalunya. Barcelona, Ed. Curial, (Biblioteca Cultura Catalana, 30), 324 p.

CASTELLANOS, José (1890) : " *Excursions pel Penedès* ", A : "*Butlletí Assoc. Excurs. Catalana* ", XII, Barcelona, pp.168-179.

CASTELLANOS, José (1892) : " *Excursions per la costa de Ponent i el Penedès* ", A : "*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* ", II, p. 13.

CASTILLO, A. DEL (1968) : " *Cronologia de las tumbas llamadas olerdolanas* ", A : Actas del XI Congreso Nacional de Arqueología (Mérida, 1968), pp. 835- 845.

CATALA I ROCA, P. (dirigida per) (1967-1979) : Els Castells Catalans, 6 volums. Barcelona, R. Dalmau Ed.

Interesa especialment el III (1971), pp. 672-682.

CATALA I ROCA, P. (1984) : El dia que Barcelona va morir, Barcelona, Rafael Dalmau Ed. (Col. Episodis de la Història, 256), 73 p. (es refereixen especialment a Olèrdola les p. 18-24)

CATHCART KING, D. J. (1983) : Castellarium Anglicanum, New

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

York, Kraus International Publications, 2 vols.

COCA, B. (1984) : " *L'església de St. Miquel d'Olerdola. Estudi Monogràfic*", A: " *Miscel.lània Penedesenca*", VII, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, pp.75-98.

COLOMINAS, J. (1921) : " *El Forn Ibèric de Fontscaldes* ", A : " *Anuari de l'Inst. d'Estudis Catalans* ", vol. VI, 1915-1920, Barcelona, pp. 602-605.

COLOMINAS I ROCA, J. (1921a) : " *La ceràmica trobada a Olerdola* ", A : " *PENEDES* ", nº 5, Vilafranca del Penedès, Maig-juny 1921, pp.183-185 i 4 figs.

COLOMINAS I ROCA, J. (1921b) : " *Les Sepultures Olerdolanes* ", A : " *PENEDES* ", nº 5, Vilafranca del Penedès, Maig-Juny 1921, pp.194-196 i 6 figs.

COLL, J. M^a (1959) : " *Los castillos de San Pedro de Ribas, La Geltrú, Sitges i Miralpeix*", A: " *Analecta Sacra Tarraconensia*", vol. XXXII , Barcelona, Ed. Balmesiana, (Biblioteca Balmes), pp.237-254.

COLL, J. M^a (1961) : " *El trovador Guillem de Ribes, señor del castillo de Ribas* ", A : " *Analecta Sacra Tarraconensia*", vol.

XXXIV, Barcelona, Ed. Balmesiana , (Biblioteca Balmes), pp. 57-72.

CONVEGNO INTERNAZIONALE (1981) : _____

Castelli, storia e archeologia (Cuneo, Dicembre 1981),

(en premsa)

CORBERA, Esteban de (1678) : Cataluña Ilustrada, Nàpols,

(lib. II, 14)

COROLEU, J. (1878) : Historia de Villanueva y Geltrú, pp. 10 i

ss

CORTES Y LOPEZ, M. (1836) : Diccionario Geográfico-Histórico de la España Antigua, Madrid. (Veure els articles de Carthago

Vetus i Subur).

CRAWFORD, M.H. (1974) : Roman Republican Coinage, 2 vols.,

Cambridge University Press, p. 203 , pl. XXXII nº 13.

CREUS, Teodoro (1895) : San Miguel de Olèrdula (Premi del

Certamen Literari de Vilafranca de 1883), Vilanova.

DALMASES, N. de i PITARCH, A.J. (1986) : Història de l'Art

Català Volum I: Els inicis i l'Art Romànic s.IX-XII, Barcelona ,

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Ed. 62, pp.144-146.

DIAGO, Fco. (1603) : Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona, Barcelona , (veure la 1ª Part, IIib. 1,2).

DI VITA, A. (1964) : " *Il limes romano di Tripolitana nella sua concretezza archéologica e nella sua realitat storica* ", A : "*Libya Antiqua* " , 1, pp. 65-98.

DUBY, G. (1973) : Guerreros y Campesinos. Desarrollo inicial de la Economia Europea 500-1200), Ed. en castellà : Ed.Siglo XXI, 1976.

ELORZA, J. C. (1972) : " *A propósito de la muralla romana de Iruña* ", A : "*Estudios de Arqueologia Alavesa* " , nº 5, Vitoria, pp. 183-194.

ESTRADA, J. (1955) : Sintesis Arqueologica de Granollers y sus alrededores, Granollers².

ESTRADA, J. i VILLARONGA, L. (1967) : " *La lauro Monet al y el hallazgo de Cánovas* ", A : "**AMPURIAS** " , XXIX, pp.135 -194

EUZENNAT, M. (1977a) : " *Recherches recientes sur la frontière d'Afrique (1964-1974)* ", A : Studien zu den Militärgrenzen

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Roms II, (B. J. Beih. 38), Bonn-Köln, pp. 429-443.

EUZENAT, M. (1977b) : " *Les recherches sur la frontière romaine d'Afrique (1974-1976)* ", A : Akten XI International Limes Kongressum (Budapest, 1977), pp. 533-543.

FABRE, G.; MAYER, M. i RODA, I. (1981) : " *A Propos du pont de Martorell. La participation de l'armée a l'aménagement du réseau routier de Tarraconaise orientale sous Auguste* ", A : Table Ronde Internationale sur Epigraphie Hispanique (Bordeaux, 1981)

FELIU I MONFORT, Gaspar (1985) : " *Marca i Passadís : els factors d'una expansió econòmica* ", Dins : " *Dossier : Barcelona fa mil anys : L'assalt d'Al-Mansur* ", A : " *L'Avenc* ", nº 84, Juliol-Agost 1985, pp.46-50.

FELIU DE LA PEÑA, Narcís (1709) : Anales de Cataluña, Barcelona, (111b. IV,2)

FERRER SOLER, Alb. i GIRO, P. (1943) : " *La Colección Prehistórica del Museo de Vilafranca* ", A : " *AMPURIAS* ", T. V , pp.185-211.

FERRER SOLER, Alb. (1946) : " *Excavaciones Arqueológicas en Olérdola* ", A : " *Villanueva y Geltrú* ", 2ª época, nº 53, 30 Nov.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de 1946, pp.1-2.

FERRER SOLER, Aib. (1949a) : " *Cronologia de les Muralles d'Olerdola*", A : "*Museu*", Mataró, Maig 1949, pp.45 -48.

FERRER SOLER, Aib. (1949b) : " *El Castro Antiguo de San Miguel de Olerdola*", A: "*Archivo Español de Arqueología*", XXII, pp. 21-73.

FERRER SOLER, Aib. (1951) : " *La Iglesia de San Miguel de Olerdola*", A : "*Archivo Español de Arte*", T. XXIV, pp.113-123.

FERRER SOLER, Aib. (1955) : " *Prospecciones en yacimientos romanos de Sitges y Villanueva y La Geltrú (Barcelona)*", A : "*Archivo Español de Arqueología*", XXVIII, 1er Semestre 1955, pp. 176-179. (Es molt important per a situar la possible resclosa i/o muralla veure el plànol topogràfic de situació)

FERRER SOLER, Aib. i GIRO, P. (1943) : " *La Colección Prehistórica del Museo de Vilafranca*", A: "*AMPURIAS*", T. V., pp.185-211.

FINESTRES, José (16 ?) : *Sylloge inscriptionum romanorum Cathaloniae* Transcrit a trossos en PASQUAL (1789)

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

FITE, F. (1984a) : " *Les Torres Rodones de Guaita en la Catalunya Occidental (segles X-XI)* " A : Actes del V^è Congrés de Història del Arte Espanol (en premsa)

FITE, F. (1984b) : " *Les Torres de Guaita de la Catalunya de Ponent. Alguns exemples de l'Àrea del Montsec* " , A : Sètmana d'Arqueologia Medieval (Resums de les conferències), Lleida, Inst. d'Estudis Ilerdencs, pp.9-98.

FLOREZ, P. (1769) : España Sagrada, Madrid , T. XXIV

FLORIAN DE CAMPO (1543) : Crònica general de España
lib. IV

FONDEVILA, S. (1983) : " *La fortaleza de Olèrdola, un compendio de història. La ceràmica hallada este año cambia la hipòtesis sobre su origen* " , A : " **LA VANGUARDIA** " , 20 / XII / 83, p. 39 .

FORTEA, J. i BERNIER, J. (1970) : Recintos y fortificaciones ibéricos en la Bética, Salamanca

FOURNIER, G. (1978) : Le château dans la France Médiéval, Paris

GARCIA BELLIDO, A. (1954) : " *Arte Ibérico* " , A : Historia de España, (dirigida por Menéndez Pidal), T.I.I. España Prerromana.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Etnologia de los pueblos de Hispania , Madrid-Barcelona, Espasa-Calpe, pp. 373- 442.

GARCIA Y BELLIDO, A. (1963) : " *Los auxiliares hispanos en los ejércitos de ocupación (200-30 a. de J.C.)* ", A : " *Emerita* ", 31, pp. 213-226.

GARCIA Y BELLIDO, A. (1972) : " *El Ejército Romano en Hispania* ", A : " *Archivo Español de Arqueología* ", nº 49, Madrid , 1976, pp. 59-101. (és la reedició pòstuma d'un Apèndix en la edició castellana de PETRIKOVITS, H. Von : Die romischer Streikräfte am Niederrhein, 1967.

GARIBAY, Esteban de (1571) : Los XL Libros del compendio Historial de las Crónicas y Universal Historia de todos los pueblos de España, Amberes, (1, 5, 12)

GIL, E. i FILLOY, E. (1986) : " *Organización del microespacio en el yacimiento de Atxa (Vitoria. Gasteiz). IIª Edad del Hierro/ Romanización* ", A : Arqueología Espacial 10... Coloquio sobre el Microespacio, Teruel, Seminario de Etnología y Arqueología Turolese, pp. 7-22.

GIL, E.; FILLOY, E. i IRIARTE, A. (1987) : " *La Romanización de la Llanada Alavesa Occidental. Estado de la cuestión* ", A :

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Jornadas Internacionales de Arqueologia Romana. De les estructures Indigenes a l'organització Provincial Romana de la Hispania Citerior (5-8 Febrer 1987, Granollers), (Pre-Actes)

GIL- MASCARELL, M. (1978) : " La Torre de Foios (Llucena, Castelló). Elementos para su cronologia ", A : " **SAGUNTUM** ", nº 13, València, pp. 251-261.

GIRO ROMEU , P. (1947) : " La Ceràmica Ibèrica de la *Villa del Mas* en el Penedès. Notas para su estudio ", A : " **Archivo Español de Arqueologia** ", T. XX, nº 68, Madrid, 2º Semestre 1947, pp. 200-209

GIRO ROMEU , P. (1950) : " Identificación de algunas vías romanas en el Penedès " , A : Actas y Comunicaciones de la Primera Asamblea Intercomarcal del Penedès i Conca d'Odena (Martorell, 1950), Martorell, 1952, pp. 110-127.

GIRO ROMEU, P. (1960-61) : " El Poblado Prerromano de *Mas Castelló* (Monjos, Vilafranca del Panadés) " , A : " **AMPURIAS** ", vols. XXII-XXIII , Barcelona, I. P. A., pp. 159-182.

GIRO ROMEU, P. (1979) : " Esteve Reixach y el poblado prerromano de l'*Aizinar de la Masana* " , A : " **OLERDULAE** ", nº 6, Vilafranca del Panadés, Museu Vilafranca, Febrer 1979, pp. 6-7.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

GOMEZ MORENO, M. (1919) : Iglesias mozárabes, arte español de los siglos IX al XI, Madrid, C.E.H., especialment p. 53.

GOODCHILD, R.G. I WARD-PERKINS, J.B. (1949) : " *The Limes Tripolitanus in the light of recent discoveries* " A : " ***Journal of Roman Studies***", XXXIX, pp. 81-95.

GOODCHILD, R.G. (1950) : " *The Limes Tripolitanus, II* ", A : " ***Journal of Roman Studies***", XL, pp. 30-38

GOODCHILD, R.G. (1953) : " *The Roman and Bizantine Limes in Cyrenaica* ", A : " ***Journal of Roman Studies***", XLIII, pp. 65-76.

GRAU, R I GENDRE, CI. (1984) : " *La Troballa del Coll de Panissars* ", A : XIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges 27-28 Oct. 1984), Sitges , Grup d'Estudis Sitgetans, 1985, pp.109-110

GRIVE, M. (1930) : " *Una sitja* ", A : " ***Quaderns Mensuals d'Acció*** ", volum II, Vilafranca del Penedès, gener 1930, pp.103-105, 2 figs.

GRIVE, M. (1931) : " *Estudis Olerdolans* ", A : " ***Portaveu del Centre Excursionista Vilafranquí*** ", nº 31, Vilafranca del

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Penedès , Gener-Abril 1931, pp.39-45.

GRIVE, M. (1934) : " *Els ibers al Penedès* ", A : " *Butlletí del Centre Excursionista Vilafranquí* ",

nº 34, gener-febrer, pp.2-6 i 2 figs.

nº35, març-abril, pp.15-17.

nº36, maig-juny, pp.32-34.

GUADAN, A.M. (1955-56) : " *Las Monedas de plata de Emporion y Rhode* ", A : " *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona* ", XII,

GUICHARD, P. (1983) : " *Los inicios de la Piratería Andalusí en el Mediterráneo Occidental (798-813)* ", versió en castellà de l'article sortit A : " *Revue de l'Occident et de la Méditerranée* ", 35 , pp. 55-76. Reeditat dins : *Estudios sobre Historia Medieval*, València, Edicions Alfons el Magnànim, (" Col. Estudios Universitarios ", nº 23), 1987 , pp.73-103.

GUITART , J. (1975) : " *Nuevas piezas de escultura prerromana en Cataluña : Restos de un Monumento con relieves en Sant Martí Sarroca (Barcelona)* ", A: " *Pyrene* ", XI, pp.71-79, VIII làmines.

HANSON, W. S. (1980) : " *The First Roman Occupation of*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Scotland ", *Roman Frontier Studies 1979* (edited by W.S. Hanson and L. J. F. Keppie), A: " **British Archeological Repport**", (International Series, nº 71), pp.15-43.

HARDUIN, J. (1741): *Caii Plinii Historiae Naturalis*, (libri XXXVII), Paris, T. I

HAUSCHILD, Th.(1983): *Arquitectura romana de Tarraco*, Tarragona, 1983.

HERNANDEZ SANAHUJA, B. (1863): *Relación de un viaje hecho a Olèrdola en 1863*, (Enviat a la Real Acad. de la Hª)

HOLDER, P.A. (1982) : *The Roman Army in Britain*, London, Batsford.

HURST, H. (1975) : "Excavation at Gloucester 1966-1975 : Kingsholm", A: " **Antiquares Journal**", 55,

IGLESIES, J. (1963): *La Reconquesta de les Valls de l'Anoia i e, Gaià*, Barcelona, Rafael Dalmau Editorial, (Col.lecció " Episodis de la Història", nº 40).

IGLESIES, J. (1975) : " Presència de l'Excursionisme dins la Cultura Catalana ", A: *Nadala Fundació Carulla-Font. Cent Anys*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

del Centre Excursionista de Catalunya. L'Excursionisme a Catalunya (1876-1976), Barcelona, pp.18-60.

JODIN, A. (1970) : " *Banassa et le limes méridional de la Mauritanie Tingitane* ", A : Actes du quatre-vingt-quinzième congrès national des Sociétés Savantes. (Reims, 1970), Paris, 1974, pp. 33-42.

JOHNSON, Stephen (1983) : Late Roman Fortifications, London, B.T. Batsford, 315 p.

JONES, B. (1976) : Hadrian's Wall from the Air, Archaeological Surveys Ltd.

LABORDE, A. de (1811) : Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne, vol. II, (Reedició de les parts corresponents al Principat , València i les Illes), Abadia de Montserrat, 1974-75, especialment p.118-119 i làm XLI-XLII del v.I.

LAMPEREZ Y ROMEA, V. (1922) : Arquitectura civil española de los siglos IX al XVIII, vol. I , Madrid, Ed. Saturnino Calleja, pp. 324-330.

LEWIS, A. R. (1968) : " *Cataluña como frontera militar (870-1050)* ", A : " *Anuario de Estudios Medievales* ", 5 ,

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Barcelona, Instituto de Historia Medieval de España, pp.15-29.

LOEWINSOHN, E. (1965) : " *Una calzada y dos campamentos romanos del conventus Asturicum* ", A : " *Archivo Español de Arqueología* ", XXXVIII, pp.26-49.

LOPEZ, A. i FERRER MARTI, A. (1982a) : " *Avenç dels resultats obtinguts a les excavacions de l'establiment Ibèric i Romà de Darró (Vilanova i La Geltrú). Campanya 1977 - 1981* ", A : " *Butlletí de la Biblioteca-Museu Balaguer* ", Vilanova i La Geltrú, pp. 177-198.

LOPEZ, A. i FERRER MARTI, A. (1982b) : " *Hallazgos anfóricos en el establecimiento ibérico y romano de Darró (Vilanova i La Geltrú, Garraf)* ", A : " *Informació Arqueològica* ", Juliol-Desembre 82, pp. 82-89.

LOPEZ, A. ; CAIXAL, A i CASTELLANO, A (1985) : " *Establiment ibèric i romà de Darró* ", A: Memòria 1984 del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona pp.129-150.

LUZON, J.M^a i SANCHEZ-PALENCIA, Fco. J. (1980) : El Caurel, Madrid, Subdirección Gral. Artes Plásticas, Arqueología , (Excavaciones Arqueológicas en España, nº 110)

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

LLANAS, Ed. (1882-1883) : (*Sèrie de 13 articles sobre les seves excavacions a Olèrdola*), A : " ***Boletín del Ateneo de Villanueva y Geltrú***", 1882 -1883, nº 1-14

LLOPIS BOFILL, J. (1891) : *Ensaig històrich sobre la vila de Sitges*, Barcelona.

LLORACH, S. (1983) : *El Penedès durant el Període Romànic. Relació d'esglésies, castells, personatges, topònims, etc*, Sant Sadurní Anoia, 1984, 366 p.

(Interesen especialment les pp.117-121, 229-230 i 302-307)

LLORENS, J.M. (1985) : *Tècniques de construcció i planificació urbanística d'un recinte fortificat ibèric : Puig Castellet (Llorenç de Mar)*, Tesis Llicenciatura , Universitat Autònoma de Barcelona.

MADOZ, P. (1832) : *Diccionario Geográfico-Universal*, Barcelona, T.VI

MADOZ, P. (1849) : *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*, Madrid, pp. 234-235.

MANN, J.C. (1974) : " *The Frontiers of Principate* ", A : *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.II Principate I*, Berlin - Nova York, Walter de Gruyter Ed., pp. 508-533.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

MARGARIT, Joan de (Bisbe de Girona) (1545) : Episcopi Gerundensis Paralipomenon Hispaniae libri , Granada. (escrit a finals del segle XV i publicat postumament doncs va morir en 1495).

MARTI I HENNEBERG, J. (1986) : L'Excursionisme científic a Catalunya (1876-1900) i la seva contribució a la Geografia i a les Ciències, (Tesis Doctoral per la Universitat de Barcelona lligada el 9 de Maig de 1986)

MARTORELL I PEÑA , Fco. (1879) : Apuntes Arqueológicos, ordenados por Salvador Sanpere i Miquel, Barcelona, pp.102 - 160.

MARIANA, Juan de (1601) : Historia General de España, Toledo
(lib. II, 7)

MASACHS, J. M^e (1972a) : " El Conjunt Arqueològic d'Olerdola ",
A : " **Casal** ", nº 42, Vilafranca del Penedès, Febrer 1972, p. 9 .

MASACHS, J. M^e (1972b) : " El Conjunt Arqueològic d'Olerdola ",
A : " **Casal** ", nº 43, Vilafranca del Penedès, Març 1972, pp. 7-9.

MASACHS, J. M^e (1972c) : " El Conjunt Arqueològic d'Olerdola ",
A : " **Casal** ", nº 44, Vilafranca del Penedès, Abril 1972, , pp. 7-9

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

MASACHS, J. M^a (1972d) : " *El Conjunt Arqueològic d'Olerdola* ",

A : " *Casal* ", n^o45, Vilafranca del Penedès, Maig 1972, pp. 9-10

MASACHS, J. M^a (1972e) : " *El Conjunt Arqueològic d'Olerdola* ",

A : " *Casal* ", n^o46, Vilafranca del Penedès, Juny 1972, p. 5.

MASACHS, J. M^a (1977) : " *La polèmica Olerdulana del segle*

passat ", A : " *Casal* ", n° 91, Març-Abril 1977, pp. 5-6

MASACHS, J. M^a (1979) : " *Cap el desvetllament de l'origen de*

Vilafranca. Les Fonts Medievales ", A : " *Casal* ", n° 102,

Vilafranca del Penedès, juliol-setembre 1979, pp. 5- 8

MAYA, J.L. (1986) : " *El Bronce Final-Hierro en la zona*

septentrional del Valle Medio del Ebro", A: 1^{RS} Encuentros de

Prehistoria Aragonesa (Zaragoza- Caspe, 29 Oct.-1 Nov. 1986).

(en premsa)

MAYORA, Miguel (1837) : " *Investigaciones sobre la situación*

de Carthago Vetus, Subur, antiguas ciudades de España",

(es tracta d'una Memòria llegida el 8 de juny de 1837), A :

" *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras* ", II,

1868, pp.102 i ss.

MERTENS, J. (1980) : " *Recherches Récentes sur le Limes en*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Gaule Belgique ", A : Roman Frontier Studies 1979 (edited by W.S. HANSON and L. J. F. KEPPIE), **British Archaeological Rep.**, (International Series nº71), Oxford, pp. 423 -470.

MERTENS, J. (1984) : " *L'Armée Romaine en Belgique* ", A : Les Romains Arrivent (Les Dossiers de l'Histoire et de l'Archéologie, nº 86), juliol-Agost 1984, pp. 58-64.

MESTRES, J. (1985) : Informe de l'excavació d'urgència d'una sitja a Can Vila (Castellví de la Marca, Alt Penedès) Informe elevat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat. (Inèdit)

MILA Y FONTANALS, M. (1856) : " *Apuntes Històrics sobre Olérdola* ", A : " **Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona** ", Barcelona , T. II, publicat en 1868, pp. 505-528.

MILA Y FONTANALS , M. (1869) : " *Apuntes Històrics sobre Olérdola* ", A : " **Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona** ", Barcelona , T.III, pp. 577-603.

MIRET, M. (1979) : " *El jaciment de Solers (Sant Pere de Ribes) i algunes notes sobre el poblament ibèric i romà a la comarca del Garraf* ", A : " **PYRENE** ", 15-16, pp. 365-370.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

MIRET, M. (1982) : " *Consideracions entorn de l'oppidum Subur* ",

A : " Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans ", nº 23, Sitges.

MIRET, M. (1983) : *Cronologia i anàlisi espacial del poblament*

ibèric a la zona oriental de la comarca de Garraf, Tesis

Llicenciatura , Univ. Barcelona. (inèdita)

MIRET, M. (1984) : " *Dades sobre el poblament ibèric (VI - III*

a.C.) de la comarca del Garraf ", A : *Protohistòria Catalana (6^è
Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 7- 9 desembre
de 1984)* 1986 , pp. 219-225.

MIRET, M. ; SANMARTI, J. I SANTACANA, J. (1984) :

" *Distribución espacial de núcleos ibéricos : un ejemplo en el
litoral català* ", A : *Arqueologia Espacial. Coloquio Sobre
Distribución y Relaciones entre los asentamientos* , T.IV ,
pp.173-186.

MIRET, M. ; SANMARTI, J. I SANTACANA, J. (1986) : " *La*

*evolución y el cambio de modelo de poblamiento ibérico ante la
romanización* ", A : *Coloquio : Los Asentamientos Ibéricos ante la
Romanización Madrid. (27-28 Febrero 1987)* , Madrid, Casa de
Velázquez, (en premsa)

MITTFORD, T. (1980) : " *Capadocia and Armenia Minor.*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Historical Setting of the Limes ", A: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. II Principat 7.2 , Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, pp.1170-1228.

MOCSY, A. (1974): Pannonia and Upper Moesia, London.

MOLINA, L. (1981): " *Las Campañas de Almanzor a la luz de un nuevo texto* ", A: "***Al-Qantara*** ", II, pp. 209-263.

MOLINA, L. (1982): " *Las Campañas de Almanzor. Nuevos Datos* ", A: "***Al-Qantara*** ", III, pp. 467-472.

MONREAL , LI. i Riquer, M. DE (1955-1965): Els Castells Medievals de Catalunya , Barcelona, Plà Dalmau Ed., 3 vols.

MOUTERDE, R. i POIDEBARD, A. (1945): Le Limes de Chalcis. Organisation de la steppe en Haute Syrie romaine , Paris, Délégation Générale de la France au Levant (Bibliothèque Archéologique et Historique; T. XXXVIII), 2 vols (Texte i atlas).

NICOLAE GUDEA, Cluj-Napuca Von (1977): " *Der Limes Dakiens un diue Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian* ", A: Aufstieg und Niedergang der Römischen. II Principat.6 , Berlin- Nova York, Walter de Gruyter Ed., pp. 849-887.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

NIETO, Gratiliano (1958) : El oppidum de Iruña, Vitoria.

NIETO, F. J. i NOLLA, J. M^a (1982) : " *El yacimiento arqueològico submarino de Riells-La Clota y su relación con Ampurias* ", A : Actas del VI Congreso Internacional de Arqueologia Submarina (Cartagena, Marzo 1982), Museo y Centro Nacional de Investigaciones Arqueològicas Submarinas- Ministerio de Cultura, 1985, pp. 265- 277.

NOLLA, J.M^a i CASAS, J. (1984) : Carta Arqueològica de les comarques de Girona. El Poblament d'època romana al N.E. de Catalunya, Girona, Publicacions del Centre d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona - Generalitat de Catalunya, 223 p.

NUIX, J. M^a. (1971-72) : " *Inauguración del Museo de Olérdola* ", A : " **AMPURIAS** ", vols. XXXIII-XXXIV, pp. 413-416.

OATES, D. (1956) : " *The Roman Frontier in Northern Iraq* ", A : "Geographical Journal ", CXXII , pp. 190-199.

OLIVA, M. (1965) : " *Recintos fortificados de tipo ciclópeo en tierras* ", A : Arquitectura Megalítica y Ciclópica Catalano-Balear, Barcelona, C.S.I.C., pp. 89-109.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

OLIVA, M. (1967) : " *Inventario de los castillos, fortalezas, recintos amurallados, torres de defensa y casas fuertes de la Provincia de Gerona* ", A : " *Revista de Gerona* ", nº 41, Girona, pp. 47-62.

OLLICH, I. (1984, cap.5) : " *La Restauració del Comtat d'Osona* ", A : ALBAREDA, J.; FIGUEROLA, J.; MOLIST, M. I OLLICH I. : *Història d'Osona*, Vic, Eumo Editorial

OLLICH, I. (1984) : " *La feudalització de la Societat (s. XI-XII)* ", A : ALBAREDA, J.; FIGUEROLA, J.; MOLIST, M. I OLLICH, I. : *Història d'Osona*, Vic , Eumo Editorial, cap. 6.

ORDEIG, R. (1981) : *Els Orígens Històrics de Vic*, Vic , Patronat d'Estudis Ausonencs, (Sèrie Osona a la Butxaca, nº 1) , pp. 15-40.

ORTEGO, T. (1968) : " *El Ambiente Arqueológico en torno al campamento romano de Almazón* ", A : *Actas del XI C.N.A. (Mérida , 26-29 Marzo de 1968)*, Saragossa, 1970, pp. 668-676, 15 figs.

PACO, Alfonso do i BAÇA O LEAL, J. (1966) : " *Castelo da Lousa, Mourão (Portugal). Una fortificación romana de la margen izquierda del Guadiana* ", A : " *Archivo Español de Arqueología* ", XXXIX, Madrid, pp.167-183, 24 figs.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

PADRO, J. (1982) : " *Les vies de comunicació romanes al Pirineu Català* ", A : Hannibal Pyrenaeum Transgreditur. XXII Centenari de pas d'Annibal pel Pirineu (218 a.C.-1982 d.C.), IVe Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (23-26 Setembre de 1982), Puigcerdà, (Publicacions de l'Institut d'Estudis Ceretans, nº 10), 1984, pp. 61-87.

PADRO, J. (1986) : " *El poblament d'època romana a les comarques pirinenques* ", A : VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (6 al 8 de juny de 1986), Prehistòria i Arqueologia de la Conca del Segre, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, (en premsa)

PAGES, M. (1980) : " *La Torre Circular i els eremitoris rupestres de Benviure, a St. Boi de Llobregat* ", A : " ***Acta Historica et Archaeologica Medievalla*** ", 1 , Barcelona, pp.175-196.

PAGES, M. (1981) : " *La Torre Rodona de Les Corts* ", A : " ***Quaderns d'Estudis Medievals*** ", nº 3, Barcelona , Artestudi Ed., pp.155-159.

PALOL, P. de (1952) : " *Excavaciones en el Puig Rom de Roses* ", A : La labor de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948, Madrid, (Informes y Memorias de la Comisaria General de Excavaciones

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Arqueològiques, nº 27), pp. 163-182.

PALOL, P. de (1965) : " *Rosas de la Antigüedad a la Edad Media* ", A : " *Revista de Gerona* ", nº 31, Girona, pp.19-29

PALLARES, M. (1921a) : " *L'excavació a Olèrdola* ", A : " *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* ", vol. VI, 1915-1920, pp. 598-599 . (Publicat el 1922)

PALLARES, M. (1921b) : " *La Muralla i fonaments de cases d'Olèrdola* ", A : " *Penedès* ", nº 5, maig-juny 1921, Vilafranca del Penedès, pp.186-189.

PALLARES, M. (1921c) : " *Olèrdola Prehistòrica* ", A : " *Les Quatre Barres* ", Vilafranca del Penedès, número 155, 12/6/1921, p.1 .

PALLARES, R. ; GRACIA, F. I MUNILLA, G. (1986) : " *Modelo de reconstrucción del hábitat nº 1 del poblado ibérico de La Vileta del Remei* " A : *Coloquio Sobre el Microespacio (Teruel, 15-17 Septiembre de 1986)* Col.lecc. *Arqueologia Espacial* nº 9 , Teruel , pp. 257-269.

PALLI, F. (1984) : *La Via Augusta en Cataluña*, Barcelona, Ed. Herder.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

PAPIOL DE PADRO, Fco. (1788) : Relación de las reales exequias fúnebres, (celebrades en Villanova en honor Carles III)

PASQUAL, Jaume (1789) : " Carta del Dr. Jayme Pasqual, Canónigo Premostratense de Bellpuig de Les Avellanes, al Doctor D. Francisco Papiol de Padró sobre las Antigüedades de Villanueva y Geltrú (14 de Agosto de 1789) " , A: " **Revista Histórica** ", Barcelona, 1877.

PELLICER I PAGES (1887) : Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iliro, antigua ciudad de la España Tarraconense , región Layetana, Barcelona.

PEREZ GONZALEZ, C. I EGUIAGARAY, J. A. (1986) :
" CARNUNTUM. Asentamiento militar en la antigua Panonia " , A :
" **Revista de Arqueología** " , nº 60, Abril 1986, pp. 15-31.

PEREZ GONZALEZ, C. I ILLARREGUI, E. (1986) : " AQUINCUM. Asentamientos militares en la antigua Panonia " , A: " **Revista de Arqueología** " , nº 60, Octubre 1986, pp. 45 - 57.

PERICOT, L. (1952) : " Hallazgos Arqueológicos en el castillo de Bagur " , A : La labor de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948, Madrid, Informes y Memorias de la Comisaria General de Excavaciones

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

Arqueológicas, nº 27, pp. 102-110.

PERICOT, L. (1962) : " El Castillo de Begur en los tiempos primitivos ", A : " **Revista de Palafrugell** ", Abril 1962.

PIERRE DE MARCA (1688) : Marca Hispanica, sive limes hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum, ab anno 817 ad annum 1258, Ed. Stephanus Baluzius apud Franciscum Muguet, Paris.

PLANCK, D. : " Neue Forschungen zum obergermanischen und Raetischen Limes " , A : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II Principat 5.1 Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, pp. 404-456.

PLANES, R. (1970) : Mir Geribert, Príncep d'Olerdola Barcelona, Rafael Dalmau, (Episodios de la Historia, nº 140), 55 p.

POIDEBARD, A. (1931) : " Recherches sur le Limes Romain (Campagne d'automne 1930) ", A : " **Syria** ", XII, pp. 274-280.

POIDEBARD, A. (1934a) : La trace de Rome dans le désert de Syrie. Le limes de Trajan a la conquête arabe. Recherches aériennes (1925-1932), Paris.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

POIDEBARD, A. (1934b) : " *Les différents types de postes Romains des limes de Syria* " , A : " *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* " ,

POIDEBARD, A. (1938) : *Il limes Romano in Siria*, Roma.

PUIG, R. (1935) : " *Un nou sepulcre a Olèrdola* " , A : " *Butlletí del Centre Excursionista Vulafranquí* " , nº 43, juliol-agost 1935, p.131.

PUIG I CADAVALCH, J.; FALGUERA, A. de ; GODAY I CASALS, J. (1909-1918) : *L'Arquitectura Romànica a Catalunya*, 3 VOLS.

PUIG I CADAVALCH, J. (1934) : *L'Arquitectura Romana a Catalunya*, Barcelona, Inst. d'Estudis Catalans, XXXII+426 p.
(és una revisió i ampliació de la primera part del T. I (1909) de PUIG I CADAVALCH ET ALII)

PUIG I LUCA, A. (1830) : " *Informe favorable de Próspero Bofarull junto con la Memoria del Coronel Antonio Puig y Lucá (datada en La Bisbal del Penedès el 22 de Julio de 1830)* " , A : " *Memorias de la Real Academia de la Historia* " , T.III, p. xix.

PUJADES, Jerónimo (1609) : *Crònica Universal del Principat*, Barcelona, 1609 . (1ª parte, lib.II, 18).

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

PUJOL Y CAMPS, C. (1885) : "*La Costa Ilergética y las termas de Calafell*", A : "*Boletín de la Real Acad. H^a*", VI, pp. 163 i ss.

RAFEL, N. (1980) : "*Contribució a l'estudi de diverses restes arquitectòniques publicades com a columbaris romans*", A : "*FONAMENTS*", nº2, pp.117-125.

RAFEL, N. (1982) : "*El Castellar (La Llacuna)*", A : *Les Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers anys*, Barcelona, (Excavacions Arqueològiques a Catalunya, nº 1), pp. 247-248.

RAFEL, N i MESTRES, J. (1982) : "*Contribución al estudio de la casa ibérica : El Poblado de Castellar*", A : *Actas del Congreso Nacional de Arqueología (Enero 1982, Murcia- Cartagena)*, Saragossa, 1983, pp. 655-662

RAFEL, N. i MESTRES, J. (1984) : *Informe de l'Excavació d'urgència d'un forn ibèric a les Valls de Foix (Alt Penedès)*, Elevat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
(Inèdit)

REAEPSAE-CHARLIER, Marie Th. i George (1975) : "*Gallia Belgica et Germania Inferior. Vingt-cinq années de*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

recherches historiques et Archéologiques ", A : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, II Principat.4, Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, pp. 3-299.

(especialment l'apartat XV pp.73-112 que és el que tracta aspectes més propers a la problemàtica del *limes*).

REBUFFAT, R. (1982) : " *Au-delà des camps romains d'Afrique Mineure : reinsegnement, contrôle , pénétration* ", A : Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt .II Principat.10.2 , Berlin -Nova York, Walter de Gruyter, pp.474-513.

RIPOLL, E. i GIRO, P. (1960-61) : " *Descubrimientos de pinturas rupestres en Segarrullis (Olèrdola, Barcelona)* ", A : " **AMPURIAS** ", XXII-XXIII, pp. 251-256, 3 figs.

RIPOLL, E. (1971) : Olèrdola. Historia de la ciudad y Guía de Conjunto Monumental y Museo Monográfico, Barcelona, Diputació de Barcelona, 91 p. (edició en català en 1977)

RIPOLL, E. i BARBERA, J. (1968) : " *Dos fragmentos de ceràmica con medallón en relieve del poblado ibérico de la Massana , cerca de Vilafranca del Penedès* ", A : **Revista di Studi Liguri** , vol. XXXIV, Omaggio a Fernand Benoit, vol. IV, 1972 , pp. 305-308

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

RIPOLL, E. i LLONGUERAS, M. (1974) : " *Embarcadero Romano de Riells en el ámbito ampuritano* " , A : Miscelánea Arqueológica XXV Aniversario de los Cursos Internacionales de Prehistoria y Arqueología de Ampurias (1947-1971), Barcelona, I. P. A., 1974, pp. 272-295.

RIU, M. (1962) : " *Probables Huellas de los Primeros Castillos de la Cataluña Carolingia* " , A ; " *Revista San Jorge* " , 47 , pp.34-39.

RIU, M. (1982) : " *El Paper dels "Castrà" en la Redistribució de l'Habitat al Comtat d'Osona* " , A : " *AUSA* " , X / 102-104, pp.401-409

RIU, M. (1985) : " *L'Aportació de l'Arqueologia a l'estudi de la formació i expansió del feudalisme català* " , A : Col·loqui sobre la formació i l'expansió del feudalisme català (Girona, 8-11 de Gener de 1985) comunicació fotocopiada
(en premsa)

RIUS SERRA , J. (1947) : Cartulario de St. Cugat del Vallès, 3 vols., C.S.I.C.

ROBERTSON, A.S. (1960) : The Antonine Wall, Glasgow Archaeological Society.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

RODA, I. (1974) : " *Reseña de los hallazgos arqueológicos en los términos municipales colindantes de Sant Julià de Ramis* ", A : " *Revista de Girona* ", nº 66, Girona, pp. 71-76

ROLDAN , J. M^a (1974) : *Hispania y el ejército romano. Contribución a la Historia Social de la Hispania Antigua. Salamanca*, Salamanca, (Acta Salmanticensia, Filosofía y Letras, 76), 538 p.

ROVIRA, J.; SANMARTI, E. i GALLART, J. (1983) : " *La Placa de cinturón con Damasquinado de plata de Mediona (Alt Penedès)*" A : *Homenaje a Martín Almagro Basch* , Madrid, Ministerio de Cultura, pp.421 - 428.

ROVIRA, J. i SANTACANA, J. (1982a) : " *Protourbanismo y asentamientos de la Edad del Bronce en Cataluña : Ensayo de tipología y distribución geográfica. Estructura social y modo de producción dominante* ", A : " *Informació Arqueològica* ", 38 , pp. 26-35.

ROVIRA, J. i SANTACANA, J (1982b) : *El Yacimiento de La Mussara (Tarragona). Un Modelo de Asentamiento Pastoril en e. Bronce Final de Catalunya*, Barcelona , Instituto de Prehistoria y Arqueología (Monografies Arqueològiques, nº2), 117 p.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

ROVIRA I VIRGILI, A. (1924) : Història Nacional de Catalunya.

Barcelona, Ed. Pàtria, vol III, pp.496-501.

SAAVEDRA, Ed. (1894) : " *Necrologia de D. Buenaventura*

Hernández Sanahuja ", A : " ***Boletín de la Real Academia de la***

H ", XXV, p. 300.

SALAMA, P. (1977) : " *Les déplacements successifs du limes en*

Maurétanie Césarienne (essai de synthèse) ", A : Akten XI Intern

Limes Kongressum, pp. 577-595.

SALRACH, J.M. (1978) : El Procés de Formació Nacional de

Catalunya (segles VIII-IX), Ed. 62, (Col. Llibres a l'Abast,

nº 136-137).

SALRACH, J.M. (1981) : Història dels Països Catalans. Vol I.

Dels orígens a 1714, Barcelona, Edhasa.

SALRACH, J.M. (1985) : " *La Catalunya del Segle X* ", Dins :

" *Dossier : Barcelona fa mil anys : l'assalt d'Al-Mansur* ", A :

" ***L'Avenç***", nº 84, Juliol-Agost 1985, pp. 30-39.

SALRACH, J.M. (1987a) : " *Poblament i fortificacions a les*

fronteres de la Catalunya Comtal (segles IX-XI) " (Conferència

pronunciada en el Paraninfo de la Universitat de Barcelona amb

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

motiu de la Presentació de la Història de Catalunya dirigida per Pierre Vilar el dia 31 de març de 1987)

SALRACH, J.M. (1987b) : "*Intervenció a la Taula rodona del Món Rural*", A: Actes de les 11ones Jornades d'Arqueologia Medieval (6-8 Abril 1987), Barcelona, Univ. de Barcelona, Dep. de Historia Medieval i Laboratori d'Arqueologia.

SANCHEZ, M. (1985) : " *L'Expedició d'Al-Mansur segons les fonts àrabs* ", Dins : " *Dossier : Barcelona fa mil anys : l'assalt d'Al-Mansur* ", A : " *L'Avenc* ", nº 84 , juliol-agost 1985, pp. 42-45.

SANMARTI, E.; NOLLA, J.M^a.; BARBERA, J.; AQUILUE, X.; MAR, R. I RUIZ ARBULO, J. (1984) : El Forum d'Empúries, Diputació de Barcelona.

SANMARTI, J. (1985) : " *La Laietània* ", Conferència dins del Curset Àrees de Poblament Ibèric a Catalunya, organitzat per la Societat Catalana d'Arqueologia i fet al Març de 1985, 14-3-85.

SANMARTI, J. (1986) : La Laietània Ibèrica. Estudi d'Arqueologia i Història Tesis Doctoral per la U.B. , Barcelona , lligada el 20 de Maig de 1986.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

SANMARTI, J. i SANTACANA, J. (1984) : " *La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès* ", A : *Protohistòria Catalana (6ª Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 7-9 desembre 1984)* 1986, pp. 227-243.

SANMARTI, J. i SANTACANA , J. (1986a) : " *Un recinte cultual al poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)* ", A : " **FONAMENTS** ", nº 6 , pp.157-169.

SANMARTI, J. i SANTACANA, J. (1986 b) : " *Análisis funcional de los recintos domésticos del poblado de Alorda Park (Calafell, Baix Penedès, Tarragona)* ", A : ***Arqueologia Espacial 9*** , *Coloquio Sobre el Microespacio (Teruel 15-17 Septiembre 1986,* pp.257-269.

SANMARTI, J.; SANTACANA, J. i SERRA, R. (1983) : " *Notes sobre el poblament protohistòric de la costa del Penedès* ", A : " **Informació Arqueològica** ", nº 40, Gener-Juny 1983, pp.121-126.

SANMARTI, J.; SANTACANA, J. i SERRA, R. (1984) : *El Jaciment Protohistòric de l'Argilera i el poblament ibèric al Baix Penedès* Barcelona, Institut de Prehistòria i Arqueologia, (Colecc. " **Quaderns de Treball** ", nº 6).

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

SANTACANA, J. (1985) : " *La Cossetània* ", dins del Curset *Àrees de Poblament Ibèric a Catalunya*, organitzat per la Societat Catalana d'Arqueologia i fet al Març de 1985, 18-3-85.

SANTACANA, J. (1986) : *L'excavació i restauració del Castell de la Sta. Creu (Calafell, Baix Penedès)*, Barcelona, Monografies Arqueològiques, nº 6, I.P.A., 109 p.

SCHONBERGER, H. (1969) : " *The Roman Frontier in Germany : an Archaeological Survey* ", A : " *Journal of Roman Studies* ", 59, pp.144-197

SCHULTEN, A. (1914) : *Numantia. Die ergebnisse der Ausgrabungen. I. Die Keltiber und ihre Kriege mit Rom*, München, Veolag ver I. Bruckmann, XVI + 403 p. + 3 mapes.

(Veure especialment l'últim mapa)

SCHULTEN, A. (1926) : " *Campamentos Romanos en España* ", A : " *Investigación y Progreso* ", II,

SCHULTEN, A. (1945) : *Historia de Numancia*, Barcelona, Ed. Barna (Col.lecció Històrica Laye , nº 1), 282 p.

(Es especialment interessant el capítol 7)

SENENT, J.J. i BOSCH GIMPERA, P. (1921) . " *La Torre ibérica*

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

de Lucena del Cid ", A: "**Anuari de l'Inst. d'Estudis Catalans**", vol. VI , 1915-1920, Barcelona , 1923, p. 621.

SERRA-RAFOLS, J. de C. (1927-1931) : " La Torre dels Moros de Seròs (Segrià) ", A: "**Anuari de l'Inst. d'Est. Catalans**", vol. VIII, 1936, pp.85-86, 2 figs.

SERRA-RAFOLS, J. DE C. (1928) : Forma Conventus Tarraconensis. Fascicle I. Baetulo-Blanda, Barcelona, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica de l'I.E.C., vol 1, fasc. 4.

SERRA-RAFOLS, J. de C. (1929) : " *Troballes Romanes a Sant Pol de Mar (Costa de Llevant)* ", A: "**Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans**", vol. VIII, anys 1927-1931, Barcelona, 1932, pp. 87-89.

SOBREQUES, J. i FELIU, G. (1975) : "*Barcelona Carolingia*", A: Història de Barcelona. De la Prehistòria al segle XVI, Ed. Aedos, pp. 175-190.

SOBREQUES, S. (1961) : Els grans Comtes de Barcelona, Barcelona, Vicens Vives,(Col. " Biografies Catalanes ", nº 2), 1985⁴.

SOBREQUES, S. (1975) : "*La Barcelona de l'Alta Edat Mitjana*",

INFORME MEMÒRIA EXCAVACIÓ 1986 D'OLERDOLA

A : Història de Barcelona . De la Prehistòria al segle XVI, Ed. Aedos, pp.191-210.

SPEIDEL, Michael P. (1977) : " *The Roman Army in Arabia* ", A: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. II. Principat. 1 , Berlin- Nova York, Walter de Gruyter , pp. 267-298.

SPEIDEL, Michael P. : " *The Roman Frontier in Nubia* ", A: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. II. Principat. 10.2 Berlin-NovaYork, Walter de Gruyter . (en premsa)

STEIN (1938) : " *Note on Remains of the Roman Limes in North Western Iraq* " , A : " *Geographical Journal* " , XLII, pp.62-66.

TARRADELL, M. (1962) : Les Arrels de Catalunya, Ed. Vicens Vives, (Col. Biografies Catalanes, nº 0), 322 p.

TARRADELL, M. (1978) : " *Un Fortí Romà a Tentellatge (Navès, Solsonès)* " , A: 20^{on} Col·loqui Internacional de Puigcerdà (Els Pobles Pre-romans , 1980, pp. 245-250.

TERNES, Ch. M. i CHEVALLIER, R. (1976) : " *De Provincia Germania Superior im Bilde der jüngeren Forschung* " , A: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. II. Principat. 10. 2 Berlin-Nova York, Walter de Gruyter, pp. 721-1260.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

TORRAS, César Augusto (1876) : " *Excursió a Vilafranca, St. Martí Sarroca, Olérdula i Moja* ", A : " **Memorias de l'Assoc. Catalana d'Excursions Científiques** ", Vol. I, pp.196-219

TROUSSET, P. (1974) : *Recherches sur le limes Tripolitanus du Chatt el Djerid a la frontière tuniso-libyenne*, Paris.

VIDAL, Angel (1669-1671) : *Notícia Universal de la Vila de Sitges* (Manuscrit no publicat, escrit en català entre 1669-1671, i actualment dipositat en el Museu Romàntic de Vilanova i la Geltrú)

per a més informació veure la nota 2 p. 40 de FERRER

SOLER (1949) i CARBONELL i GENE (1961).

VILASECA, LI. i SOLE, J.M^a. (1963) : *La necrópolis de Car. Canyís (Banyeres, Tarragona)*, Madrid, Trabajos del Seminario de Historia Primitiva VIII, 92 p.

VILASECA, S. (1967) : " *La Cueva Sepulcral Eneolítica de l'Arbonés (Término de Pradell)* ", Instituto Español de Prehistoria-C.S.I.C., A : " **Trabajos de Prehistoria del Seminario de Historia Primitiva del Hombre** ", nº XXIII,

VILLARONGA, L. (1961) : " *El hallazgo de Balsareny* ", A : " **Numario Hispánico** ", X, pp. 9-102.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

VIRELLA I BLODA, J. (1980) : " *Habitacles trogloditics*", A :

" *Miscel.lània Penedesenca*", 1980, pp. 259-279.

(especialment pp. 268-270)

VIRELLA I TORRAS, X. (1983) : Catàleg Arqueològic de Castellet i la Gornal, Vilafranca, Institut d'Estudis Penedesencs

(Publicació nº 21), 120 p.

V.V.A.A. (1985) : Resum Comunicacions de les I^{eres} Jornades d'Arqueologia Medieval, Departament d'Història Medieval i Laboratori d'Arqueologia Medieval, 12 -14 Desembre 1987.

V.V.A.A. (1986) : Catàleg Exposició Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona. 50e Aniversari, Barcelona, Diputació de Barcelona.

V.V.A.A. (1987) : Resum Comunicacions de les II^{ones} Jornades d'Arqueologia Medieval, Departament d'Història Medieval i Laboratori d'Arqueologia Medieval, 6-8 Abril 1987

WEBSTER, G. (1949) : " *Legionary Fortress at Lincoln* ", A :
" *Journal of Roman Studies* ", XXXIX

WEBSTER, G. (1984) : " *La XXe Légion Valeria Victrix Grande-Bretagne* ", A : Les Romains Arrivent (Les Dossiers de

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

l'Histoire et de l'Archéologie, nº 88), Agost-Sept. 1984, pp. 12-17.

WHEELER, M. (1955): *Rome beyond the Imperial Frontiers*, Londres

WILSON, D.R. (1967): *Roman Frontiers of Britain*, London.

WILSON, D.R. (1984) : " *Camps et forts romains vus du ciel en Grande-Bretagne* ", A: *Les Romains Arrivent* (***Les Dossiers de l'Histoire et de l'Archéologie*** , nº 88), Agost-Sept. 1984, pp.58-64.

ZIMMERMANN, M. (1985) : " *El Naixement de la Historiografia Catalana* ", Dins : " *Dossier : Barcelona fa mil anys : l'assalt d'Al-Mansur* ", A : " *L'Avenc* ", nº 84, juliol-agost 1985, pp. 52-60.

INFORME MEMORIA EXCAVACIO 1986 D'OLERDOLA

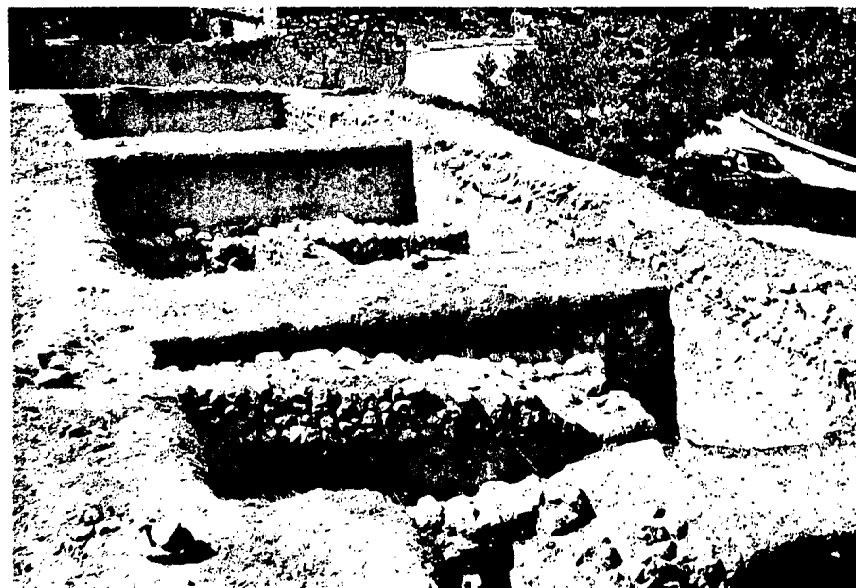
INDEX

INTRODUCCIO.....	p. 2
ANTECEDENTS HISTORIOGRAFICS.....	p. 5
VISIO GENERAL DELS TREBALLS FETS L'ANY 86 ...	p.18
VISIO DETALLADA DE LES TROBALLES DE LA CAMPANYA	p.20
A) Nivells Moderns i Superficials	p.20
B) Fases Medievals	p.23
<i>Fase III</i>	p.23
<i>Fase II</i>	p.31
<i>Fase I</i>	p.32
<i>Emmarcament referencial Històric</i> ..	p.35
C) Fases Ibero-romanes	p.58
<i>Descripció Estructures</i>	p.58
<i>Material Arqueològic</i>	p.68
<i>Olèrdola dins del Poblament</i> <i>Ibero -Romà del Penedès</i>	p.71
D) Fase del Bronze Final	p.100
E) Treballs Arran de Muralla	p.105
F) Bibliografia citada.....	p.114
G) Index	p.163

1

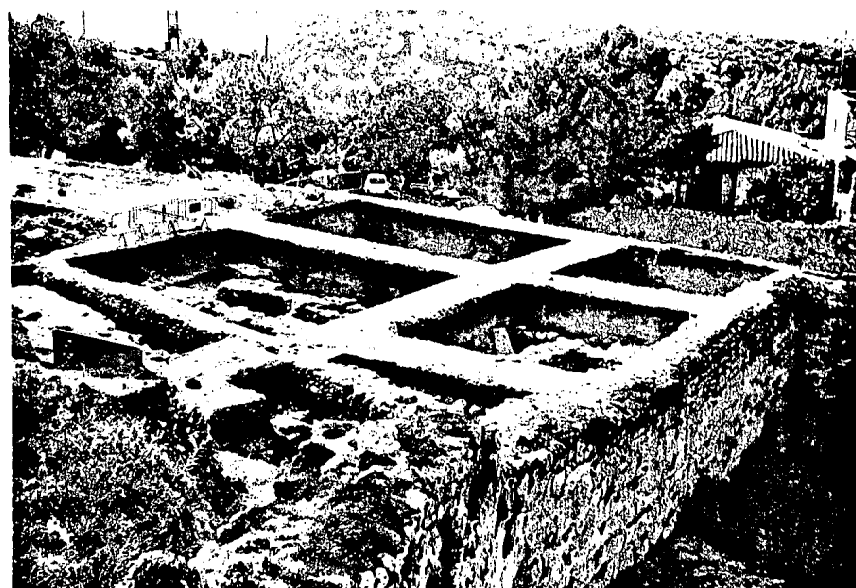
2

LAMINA I

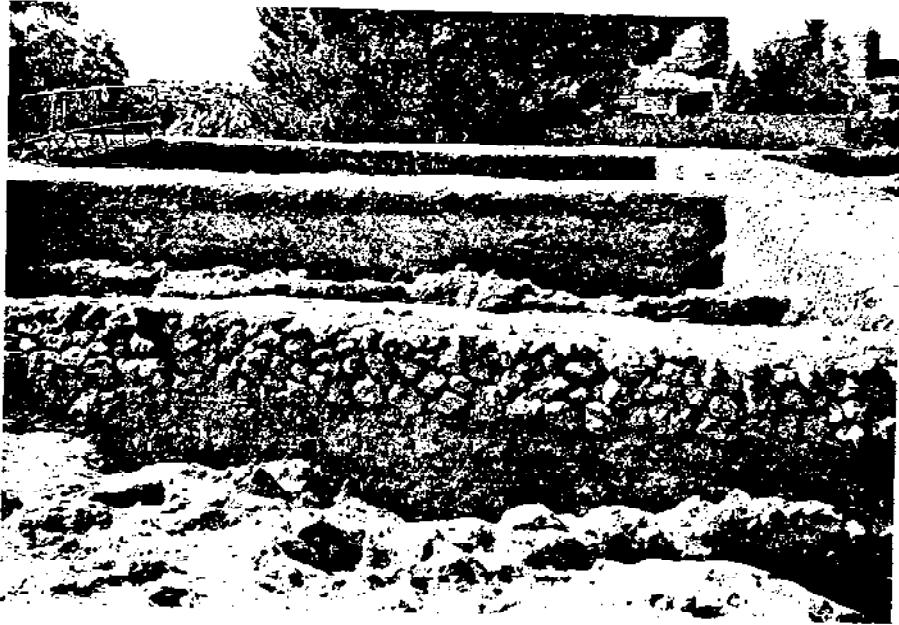
3

4

VISIO GENERAL

5

6

7

8

9

10

11

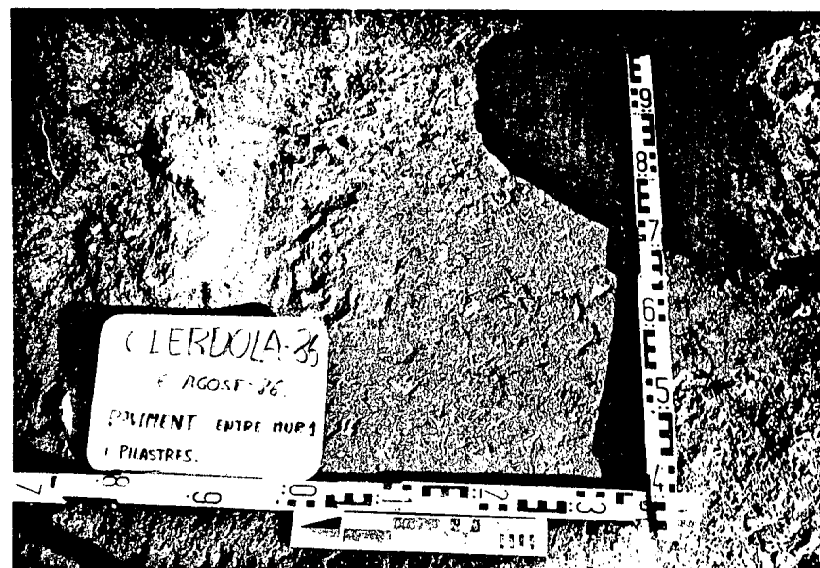
12

13

14

15

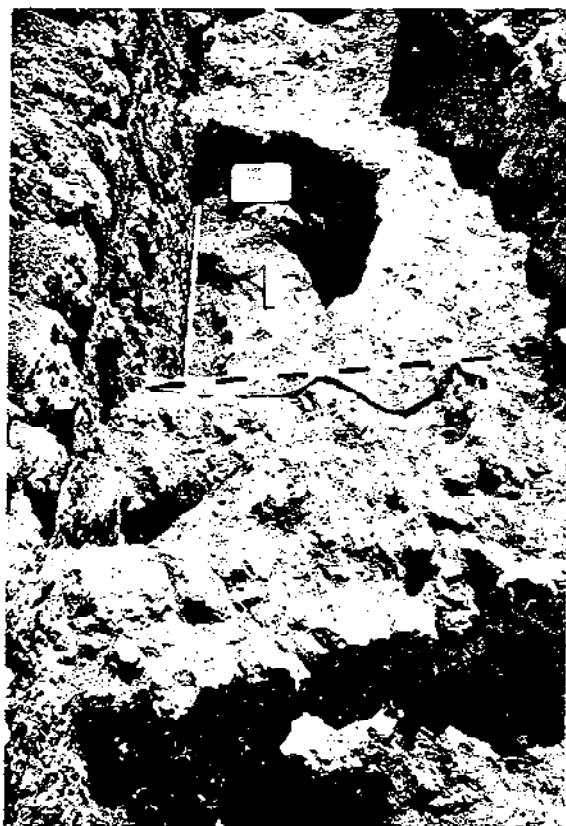
16

17

18

19

20

22

21

23

24

25

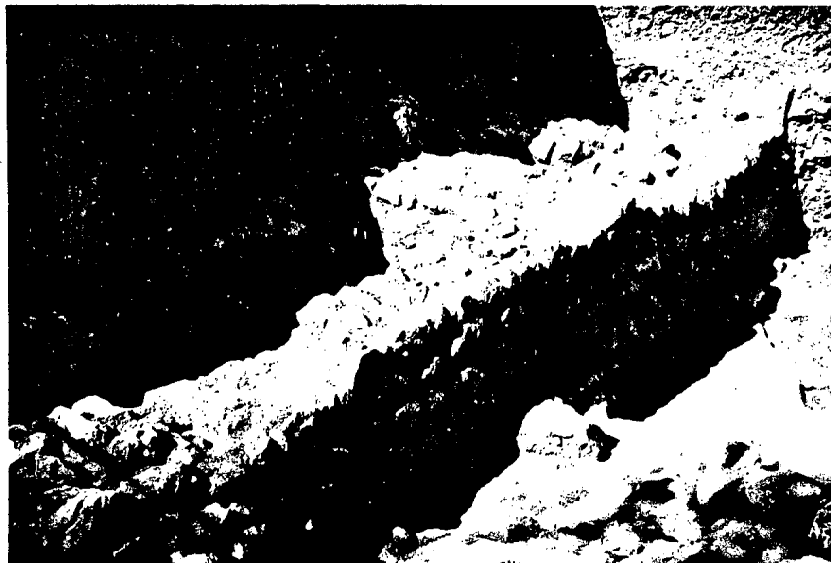

26

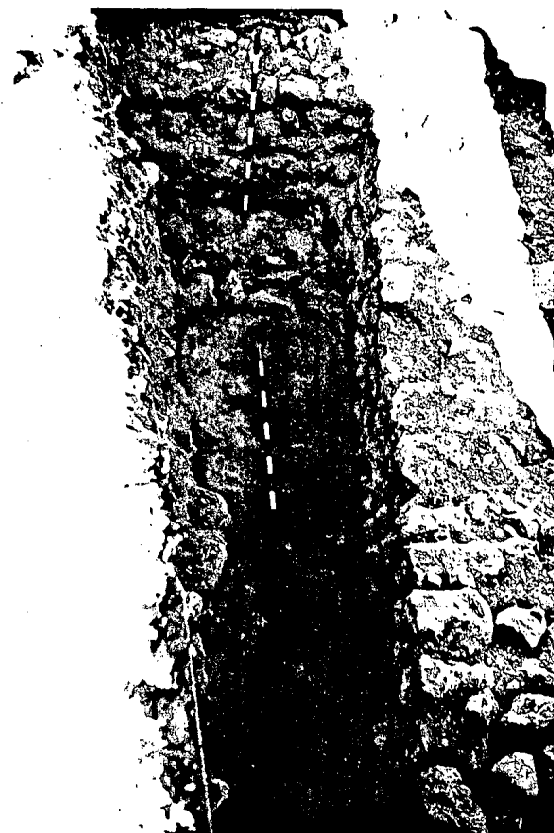
LAM. X

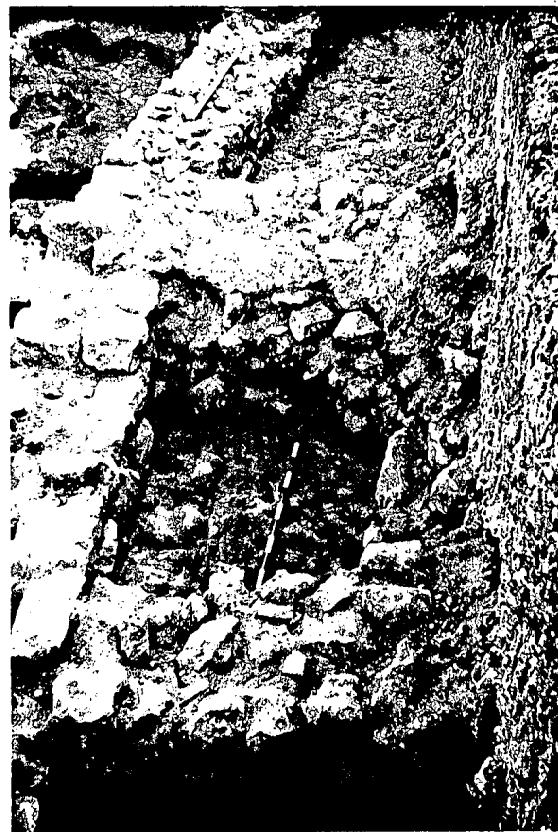
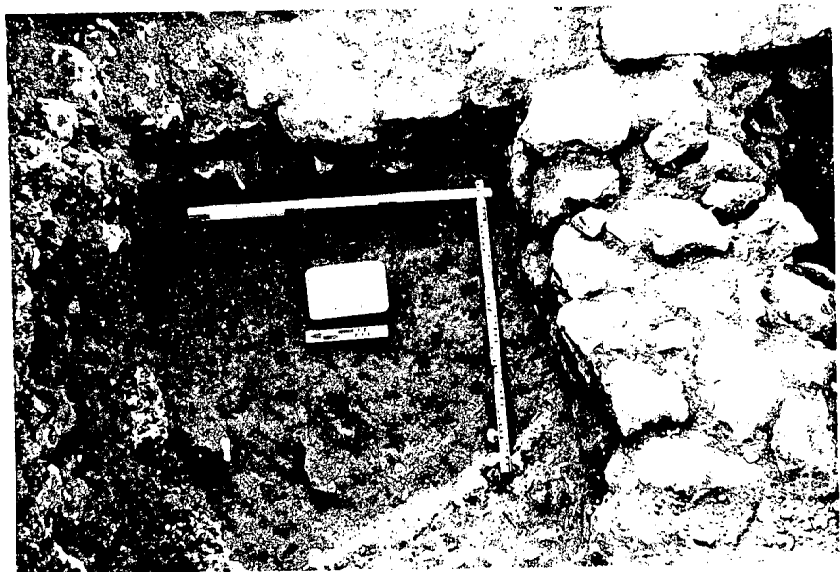
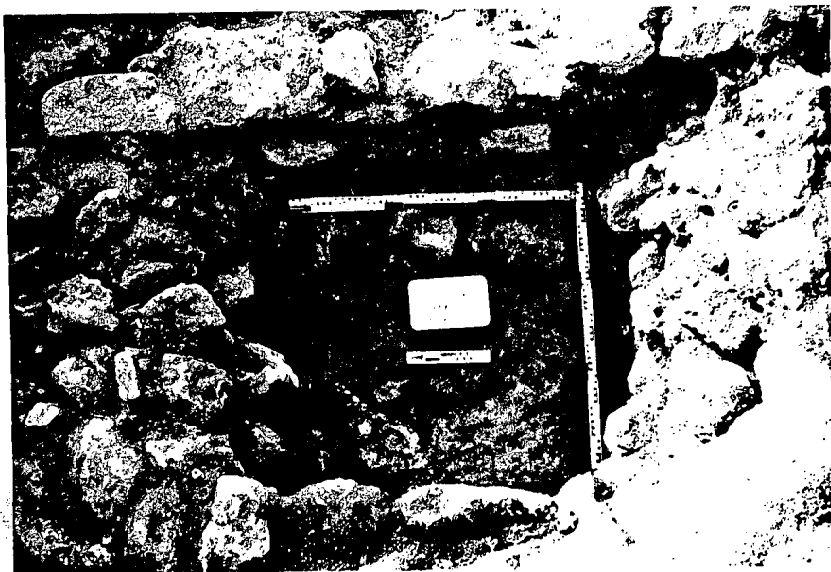
HABITACIO 2

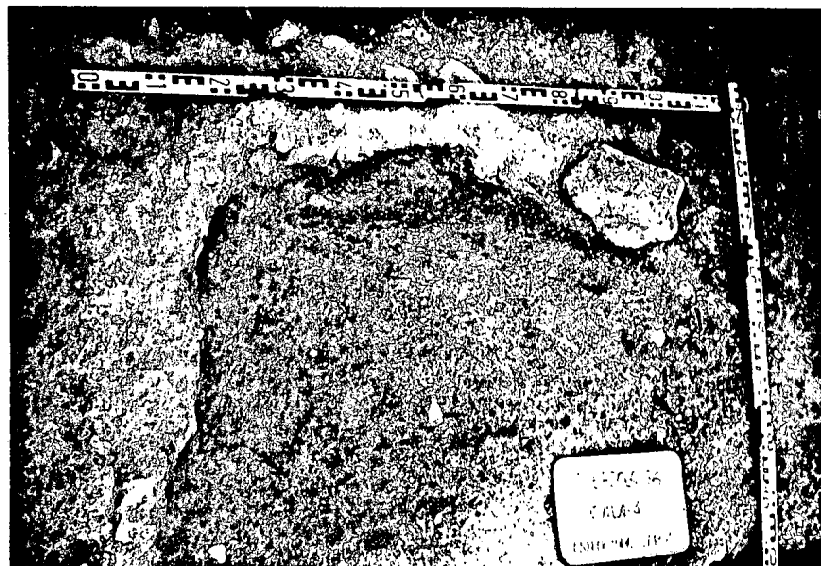
28

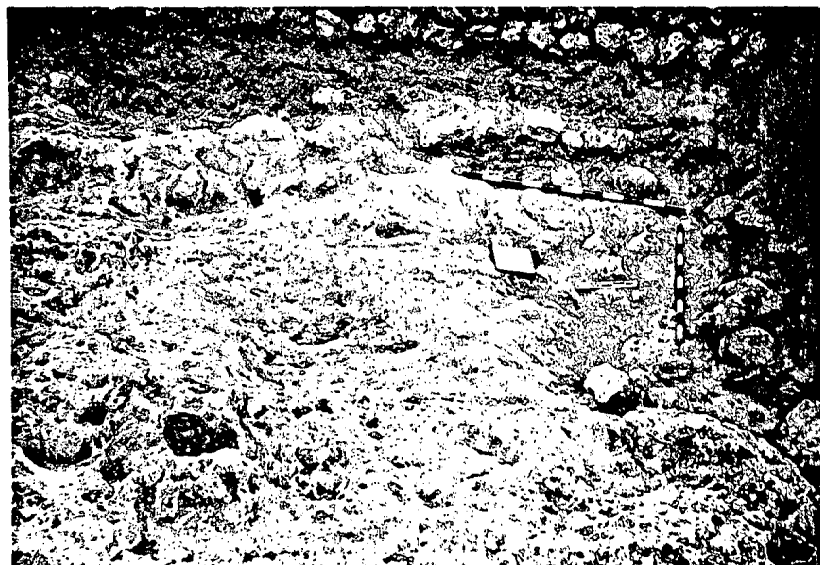

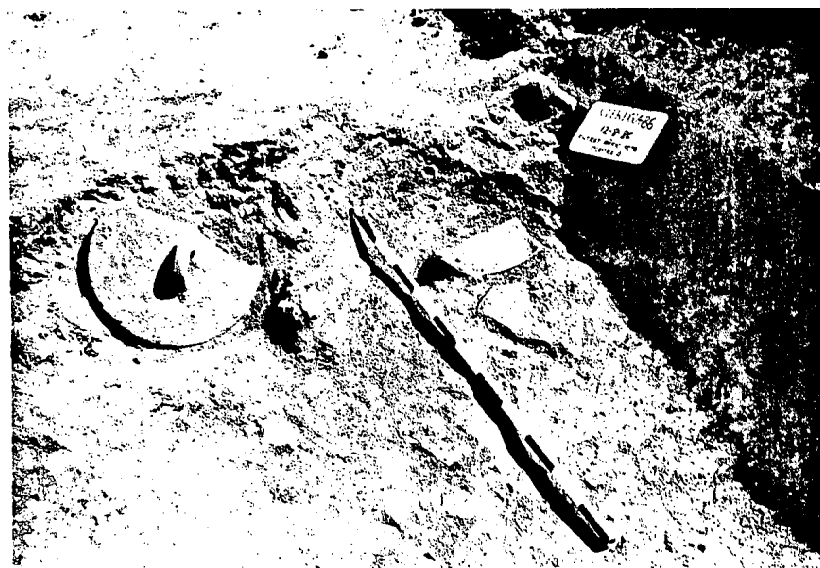
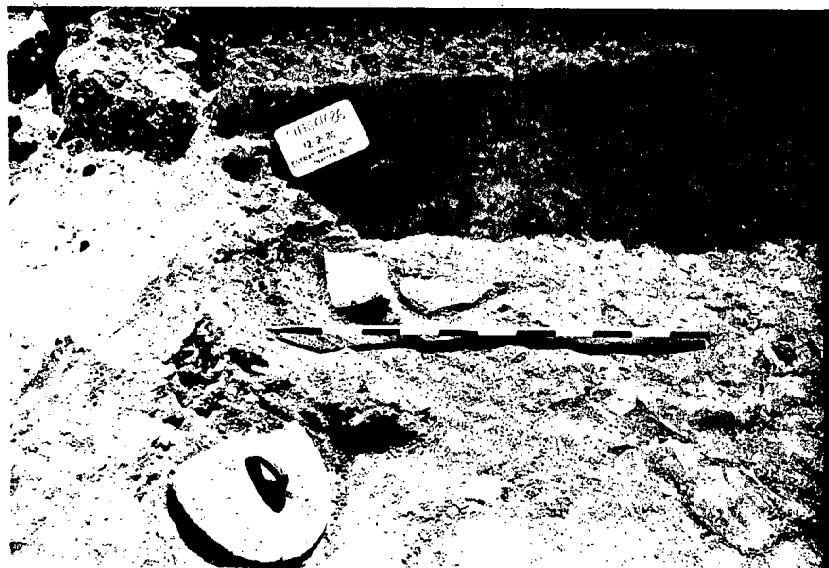
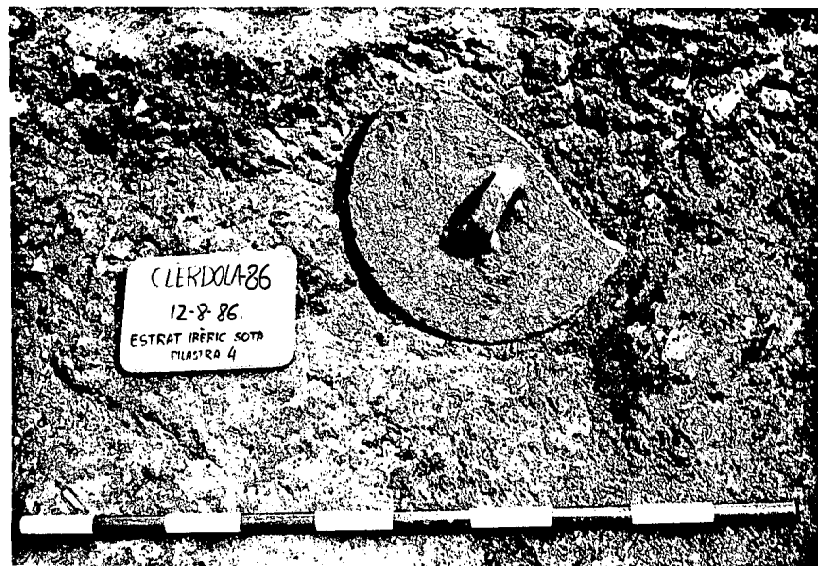
27

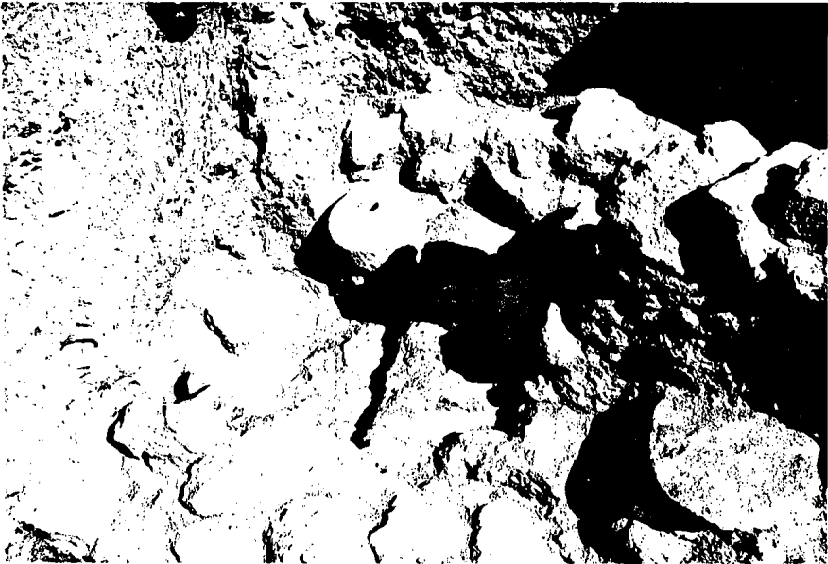
42

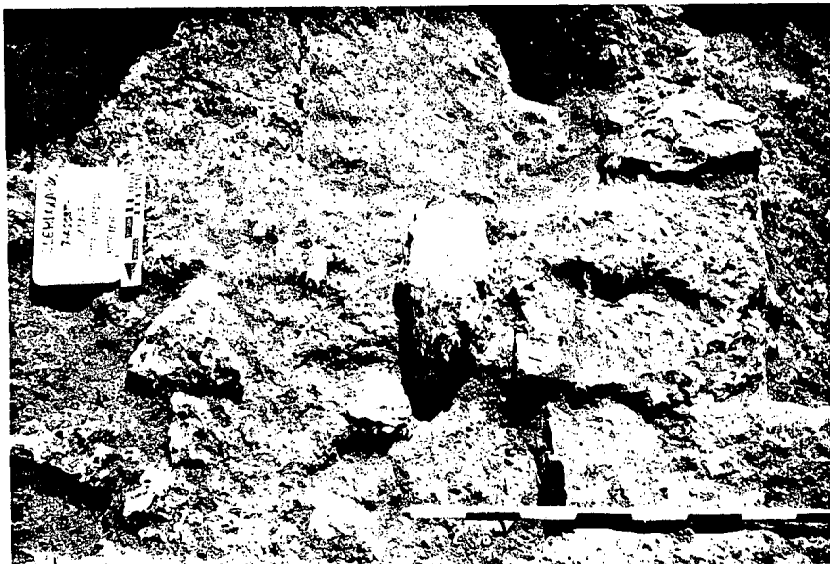
43

44

45

46

47

51

52

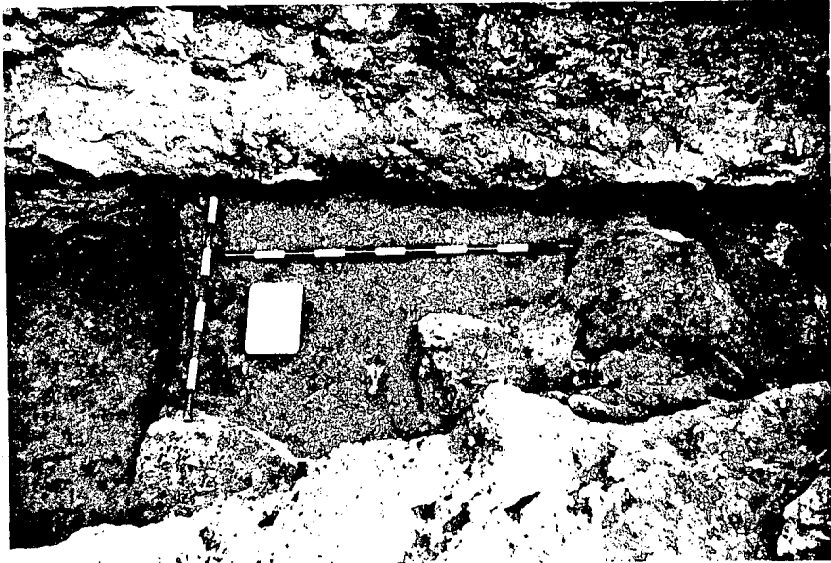

54

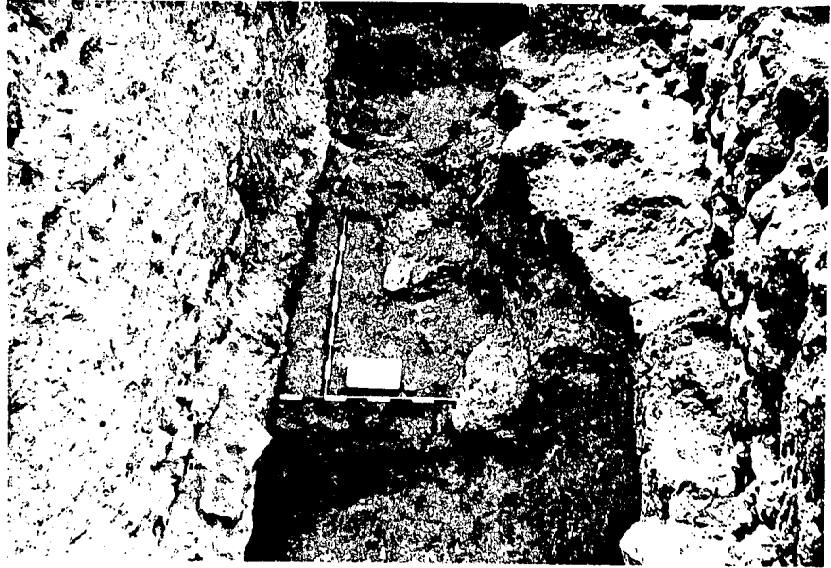
53

55

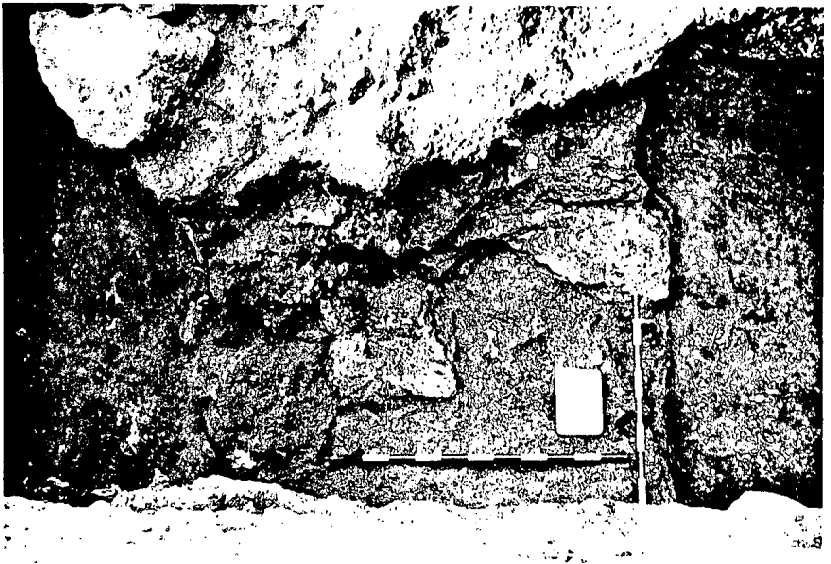
56

57

58

LAM. XX

TREBALLS ARRAN DE MURALLA